

**Vědeckotechnická revoluce
a dělnická třída za socialismu**

Soudobá etapa dějinného vývoje lidstva se zakládá na velmi hluboké revoluční přeměně celého systému vědy a techniky. Tuto přeměnu charakterizují nejen četné jednotlivé revoluční převraty v oblasti praktického i teoretického ovládnutí skutečnosti, nýbrž i vzájemné prolínání soudobé revoluce v technice a ve vědě a jejich spojení, které označujeme specifickým názvem vědeckotechnická revoluce.

Vědeckotechnická revoluce, která se stále šíře rozvíjí přibližně od poloviny XX. století, je neobyčejně složitým procesem, probíhajícím v mnoha rovinách. Rozvíjí se v mnoha směrech a obsahuje celou řadu různých revolučních jevů, zásadně nových vědeckotechnických přeměn a svými rozměry i svou kvalitou podstatných kroků kupředu prakticky ve všech oblastech techniky, vědy a jejich vzájemného působení.

Tyto změny jsou organickou součástí soudobého společensko-historického pokroku, jehož základem je přechod od kapitalismu ke komunismu. Zákonité procesy probíhající v systému věda – technika, v němž se vlastně bezprostředně uskutečňuje vědeckotechnická revoluce, působí různě na tento přechod v kapitalistických a socialistických zemích. V důsledku toho je nezbytné ukázat specifikum působení vědeckotechnické revoluce na různé stránky společnosti v podmínkách různých společenských systémů a odhalit sociální důsledky této revoluce, včetně jejího vlivu na dělnickou třídu za socialismu.

Avšak řešení tohoto úkolu se musí opírat o předběžné propracování tohoto aspektu dialektickomaterialistické teorie vědeckotechnické revoluce: o vypracování takové interpretace celé mnohotvárnosti nových revolučních jevů probíhajících v sou-

dobém systému věda – technika, která by umožňovala v teoretické rovině charakterizovat specifikum vědeckotechnické revoluce samé jako zvláštního jevu v permanentním procesu rozvoje vědy a techniky. V opačném případě nebude možné oddělit sociální důsledky prostého vědeckotechnického pokroku od sociálních důsledků zvláštního jevu tohoto pokroku, jakým je vědeckotechnická revoluce.

Problém teoretického pojetí specifika vědeckotechnické revoluce jako zvláštního procesu probíhajícího v systému věda – technika poutá v poslední době pozornost rostoucího počtu vědeckých pracovníků jak v naší zemi, tak v zahraničí. Problém zajímá nejširší vrstvy společnosti právě proto, že jeho řešení umožní podrobně a hluboce porozumět zvláštnostem působení vědeckotechnické revoluce na společnost. Tato pozornost a tento zájem vedly v SSSR k vytvoření dost obšírné literatury.¹

Při řešení této otázky směřuje úsilí sovětských badatelů i mnohých vědců v ostatních socialistických zemích především k objasnění principiálních rozdílů mezi soudobou vědeckotechnickou revolucí a revolučním rozvojem vědy a techniky v minulosti. Toto úsilí umožnilo už dost podrobně popsat mnohotvárnost nových revolučních procesů v soudobém systému věda – technika a definovat ji co nejobecněji jako proces organického sepětí takových relativně samostatných revolučních převratů, jako je soudobá obecně vědecká a obecně technická revoluce, jejichž specifikum vyžaduje vytvořit socialistické výrobní vztahy, aby byly vymoženosti vědy a techniky plně využívány pro dobro celé společnosti.

¹ Viz např.: *Sovremennaja naučno-těchničeskaja revoljucija. Istoričeskoe issledovanie*. Moskva 1970; *Process prevraščeniia nauki v neposredstvennuju proizvoditelnuju silu*. Moskva 1971; Meleščenko, J. S., Suchardin, S. V.: *Lenin i naučno-těchničeskij progress*. Moskva 1969; Nikolskij, N. M.: *Naučno-těch-*

ničeskaja revoljucija: mirovaja ekonomika, politika, naselenije. Moskva 1970; *Socializm i naučno-těchničeskaja revoljucija*. Leningrad 1971; *Celovek, nauka, tehnika*. Moskva 1973; *Naučno-těchničeskaja revoljucija i socializm*. Moskva 1973.

Badatelé v kapitalistických zemích zaujmají zásadně odlišný postoj, pokud jde o zkoumání zvláštností soudobé vědeckotechnické revoluce. Pokoušejí se vykládat ji jako prosté pokračování vědecké revoluce, která začala v epoše vzniku kapitalistických výrobních vztahů. Tak v knize amerického badatele Carila Haskinse *Vědecká revoluce a mezinárodní politika*² se zdůrazňují takové myšlenky, jako „mohutný rozvoj vědy a techniky není novým jevem“; „směr tohoto rozvoje se za několik posledních let sotva zvlášť změnil, avšak — jak všichni dobře víme — rozsah tohoto rozvoje, mnohotvárnost jeho projevů a rychlost, jíž působí na okolní svět, se natolik zvětšily, že se už staly téměř nedostupnými našemu chápání“; „vědecká revoluce na Západě, revoluce, která proběhla hlavně v období od Galilea a Koperníka po newtonovskou dobu, si uchovála svůj význam do našich dnů“. Zde se zřetelně projevuje snaha redukovat soudobou vědeckotechnickou revoluci na prostý kvantitativní rozdíl ve srovnání s vědeckou revolucí XVI.—XVII. století.

Takové hledisko není vůbec náhodné. Vyjadřuje jednoznačně buržoazní postoj, buržoazně apologetické pojetí soudobé vědeckotechnické revoluce, neboť kapitalismus spojuje svůj vznik, rozvoj i své konečné vítězství nad feudalismem právě s vědeckou revolucí XVI.—XVII. století a s využitím jejích výsledků v průběhu průmyslové revoluce v XVIII.—XIX. století. Proto tváří v tvář novému převratu ve vědě a technice snaží se kapitalismus přesvědčit sebe i celý svět, že v současné době pokračuje právě ta vědecká revoluce, která vedla ke konečnému vítězství kapitalistických výrobních vztahů. Není proto náhoda, že buržoazní badatelé projevili v poslední době neočekávaně velký zájem o analýzu specifika revoluce ve vědě, která probíhala v XVI.—XVII. století.³ Tito badatelé se nesnaží pochopit specifičnost vědeckotechnické revoluce prizmatem zvláštností

zmíněné revoluce ve vědě, k níž cítí zvláštní náklonnost. nýbrž redukovují tuto specifičnost na zvláštnosti oné revoluce ve vědě. Tím projevují buržoazní omezenost a metafyzický přístup k řešení problému teoretického pojetí charakteru soudobé vědeckotechnické revoluce.

Jediným vědeckým přístupem k řešení tohoto problému může být jen analýza vědeckotechnické revoluce s pozic dialektickomaterialistické filozofie. S těchto pozic je věda zkoumána jako specifický komponent lidského poznání vůbec a technika jako prvek výrobních sil nebo v širším smyslu jako organický moment *praktického* přetváření skutečnosti společností. Proto vědeckotechnickou revoluci, která zahrnuje revoluční převraty v systému vědy i v systému techniky splývající v jediný celek, můžeme úhrnem charakterizovat jako jeden z konkrétních projevů obecných zákonitostí jednoty poznání a praxe a jejich objektivního vzájemného vztahu. Základem teorie vědeckotechnické revoluce musí tedy být obecné představy o souvztáznosti praxe a poznání vůbec a techniky a vědy zvláště.⁴ Takové představy propracovává na materialistické, skutečně vědecké bázi marxisticko-leninská filozofie, jejíž klasikové poprvé v dějinách odhalili materialistický základ společensko-historického procesu, determinaci všech společenských vztahů materiálními, výrobními vztahy, které se utvářejí v souladu s úrovní vývoje výrobních sil (konec konců v souladu s technikou, kterou lidé disponují v dané etapě svého dějinného vývoje). V důsledku toho historickomaterialistické dialektické učení o vztahu praxe a poznání i techniky a vědy jako specifických společenských jevů tvoří metodologickou základnu pro vypracování obecné teorie vědeckotechnické revoluce.

Při odhalování specifičnosti soudobé vědeckotechnické revoluce je v četných pracích nejčastěji zobrazována jako proces probíhající v systému věda — technika,

² Haskins, C.: *The Scientific Revolution and World Politics*. New York 1964.

³ *The History of Science. Origins and Results of the Scientific Revolution*. Glencoe 1951; Hall, A. R.: *The Scientific Revolution 1500—1800*. New York 1962; Kerney, H. F.: *Origins of the Scientific Revolution*. Longmans 1966; *The Scientific Revolution*. New York 1970; Briggs, R.: *The Scientific Revolution*.

of the Seventeenth Century. London 1969.

⁴ Obecná koncepce vědeckotechnické revoluce jako specifického projevu jednoty praxe a poznání je objasněna v autorově stati: *Vzájemsvaz praktiki i poznanija*. In: *Leninskaja teorija otrazhenija i sovremennaja nauka*. Tom I. Otrazhenije, poznanije, logika. Sofia 1973.

který nelze redukovat na žádný jiný.⁵ Na druhé straně při analýze sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce se zdůrazňují ty procesy ve společnosti, které jsou vyvolávány základními změnami a procesy v systému věda – technika. V obou případech zůstává v pozadí hlavní sociální základ jak vědeckotechnické revoluce vcelku, tak jejího zpětného působení na společnost. Ze zorného pole mizí sociální procesy, které podmiňují nejen odpovídající přeměny v systému věda – technika, nýbrž i organické spojení tohoto systému a jeho změn s celým společenským organizmem.

Marxisticko-leninské učení o jednotě praxe a poznání, vědy a techniky v principu umožňuje nejen charakterizovat vědeckotechnickou revoluci jako zvláštní proces ve vědě a technice, nýbrž i odhalit hlubokou sociální podmíněnost tohoto procesu a ukázat konkrétní sociální mechanismus vzniku a rozvoje vědeckotechnické revoluce v podmínkách socialismu a rovněž sociální determinaci jejího určitého a vcelku přesto omezeného rozvoje za kapitalismu. V této stati právě zdůrazníme především určující aspekt sociální determinace vědeckotechnické revoluce jako zvláštního procesu v systému věda – technika, abychom pak odhalili základní zákonitost působení vědeckotechnické revoluce na dělnickou třídu za socialismu.

*

K velké mnohotvárnosti nových revolučních jevů a procesů spjatých s vědeckotechnickou revolucí patří i soudobá revoluce ve výrobních silách.

Soudobá revoluce ve výrobních silách nemůže být podle některých autorů postavena na roveň s vědeckotechnickou revolucí,⁶ protože probíhá v systému materiální výroby, a nikoli v systému věda – technika. Pro jiné je tato revoluce, kterou často také nazývají „revolucí ve výrobě“, právě vědeckotechnickou revolucí vcelku.⁷

Obě tyto koncepce ovšem přihlížejí k některým skutečným souvislostem, které se projevují v soudobém vědeckotechnickém pokroku. Soudobá revoluce ve výrobních silách je na jedné straně vyvolávána počínajícím převratem ve vědě a technice a probíhá v souladu s reálnými výsledky dosahovanými vědou a technikou, na straně druhé se stává objektivním základem rozvoje vědeckotechnické revoluce vcelku a vyvolává řadu problémů, které mohou být řešeny jen základní přeměnou celého systému věda – technika. To znamená, že existuje určitá závislost revoluce ve výrobních silách na vědeckotechnické revoluci na jedné straně a na straně druhé závislost vědeckotechnické revoluce na revoluci ve výrobních silách. Která z těchto závislostí je hlavní a určující? Zdůvodněná odpověď na tuto otázku právě umožní pochopit specifičnost vědeckotechnické revoluce a základní linii jejího působení na společnost.

Především soudobá revoluce ve výrobních silách – automatizace výroby, jež je svou podstatou revolucí v technologickém způsobu výroby a představuje základní změnu ve vztahu člověka a techniky při realizaci funkcí materiální výroby⁸ – se naprosto nevyvíjí mimo systém věda – technika. Je bezprostředně zahrnuta do tohoto systému potud, pokud představuje zvláštní *technickou* revoluci – revoluci v samém technologickém způsobu materiální výroby. *Sama vědeckotechnická revoluce* není určitým svým aspektem ničím jiným než soudobou revolucí ve výrobních silách, tj. vědeckotechnická revoluce je s ní spjata bezprostřednějšími a těsnějšími vztahy, než je závislost mezi dvěma zásadně odlišnými systémy, jako jsou věda – technika a materiální výroba. Systém materiální výroby se nyní stává v rostoucí míře komponentem nejen systému techniky, nýbrž i vědy, neboť organicky obsahuje techniku i vědu jako nutné podmínky svého fungování a rozvoje.

⁵ Viz např.: Fadějev, E. T.: *O sušnosti naučnotěchničeskoj revolucii*. In: *Sorevnovanije dvuch sistēm. Rabočij klass v uslovijach NTR*. Moskva 1971, s. 389.

⁶ Tamže, s. 389. 394.

⁷ Autoři sovětsko-československé práce *Celovek, nauka, technika*, Moskva 1973, např. definují vědeckotechnickou revoluci jako revoluci ve výrobních silách (s. 352).

⁸ O podstatě jakékoli revoluce ve výrobních si-

lách viz v statích autora: *Vzaimosvjaz revolucij v razvitií materialnogo proizvodstva i jeststvovaniia*. In: *Praktika i poznaniye*. Moskva 1973, s. 61; *Automatizacija a revolucija naukovotecnicheskaja*. In: *Człowiek i światopogląd*. N 11/12, 1972, s. 32. Obecnu charakteristiku revoluce ve výrobních silách a také analýzu dialektiky dějinného střídání technologických způsobů výroby viz v autorově knize *Dialektika otráženiya i vzaimodejstviya v evolucii materii*. Moskva 1974.

Revoluce ve výrobních silách je dále vyvolávána nejen vědeckými a technickými úspěchy v podmínkách vědeckotechnické revoluce, nýbrž i vlastní objektivní logikou přeměn existující materiální výroby v principiálně novou technologickou formu. V kterékoli dějinné etapě, a to i v podmínkách soudobé vědeckotechnické revoluce, není *objektivním základem* rozvoje výrobní techniky vůbec a provedení té nebo oné technické revoluce zvláště nic jiného než právě objektivní logika materiální výroby samé, než protiklady, které jsou výrobním silám vlastní.

Jde o to, jak poprvé ukázal Marx, že se materiální výroba rozvíjí a přechází z jedné své technologické formy v druhou naprosto ne proto, že věda činí objevy, jejichž vlastní obsah určuje tento vývoj a tyto přechody, nýbrž především proto, že v existující formě materiální výroby samé vznikají vnitřní rozpory. „Vývoj rozporů určité historické výrobní formy,“ píše o této otázce Marx, „je jedinou historickou cestou jejího rozkladu a utvoření nové.“⁹ *Všeobecný zákon* materiální výroby spočívá podle Marxe právě v tom, že „materiální možnosti následující formy výroby – jak technologické podmínky, tak i jim odpovídající ekonomická struktura podniku – se vytvářejí v předcházející formě.“¹⁰ To znamená, že revoluce ve výrobních silách, která se podle Marxe „projevuje jako revoluce technologická“ a s níž zároveň „nastupuje rovněž i revoluce ve výrobních vztazích“,¹¹ je vyvolávána v první řadě rozpory vznikajícími v samých výrobních silách.

Tyto rozpory vyvolává zostření protikladů mezi výrobou a spotřebou na určité etapě vývoje dané společensko-ekonomické formace. Rozšíření lidských potřeb vyžaduje od výrobních sil, aby fungovaly efektivněji. Toho může být dosaženo jen odpovídající přeměnou jejich struktury, jen základní změnou vzájemných vztahů jejich lidské a technické složky předáním některých výrobních funkcí vykonávaných člověkem principiálně novému druhu techniky. K. Marx výstižně odhalil tento objektivní základ každé revoluce ve výrob-

ních silách na příkladu takové revoluce, jakou byl přechod od ruční výrobní technologie k strojní: „Když se v Anglii trh rozvinul tak, že mu ruční práce už nemohla stačit, vyvstala potřeba strojů. Pomýšlelo se tedy na použití vědy, mechaniky, která byla v osmnáctém století již úplně hotová.“¹²

Podle Marxe tedy základem přechodu od ruční práce k práci strojové jako specificky kapitalistické revoluci ve výrobních silách naprosto nebyly výsledky vědy, především mechaniky, ačkoli bez využití těchto výsledků by daný přechod nebyl možný. Objektivní sociálně ekonomický základ tohoto přechodu tvořily rozpory mezi nezbytností radikálně zvýšit efektivnost fungování výrobních sil a neschopností dosáhnout tohoto zvýšení v rámci ručního technologického způsobu výroby, v rámci rozvoje techniky jen jako *techniky nástrojů*. Při tom, jak ukázal Marx v „Kapitálu“, právě rozpory ruční výroby s pomocí nástrojů, rozpory, které plně dozrály v polovici osmnáctého století, určovaly svou specifičností funkce nové (strojové) techniky, jejíž vytvoření bylo objektivně nutné pro vyřešení těchto rozporů.

Analogicky i v naší době přechod od mechanizovaných výrobních sil k automatizovaným, ačkoli probíhá díky využití výsledků vědy, se nikterak neuskutečňuje jen v důsledku vědou učiněných objevů a získaných poznatků. Základem této soudobé revoluce v technologickém způsobu výroby a zároveň i ve výrobních silách jsou tak jako dříve vlastní rozpory mechanizované formy materiální výroby. Specifičnost právě těchto rozporů, a nikoli úspěchů soudobé vědy, určuje okolnost, že jedinou cestou k dalšímu radikálnímu zvýšení efektivnosti vysoce mechanizované výroby se stává její automatizace. Její podstata spočívá v tom, že se různým druhům informačních a řídicích automatů předávají funkce zpracování informací, které dříve vykonával člověk v průběhu výrobních procesů pomocí různorodé strojové techniky, a také funkce řízení dané techniky na základě zpracování informací. To znamená, že automatizace je záměnou du-

⁹ Marx K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954, s. 518.

¹⁰ Marks K.: *Mašiny. Primeněníje prirodnych sil i nauki*. In: *Voprosy istorii jestestvoznaniia i tehnikii*, 1968, vyp. 25, s. 51.

¹¹ Tamže.

¹² Marx K., Engels B.: *Spisy*, sv. 4. Praha, SNPL 1958, s. 170.

ševní práce člověka, zatímco mechanizace nahrazuje jeho fyzickou práci, tj. spočívá v tom, že se různým druhům mechanické (strojové) techniky předávají výrobní funkce spjaté s přeměnou hmoty a energie (nikoli informací) v průběhu výroby materiálních statků.

Specifičnost každé revoluce v technologickém způsobu výroby spočívá především v tom, že má obecně technický charakter. Představuje jednu určitou přeměnu techniky a výroby. Zároveň však obsahuje tak říkajíc potenciálně, v redukované podobě *ohromnou mnohotvárnost* jednotlivých revolučních přeměn v různých sférách techniky, výroby a praxe vcelku. Tato mnohotvárnost se rozvíjí v podstatě v souladu s objektivní logikou šíření dané revoluce v technologickém způsobu výroby na ty nebo ony oblasti výroby a druhy techniky a na první pohled je chápána jako souhrn zcela samostatných, zvláštních technických revolucí. Tyto revoluce se zdají absolutně nepřeveditelnými (v tom smyslu, v jakém se jednotlivé jevy převádějí na svou podstatu) na nějakou jednu fundamentální revoluční přeměnu. Sama o sobě ovšem ta nebo ona revoluce v technologickém způsobu výroby není bezprostředně tou obecně technickou revolucí, která se rozvíjí v období jejího průběhu. Avšak první se liší od druhé jen tak, jako se *podstata* odlišuje od mnohotvárnosti svých vlastních různých *projevů*.

Ve vztahu k soudobé revoluci v systému techniky to znamená, že automatizace představuje vnitřní jednotu celé mnohotvárnosti jednotlivých revolučních přeměn v těch nebo oněch oblastech techniky, tvořících ve svém souhrnu soudobou obecně technickou revoluci v té podobě, v níž se bezprostředně jeví v různých sférách techniky, výroby a praxe vcelku. Zřejmě není nutné zvlášť dokazovat, že soudobé chemické a mikrofyzikální metody výroby lze uskutečnit jen pomocí automatiky, že proces uvolnění energie atomu může být jen automaticky řízeným procesem, že pokrok v ovládnutí vesmíru jde ruku v ruce s pokrokem při vytváření automatů atd.

Ve vztahu k obecně technické revoluci naší doby vystupuje tedy soudobá revoluce ve výrobních silách (jejíž podstatou je automatizace, přechod k novému tech-

nologickému způsobu výroby ve srovnání s mechanizací) jako objektivní základ a vnitřní jednotka celé mnohotvárnosti jejích projevů. Nyní prozkoumáme souvislost revoluce ve výrobních silách se soudobou obecně vědeckou revolucí jako zvláštní složkou vědeckotechnické revoluce.

Když se ve výrobě vyhrocují rozpory, které může vyřešit jen odpovídající revoluce v technologickém způsobu materiální výroby a na jejím základě přeměny celého systému techniky, nutně vznikají zcela nové, zásadní problémy technického pokroku. Řešení těchto problémů vyžaduje za prvé využít celé dříve vytvořené zásoby vědění a za druhé rozvinout zásadně nové, základní vědecké výzkumy, které nemohou být provedeny v rámci existujícího systému vědění a vyžadují tudíž vytvořit nové oblasti vědy a přeměnit existující systém poznání světa v zásadně nový systém věd. Proto v průběhu té nebo oné revoluce v technologickém způsobu výroby začíná proces odpovídající specifičnosti problémů této revoluce – *proces spojování vědy s technikou a výrobou*, který zahrnuje dvě stránky, jež jsou v plné míře charakteristické i pro soudobou vědeckotechnickou revoluci.

První z těchto stránek je využití výsledků, kterých dosáhla věda dříve logikou vlastního rozvoje. Právě tato stránka soudobého vědeckotechnického pokroku se ve skutečnosti absolutizuje těmi koncepcemi vědeckotechnické revoluce, které ji vykládají jako obecně technickou revoluci vyvolanou a uskutečněnou revolucí ve vědě, jež vznikla vlastní logikou jejího rozvoje. Autorům této koncepce přitom uniká fakt, že právě automatizace podmiňuje skutečnost, že se v naší době užilo celé řady fundamentálních výsledků vědy, jichž bylo dosaženo už v první polovině XX. století, tj. v epoše mechanizovaného technologického způsobu výroby. Tyto výsledky nemohly být zásadně využity v praxi na základě pouhé mechanizace a musely čekat na věk automatizace, aby získaly odpovídající oblasti technické aplikace a našly své vyjádření v zásadně nových technických a technologických úspěších.

Druhou stránku spojení vědy s výrobou na základě té či oné revoluce v technologickém způsobu výroby tvoří proces budo-

vání zásadně nového systému vědy, proces nevidaný svým tempem i rozsahem. Tento proces probíhá převážně v souladu s objektivní logikou vzniku a rozvoje obecně technické revoluce. Neboť tato logika chápáná ve vztahu k systému vědy je logikou vzniku takových problémů technického pokroku, jejichž řešení vyžaduje, aby se vytyčily zásadně nové problémy poznání a aby věda překročila rámec problematiky, která může být vytyčena a řešena v rámci už vytvořených věd.

Už dějiny mechanizace – této revoluce v technologickém způsobu výroby, kterou uskutečnil kapitalismus v XVIII.–XIX. století – ukázaly, že systém vědění vytvořený na staré praktické základně může jen částečně sloužit k řešení problémů, které vznikají v průběhu revoluce v technologickém způsobu výroby, a že proto tento systém jako celek musí být přeměněn v souladu s charakterem těchto problémů. Tato přeměna je přitom specifickou revolucí celého systému vědění.¹³

Když Marx analyzoval užití vědy ve výrobě v souvislosti se vznikem kapitalistického způsobu výroby (tj. z *technologického hlediska* strojového velkopřemyslu), konstatoval, že tento výrobní způsob „jako první staví přírodní vědy do služeb bezprostředního výrobního procesu, zatímco rozvoj výroby poskytuje naopak prostředky k teoretickému podmanění přírody“, že „v tomto výrobním způsobu se poprvé vytyčují praktické problémy, které mohou být řešeny jen vědecky“.¹⁴

V důsledku toho začíná proces přeměny *teoretického vědění* v bezprostřední výrobní sílu (přechod vědy ve svůj protiklad, v odpovídající techniku a technologii), zatímco se dříve v bezprostřední materiální výrobní sílu přeměňovaly v jádře *empirické* poznatky. A tuto přeměnu vědy v bezprostřední výrobní sílu Marx ukazuje jako proces založený na zásadním přetváření materiální výroby v průběhu kapitalistické revoluce ve výrobních silách. „Zkušenosti, pozorování a potřeby výrobního procesu samého nyní poprvé dosáhly rozměrů,“ píše Marx o této otázce, „které umožnily a učinily nezbytným využití vě-

dy... kapitalistická výroba přeměňuje materiální výrobní proces ve využívání *vědy ve výrobě* – ve vědu užitou v praxi.“¹⁵

V podmínkách soudobé revoluce ve výrobních silách se tento proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu dále rozvíjí. Především se rozšiřuje na řadu nových oblastí poznání. Začleňují se do něho (v souvislosti se specifickými problémy vyvstávajícími v průběhu automatizace) vědy, které by se nikdy nemohly změnit v bezprostřední výrobní sílu v rámci jen takové revoluce v technologickém způsobu výroby, jakou je mechanizace. Jenom díky potřebám automatizace a jejím možnostem přeměnit široké spektrum přírodních procesů ve výrobní činitele mohou nyní sloužit bezprostřednímu výrobnímu procesu takové vědy, jako matematika diskretních veličin a numerická matematika, vyšší algebra a teorie pravděpodobnosti, jaderná fyzika, fyzika elementárních částic, pevných látek a polovodičů, kvantová mechanika, elektrodynamika a elektronika, fyzikální chemie, chemická kinetika a chemie makromolekulárních sloučenin a rovněž biologie a jiné vědy. Kromě toho soudobá revoluce ve výrobních silách (svými potřebami) staví celý proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu na zásadně nový kvalitativní základ. Tvoří objektivní základnu pro vybudování principiálně nového systému vědy jako systému povolání k tomu, aby zabezpečoval proces rozvoje materiální výroby, pokud je tento proces spjat s technickými problémy, které mohou být řešeny jen vědecky. Ústřední složkou tohoto nového systému věd se stává komplex věd, který se stále rozšiřuje a stále bouřlivěji rozvíjí, věd spjatých se zkoumáním a s pracováním různých informačních a řídicích systémů.

Soudobá revoluce ve výrobě, jejíž podstatou je automatizace, tato nová revoluce v technologickém způsobu výroby, tedy nejen organicky vstupuje do systému věda – technika, nýbrž je i vedoucím článkem jejího základního přetváření, které nyní označujeme termínem vědeckotechnická revoluce. To znamená, že právě s automa-

¹³ O různých druzích revoluce ve vědě (v obsahu i ve formě poznání) viz v knize autora *Dialektika otaženi a vzájemnosti v evoluci matérí*. Moskva 1974, s. 339–366.

¹⁴ Marks, K.: *Mašiny. Primeněníje přírodných sil i nauki*. In: *Voprosy istorii jestéstvoznanija i tehniki*, 1968, vyp. 25, s. 75.

¹⁵ Tamže, s. 75–76.

tizací jsou spojeny *základní a pro vědeckotechnickou revoluci nejvíce specifické sociální důsledky* soudobého mnohotvárného revolučního rozvoje vědy a techniky. V naší stati prozkoumáme jen zásadní linii působení vědeckotechnické revoluce na dělnickou třídu v podmínkách socialismu.

*

Fundamentální sociální důsledky automatizace jako hlavního článku celé vědeckotechnické revoluce jsou spjaté s tím, že automatizace jako soudobá revoluce v technologickém způsobu výroby za prvé od základu mění vztah techniky a člověka ve výrobních procesech tím, že kvalitativně přetváří celý obsah lidské práce; za druhé pozvedá proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu na principiálně novou úroveň, na ještě vyšší stupeň, než pozvedá mechanizace materiální výrobní proces na vědu užitou v praxi, a vyžaduje hromadně rozšířit produkci vědeckých poznatků jako nezbytné podmínky pro rozvoj výroby materiálních statků. Oba tyto základní aspekty sociálních důsledků automatizace a spolu s ní i vědeckotechnické revoluce bezprostředně souvisí s rozvojem dělnické třídy při přechodu rozvinuté socialistické společnosti ke komunismu.

Podstatu mnohostranných procesů přetváření dělnické třídy za rozvinutého socialismu v podmínkách vědeckotechnické revoluce určuje to, že rozvinutá socialistická společnost je organicky spjata s probíhající vědeckotechnickou revolucí jako s hlavní pákou vytvářející materiální předpoklady pro její přetváření v komunistickou společnost. Takovým svým aspektem, jako je automatizace, vystupuje vědeckotechnická revoluce jako *specificky socialistická* revoluce v technologickém způsobu výroby na rozdíl od mechanizace jako *specificky kapitalistické* revoluce. Přestože automatizace, kterou vyvolávají rozpory výrobních sil vysoce mechanizované jak socialistické, tak i kapitalistické výroby, začíná a do určité míry se rozvíjí za kapitalismu, může se plně rozvinout a dovršit jen za socialismu. Vždyť i mechanizace ve své době dožrála a sporadicky začala v závěrečném stadiu feudalismu, avšak — jak ukazuje průběh této revoluce v technologickém způsobu výroby — roz-

šířila se a definitivně dovršila až po provedení buržoazních sociálních revolucí. Jenom tyto revoluce umožnily rozvoj výrobních sil v rámci mechanizované technologické formy výroby a tento rozvoj — kapitalistická revoluce ve výrobních silách — vedl ke konečnému vítězství kapitalistických výrobních vztahů a přetvořil celý systém těchto vztahů v souladu s jejich vlastním kapitalistickým základem — s kapitalistickým vlastnictvím výrobních prostředků. V této rovině představuje vědeckotechnická revoluce takovým svým aspektem, jakým je automatizace, specificky socialistickou (nebo v obecnějším smyslu komunistickou) revolucí v technologickém způsobu výroby. Na jedné straně může být plně uskutečněna jen za podmínky, že zvýtí socialistické společenské vztahy vlastnictví výrobních prostředků, tj. je slučitelná jen se socialismem, a na druhé straně je povolána vytvořit výrobní síly, které zabezpečí možnost přeměnit celý systém socialistických výrobních vztahů v komunistické vztahy.

Socialistický charakter soudobé revoluce ve výrobních silách podmiňuje to, že technologická a sociální podstata této revoluce je neslučitelná s kapitalistickými vlastnickými vztahy, s podstatou kapitalistické výroby. Stručně řečeno, jádro věci tkví v následujícím:

Technologická báze kapitalistické výroby musí být taková, aby na jedné straně sociální nezbytnosti vstřebávat živou práci kapitálem odpovídala technologická nezbytnost užít živou práci jako doplněk technických prostředků výroby a aby na straně druhé zdrojům kapitalistického zisku (tj. realizaci nadhodnoty obsažené v užitných hodnotách vyrobených prostřednictvím živé práce) odpovídal výrobní rozsah hmotné výroby, který by nedovoľoval vytvářet nadbytek materiálních statků vzhledem k potřebám lidí. Přitom, jak zdůrazňoval Marx, oba tyto základy kapitalistického výrobního způsobu, které vyplývají z jeho podstaty, vzájemně souvisejí: dokud úroveň technického rozvoje vyžaduje vtahovat do výroby lidskou práci, sama její výrobní síla nepostačuje k vytvoření nadbytku hmotných statků. Marx o tom píše: „Pracovní doba jako míra bohatství předpokládá, že samo bohatství se

zakládá na bídě a že volný čas existuje jako protiklad nadbytečné pracovní doby a díky tomuto protikladu.¹⁶ Ukazuje se tedy, že technologické vtahování živé práce strojem, které spadá v jedno se snahou kapitálu vstřebávat živou práci k získání nadhodnoty, zároveň předpokládá takovou úroveň technologického rozvoje výrobních sil, která ještě nemůže zabezpečit hojnost hmotných statků. Neboť měření bohatství pracovní dobou, jež je jedním ze sociálních základů kapitalismu, tkví technologicky v hromadném užití lidské práce ve sféře výroby hmotných statků. Ukazuje, že tato výroba se neobejde bez značného vynaložení živé lidské práce bezprostředně v jejím průběhu a že kapitalismus využívá tuto okolnost způsobem, který odpovídá jeho sociální podstatě, totiž tím, že zotročuje pracující masy.

Automatizace výroby dovedená k svému logickému konci odstraňuje technologické užití živé pracovní síly bezprostředně ve výrobních procesech. Sociální podstata kapitalismu vyžaduje vtahovat živou pracovní sílu jako doplněk techniky. Proto do té doby, dokud existuje kapitalistický systém výroby, nebude možné úplně dovršit automatizaci jako technologický způsob výroby, který je neslučitelný s technologickouází kapitalismu.

Neslučitelnost úplné automatizace s kapitalismem spočívá ještě v další okolnosti. Automatizace tím, že odstraňuje technologickou nezbytnost hromadně používat lidskou práci ve výrobní oblasti, představuje technologický způsob výroby, který může zajistit hojnost hmotných statků a změnit ekonomiku relativního nedostatku v ekonomiku relativní hojnosti, od základů podřývajíc kapitalistický princip výroby.

Podle Marxe „jakmile práce ve své bezprostřední formě přestala být velikým zdrojem bohatství, přestává a musí přestat být pracovní doba mírou bohatství, a proto směnná hodnota přestává být mírou užité hodnoty. Nadpráce dělnických mas přestala být podmínkou rozvoje všeobecného bohatství, právě tak jako *nepráce nemnohých* přestala být podmínkou rozvoje všeobecných sil lidské hlavy. Tím se

hroubí výroba založená na směnné hodnotě a bezprostřední proces hmotné výroby se zbavuje formy nedostatku a antagonismu. Osobnost se svobodně rozvíjí; a proto dochází nikoli ke zkrácení nutné pracovní doby, aby se zvýšila nadpráce, nýbrž ke snížení nutné společenské práce na minimum. Tomu v těchto podmínkách odpovídá umělecký, vědecký atp. rozvoj osobnosti díky času, který takto mají všichni k dispozici, a prostředkům, jež se pro to vytvořily.“¹⁷

Avšak práce ve sféře hmotné výroby přestává být hlavní podmínkou bohatství, pracovní doba ve sféře výroby hmotných statků přestává být mírou bohatství, nadpráce dělnických mas přestává být podmínkou pro rozvoj všeobecného bohatství a nepráce nemnohých přestává být podmínkou rozvoje všeobecných sil lidské hlavy právě na základě a v důsledku širokého rozvíjení a dovršení automatizace hmotné výroby. A právě na tomto základě se umožňuje svobodný rozvoj osobnosti, snížení nutné pracovní doby na minimum a přeměna práce v oblasti materiální výroby v umělecký, vědecký apod. rozvoj jednotlivců.

Toto všechno znamená, že soudobá revoluce v technologickém způsobu výroby a spolu s ní i vědeckotechnická revoluce jako celek jsou neslučitelné s kapitalismem. Všech těchto výsledků automatizace je možno dosáhnout jen za socialismu. Nejen to — tyto výsledky představují právě základní sociálně politické cíle, které si staví socialistická společnost při výstavbě komunismu a za něž aktivně bojují pracující masy socialistické společnosti a v první řadě dělnická třída v čele se svým předvojem, komunistickou stranou.

Skutečně, vycházíme-li z Leninovy definice třídy,¹⁸ musíme dělnickou třídu za socialismu považovat za velkou skupinu lidí, která se zabývá průmyslovou výrobou a jejím dovedením k spotřebiteli v podnicích, jež jsou jejím společným vlastnictvím, a která organizuje práci a řídí ekonomiku i společnost vcelku prostřednictvím svých demokraticky zvolených představitelů. Dělnická třída je hlavní výrobní silou hmotné výroby. Je to třída, která vykoná-

¹⁶ Marks, K., Engels, F.: *Sočinenija*, t. 46, část II. Moskva 1969. s. 217.

¹⁷ Tamže, s. 214.

¹⁸ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha, SNPL 1955, s. 415.

vá základní druh produktivní práce. Zároveň hraje hlavní úlohu nejen v hmotné výrobě, nýbrž i v politickém řízení společnosti.

Dělnická třída je však první třída v dějinách, která nemá zájem zvětšit své panství a která pod vedením komunistické strany vede důsledný sociálně ekonomický, politický a ideologický boj za odstranění všech třídních rozdílů při přetváření socialismu v komunismus. Učení o materialistickém základu dějin, vypracované Marxem a Engelsem, a reálný boj dělnické třídy za vybudování socialismu a komunismu přesvědčivě dokazují, že se vznikem dělnické třídy přechází vedoucí úloha v dějinném vývoji lidstva na tuto třídu jako na „třídu, která se pro celé své společenské postavení může osvobodit jedině tím, že odstraní jakékoli třídní panství“.¹⁹

Klasikové marxisticko-leninského učení zjistili, že třídní rozdíly mezi lidmi jsou podmíněny jejich místem ve společenské výrobě a v důsledku toho jejich vztahem k vlastnictví.²⁰ Dokázali rovněž, že existence tříd je v určitých dějinných etapách nevyhnutelná v důsledku nedostatečného rozvoje hmotné výroby. Právě slabý rozvoj výrobních sil podmiňuje na jedné straně nezbytnost dělby práce na fyzickou, produktivní, a na duševní, neproduktivní práci a na straně druhé nezbytnost toho, že fyzickou práci jako jediné produktivním druhem práce se zabývá ohromná většina členů společnosti. Proto „mají-li být odstraněny třídy,“ napsal V. I. Lenin, „je třeba předně svrhnout statkáře a kapitalisty. Tuto část úkolu jsme splnili, ale je to jen část, a přitom nejtěžší část. Mají-li být odstraněny třídy, je třeba za druhé odstranit rozdíl mezi dělníkem a rolníkem, udělat ze všech pracovníky. To se nedá udělat naráz. To je úkol mnohem těžší a nezbytně vyžaduje dlouhé doby. Je to úkol, který nelze vyřešit svržením té či oné třídy. Je možné jej řešit jen organizační přestavbou celého společenského hospodářství...“²¹

Tato přestavba v širokém smyslu vytváří

odpovídající ekonomický základ pro úplné odstranění třídních rozdílů a pro odumírání státu. Tímto ekonomickým základem je podle Lenina „tak vysoký stupeň rozvoje komunismu, na kterém mizí protiklad mezi prací duševní a fyzickou, na kterém tudíž mizí jeden z nejdůležitějších zdrojů dnešní společenské nerovnosti, a to zdroj, jenž naprosto nemůže být naráz odstraněn pouhým převedením výrobních prostředků do společného vlastnictví, pouhým vyvlastněním kapitalistů“.²² Odstranění této nerovnosti vyžaduje podle Lenina „nesmírný rozvoj produktivních sil“, vyžaduje jejich rozvoj dospívající „k odstranění dělby práce, k odstranění protikladu mezi prací duševní a fyzickou, k přeměně práce v „první životní potřebu““.²³

Kdy dospěje rozvoj výrobních sil za socialismu k tomuto stupni? Klasikové marxismu-leninismu ponechávali tuto otázku stejně jako otázku konkrétních forem odstranění všech třídních rozdílů zcela otevřenou, neboť, jak poznamenával V. I. Lenin, „podkladu k řešení takových otázek není“.²⁴

Přechod socialistické společnosti do stadia zralého socialismu a její organické sepětí se soudobou vědeckotechnickou revolucí nyní už dává jistý konkrétní materiál pro řešení těchto otázek. Postupně s rozvíjením soudobé revoluce ve výrobních silách se stává stále zřejmější, že právě tato revoluce a spolu s ní i vědeckotechnická revoluce vcelku, již prakticky uskutečňuje celá společnost a především dělnická třída pod vedením komunistické strany, vedou k vytvoření všech materiálních předpokladů pro odstranění dělby práce a podstatných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, která udělá ze všech členů společnosti pracovníky zaujímající stejné místo v systému výroby.

Rozvinutá socialistická společnost je skutečně schopna dovést automatizaci hmotné výroby do jejího logického konce, tj. odevzdat různým třídám determinovaných, adaptabilních a dokonce sebeorgani-

¹⁹ Marx, K., Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha, SNPL 1966, s. 137.

²⁰ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 6. Praha, SNPL 1953, s. 262–263.

²¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 30. Praha, SNPL 1955,

s. 107–108.

²² Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 25. Praha, SNPL 1956, s. 482.

²³ Tamže, s. 482.

²⁴ Tamže, s. 482.

zujících se automatů²⁵ všechny svou podstatou čistě technické funkce fyzické a duševní práce, které dříve vykonával člověk bezprostředně v samém procesu hromadné hmotné výroby. S rozvojem automatizace je člověk postupně stále méně prostředkem výroby životně nezbytných hmotných statků a své funkce takového prostředku odevzdává odpovídajícím automatickým systémům. S dovršením automatizace člověk poprvé přestane být včleněn do bezprostředního chodu procesů hromadné výroby. Jak předvídal Marx, když analyzoval vývojové tendence strojní velkovýroby, „místo toho, aby byl hlavním činitelem výroby, stává se dělník vedle ní“.²⁶ Sféra materiální výroby přestane hromadně pohlcovat lidské síly. Všichni lidé se změní v pracovníky, v pracující, jejichž činnost se bude rozvíjet vedle sféry hromadné plně automatizované hmotné výroby. Tím zanikne rozdíl mezi lidmi, pokud jde o jejich místo ve sféře výroby, a tudíž i dělba práce na různé druhy fyzické, produktivní, a duševní, neproduktivní práce, která zůstává základem třídních rozdílů mezi lidmi.

To však neznamená, že se postupně s rozvojem automatizace dělnická třída početně zmenšuje a že ztrácí svou vedoucí úlohu při budování komunistické společnosti. Takový názor na osudy dělnické třídy v podmínkách vědeckotechnické revoluce může vzniknout jen při jednostranném pojetí dělnické třídy jako třídy lidí, kteří se zabývají převážně fyzickou prací v materiální výrobě, která je spjata s řízením strojní techniky v samotném průběhu výrobních procesů. Takový názor může vzniknout jen tehdy, absolutizujeme-li činnost, kterou dělnická třída vykonává v soudobé mechanizované a částečně automatizované výrobě, jen tehdy, považujeme-li tu činnost za kritérium dělnické třídy. Ve skutečnosti postupně s rozvojem automatizace, jež opravdu vede k snížení počtu dělníků zaměstnaných fyzickou a netvůrčí, monotónní duševní prací v hmotné výrobě, se zároveň kvalitativně přetváří produktivní práce.

Produktivní práce je vlastně kategorií, která v různých etapách společenského vývoje nevyhnutelně vyjadřuje historicky odlišný obsah a je spojena s činnostmi různých tříd. Jak poznamenává Engels, od vzniku tříd nebylo nikdy období, kdy by se společnost mohla obejít bez pracující třídy, třídy zabývající se produktivní prací a v základě činné ve výrobě hmotných statků. „Název a sociální postavení této třídy se měnily,“ píše Engels, „místo otroka nastoupil nevolník a toho zase vystřídal svobodný dělník... Jedno však je jisté: ať ve vyšších, neproduktivních vrstvách společnosti došlo k jakýmkoli změnám, bez třídy výrobců společnost žít nemohla. Tato třída je tedy nezbytná za všech okolností, i když musí přijít doba, kdy nebude třídou, nýbrž bude zahrnovat celou společnost.“²⁷ Právě automatizace zabezpečuje přeměnu dělnické třídy, zabývající se nyní fyzickou a duševní prací bezprostředně v procesech hmotné výroby, ve třídu, jež zahrne celou společnost, avšak ne na základě té produktivní práce, která je jí vyhrazena v současnosti, nýbrž na bázi kvalitativně nového typu produktivní práce, již se budou zabývat všichni členové komunistické společenské soustavy.

Fyziokraté kdysi považovali za produktivní práci jen zemědělskou práci, která skutečně hrála prvořadou úlohu v hmotné výrobě. Avšak s rozvojem velkovýroby, jak ukázal Marx, se toto hledisko stalo nepodstatné. Základním druhem produktivní práce se stala práce dělníka v mechanizované výrobě. V etapě komplexní mechanizace se tato práce stává převážně prací spjatou se zpracováním informací ve výrobních procesech a s řízením strojů, zatímco dříve byla převážně fyzickou prací. Avšak tato přeměna obsahu produktivní práce (a právě s tímto obsahem se nyní spojuje pojem „dělnická třída“) vůbec nečiní tuto práci o mnoho lehčí a přitažlivější, než byla dříve. Tato práce je pro dělníka neméně těžká a únavná a vyvolává ani ne tak fyzické, jako psychické napětí a psychickou únavu. Automatizace nahrazuje tuto práci a definitivně vyčleňuje děl-

²⁵ O zákonitostech přechodu od vytváření determinovaných k vytváření adaptabilních (kybernetických a seberegulujících, tj. bionických) automatů viz v autorově stati *Logikata na vaznikvaneto na bionikata*. In: *Filosofska Mysl*, č. 10, 1969.

²⁶ Marks, K., Engels, F.: *Sočinenija*, t. 46, část II. Moskva 1969, s. 213.

²⁷ Marx, K., Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha, NPL 1966, s. 314.

nika z bezprostředního průběhu výrobních procesů.

Avšak toto vyčlenění je možné jen na základě širokého a bohatého využití výsledků vědy. Zpočátku se tyto výsledky využívají tím, že se budují mechanizované a automatizované soustavy, které vyžadují od dělníků, aby zvládli inženýrské a technické poznatky na vysoké úrovni. S rozvíjením a dovršením automatizace se základní podmínkou fungování a vývoje hmotné výroby stává ani ne tak doplnění automatizovaných objektů vysoce kvalifikovanými dělníky, jako produkce vědeckých poznatků, rozvíjení zásadně nových, základních výzkumů a provádění vývojových konstrukčních prací za účelem aplikace jejich výsledků v hmotné výrobě. Rozvoj automatizace, který vyžaduje přeměňovat stále větší množství vědeckých poznatků v bezprostřední výrobní sílu, přeměňuje duševní, vědeckou produkci v základní podmínku a v bezprostřední faktor výroby hmotných statků.

Dříve byla vědecká práce dost nepatrnou oblastí lidské činnosti a byla dost vzdálena oblastí hmotné výroby jako oblastí produktivní práce. Rozvoj automatizace ještě více vyžaduje přeměnit práci ve sféře vědecké produkce ve vysoce masovou práci. Objektivně vede také k přeměně vědecké práce v bezprostředně produktivní práci. S rozvojem automatizace se tak do oblasti hmotné výroby vtahuje stále větší množství lidí zabývajících se vědeckou prací, která se přeměňuje v bezprostředně produktivní práci v té míře, v jaké se odstraňuje ze sféry hmotné výroby živá práce, fyzická i duševní, avšak netvůrčího a monotónního charakteru.

V kapitalistické společnosti to znamená, že vědeckotechnická revoluce proletarizuje ty vrstvy obyvatelstva, které tradičně nikdy nepatřily k dělnické třídě. V socialistické společnosti proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu (jako nezbytná podmínka osvobození člověka od technologické závislosti v oblasti hmotné výroby) znamená na jedné straně přeměnu soudobé dělnické třídy a na straně druhé přeměnu sociálních skupin zabývajících se prací, která dříve nebyla bezprostředně produktivní, v pracovníky zabývající se různými druhy tvůrčí práce mimo sféru

plně automatizované výroby, avšak přitom takovými druhy práce, z nichž každá je bezprostředně produktivní, avšak přesto není prací bezprostředně v procesech hromadné hmotné výroby.

Zahálka se nemůže stát způsobem lidské životní praxe nejen proto, že samo fungování a rozvoj automatizace předpokládá produktivní lidskou práci, avšak v jiné formě, než jak tomu bylo v podmínkách předcházejících výrobních způsobů. Zahálka nemůže být způsobem životní praxe člověka také proto, že je v rozporu s podstatou jeho životní praxe. Jak známo, člověk se nerodí hotový, ale formuje se společenskými vztahy, jejichž základem jsou výrobní vztahy. A lidská práce v hmotné výrobě, objektivně nezbytná pro nedostačnou úroveň vědeckotechnického pokroku, lidská práce při výrobě věcí uspokojících nezbytné potřeby lidského života není v zásadě ničím jiným než specifickou formou produkce člověka samého. utvrzení lidské osobnosti a rozkvětu jejich fyzických a duševních sil.

V podmínkách antagonistických formací nabývá lidská práce v první řadě podoby produkce věcí a kapitalismus plně přeměňuje lidskou práci ve výrobu věcí, a ne v rozvoj samého člověka. Tím dodává charakteru lidské práce v mechanizované výrobě, která je technologicky doplňkem stroje, krajně odcizený ráz a přeměňuje produkt vyrobený člověkem nikoli v prostředek rozvoje potenci člověka, nýbrž v prostředek jeho zotročení.

Soudobá vědeckotechnická revoluce v podmínkách socialismu se stává objektivním základem pro úplné překonání tohoto odcizení prostřednictvím radikální přeměny samého charakteru lidské práce. Vytváří technologickou bázi pro přeměnu lidské práce produkující věci v práci produkující samého člověka, jeho fyzické a duševní schopnosti, v lidskou tvůrčí činnost směřující ke zdokonalení člověka samého. Všem druhům lidské činnosti probíhající po dovršení automatizace vedle hmotné výroby a ne v ní samé budou lidé mimořádně aktivně a plně dávat své síly jako *nutné* práci – nutné k vytvoření všestranné, fyzicky i duševně rozvinuté lidské osobnosti. Na všech druzích lidské činnosti, na veškeré nutné práci člověka

bude už patrna počef vysoké tvůrčí aktivity.

Charakter této tvůrčí činnosti — lidské práce mimo sféru hmotné výroby — bude na pohled připomínat řemeslnickou tvorbu. Lidská činnost *vedle* hromadné materiální výroby bude jako by návratem na novém základě, návratem k řemeslnické činnosti v ruční hmotné výrobě, která směřovala především k vytváření hmotných statků, avšak dávala vyráběným věcem charakter osobitých uměleckých výtvořů a byla tvůrčí činností směřující také k vytváření mnohostranně rozvinutého člověka. Jak píše Paul Lafargue, „díky příznivým podmínkám, v nichž probíhala jeho práce, byl řemeslník mnohostranně rozvinutým člověkem. Byl současně pracovníkem jak fyzickým, tak duševním.“²⁸

Za kapitalismu pracuje dělník už v úplné jiných podmínkách, jeho práce má strojový ráz a je zcela zbavena tvůrčího charakteru, umožňujícího mnohostranně rozvinout osobnost. Neboť kapitalismus směřuje nikoli k vytváření lidské osobnosti, nýbrž k vytváření věcí prostřednictvím lidské osobnosti, kterou redukuje na přídavek stroje.

Lidská práce *vedle* materiální výroby — a toho lze dosáhnout jen v podmínkách socialismu — se znovu jakoby vrací k práci řemeslníka, ale na rozdíl od ní se bude realizovat v ještě příznivějších podmínkách a nabude charakteru vytváření ne věcí nutných pro člověka komunistické budoucnosti (tyto věci budou vyrábět plně automatizované podniky bez podstatné přímé účasti člověka), nýbrž uměleckých výtvořů. Tato produkce bude vyžadovat i fyzickou i duševní práci a bude vytvářením především mnohostranné lidské osobnosti. Bude to produkce nepodřízená rytmu stroje, determinovaného nebo adaptabilního automatu, nýbrž rytmu samého člověka, a proto ho nebude zatěžovat, nýbrž bude rozvíjet jeho fyzické a duševní schopnosti.

Taková tvůrčí práce uspokojující nejvyšší potřeby lidské osobnosti, potřeby tvůrčí činnosti, které nemohou být uspokojeny prostřednictvím strojové automatizované výroby, práce jako způsob odhalení a rozvinutí všech lidských schopností bude mít

charakter jednoty fyzické a duševní práce, jako tomu bylo kdysi u práce řemeslníka. Avšak lidská práce vedle automatizované hromadné výroby (a ne v samém „organizmu“ výroby člověku nejnnutnějších hmotných statků, jak to bylo charakteristické pro technologické formy výroby, které předcházejí plně automatizované formě) se bude zásadně lišit od práce řemeslníka tím, že hlavním momentem v ní bude nikoli vytváření věcí, nýbrž člověka samého. Jednota fyzické a duševní lidské práce při vytváření věcí bude přetvořena v jednotu fyzické a duševní lidské práce při vytváření člověka samého. Technický pokrok v podmínkách socialismu tím získává neobyčejně humanistické zaměření, neboť osvobozuje lidské síly pro tvůrčí činnost, pro vytváření a vlastní rozvoj člověka samého.

* * *

V podmínkách socialismu vede tedy vědeckotechnická revoluce k podstatným pozitivním změnám v dělnické třídě. Od základu mění obsah její činnosti v hmotné výrobě, vyžadující celkové zvýšení její kvalifikace i vzdělanostní úrovně a saturaci dělnické práce vědou. Podmiňuje stále se zvětšující význam dělnické třídy v komunistické výstavbě. Dějiny potvrdily správnost marxisticko-leninského učení o vedoucí úloze dělnické třídy při přeměně kapitalistické společenské soustavy v komunistickou. Ze všech tříd, které si ve dvacátém století činily nárok na vůdčí roli při progresivním revolučním přetváření společnosti, se jen dělnická třída ukázala schopnou plnit tuto úlohu do konce a vést boj pracujících mas za sociální pokrok. Ukázala a reálně prokrestila lidstvu cestu k pravé svobodě. A dějiny dále potvrzují správnost tohoto učení v podmínkách vědeckotechnické revoluce, správnost teze, že přítomnost i budoucnost lidstva je nerozlučně spojena s uskutečňováním vedoucí úlohy dělnické třídy při sociální přestavbě světa v souladu s komunistickým ideálem celého lidstva.

V soudobých podmínkách nabývá zvláštního významu zkoumání kvalitativních změn, které probíhají v dělnické třídě pod vlivem vědeckotechnické revoluce. Jak zná-

²⁸ Lafarg, P.: *Sočinenija*, t. 2. Moskva 1928, s. 394—395.

mo, nepřetržitě se snižuje počet osob zabývajících se fyzickou prací a vzrůstá podíl duševní práce ve výrobní činnosti dělníků. Jak jsme se pokoušeli dokázat výše, generální linie rozvoje vědeckotechnické revoluce v takovém aspektu, jakým je automatizace výroby, rodí tendenci plně nahradit člověka stále složitější automatickou technikou jako prostředek uskutečňování těch nebo oněch svou podstatou čistě technických operací, které tvoří ten nebo onen výrobní proces.

Pro buržoazní a maloburžoazní ideology je znakem dělnické třídy ruční nebo strojová fyzická práce, ubohá životní úroveň a nízká kulturní úroveň i úroveň všeobecného vzdělání. Na tomto základě tito ideologové tvrdí, že dělnická třída v podmínkách vědeckotechnické revoluce zaniká a že vedoucí úloha v sociálně historickém procesu přechází k intelektuální vědeckotechnické elitě, k inteligenci. Nepřihlízejí však k tomu, že vědeckotechnická revoluce zvyšuje úlohu dělnické třídy nikoli prostým čistě kvantitativním zvětšením počtu dělníků zabývajících se fyzickou nebo duševní prací bezprostředně v samých procesech hmotné výroby. Vědeckotechnická revoluce toho dosahuje kvalitativními změnami, základní přeměnou samé podstaty produktivní práce a tím, že odstraňuje děl-

níky ze sféry vlastních výrobních procesů. To předpokládá, že se zároveň zvětšuje kategorie lidí, jejichž činnost se ve stále větší míře stává produktivní prací, nehledě na to, že sféra této činnosti není bezprostřední sférou procesů výroby hmotných statků. V podmínkách vědeckotechnické revoluce produktivní práce — práce, bez níž není možné fungování a rozvoj „organismu“ hmotné výroby (který se stává stále více technickým) — vtahuje do sféry své působnosti vědu a duševní produkci a zároveň s tím formuje principiálně nového dělníka, nového svou duchovní tvářností i svou pracovní činností, jenž se stává stále více tvůrčím pracovníkem rozvinuté socialistické společnosti, svou sociální strukturou stále stejnorodější.

V této linii působení vědeckotechnické revoluce na dělnickou třídu a další společenské skupiny se projevují nejzásadnější sociální důsledky vědeckotechnické revoluce, tendence a perspektivy rozvoje dělnické třídy v sociálně ekonomicky i politicky stejnorodý pracující lid celé komunistické společnosti. Tyto tendence a perspektivy ukazují, že dělnická třída byla a zůstává vedoucí silou ve všech etapách budování komunismu.

Přeložila Dagmar Vichnarová

Tradice rozvoje a plánování sociálních funkcí průmyslových podniků v Československu*

VLADIMÍR ČECH
Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň

JAROSLAV ŠNOBL
Praha

1. Výrobní a sociální funkce podniků

V teorii řízení výroby, v sociologii a ekonomice podniku i v běžné praxi se zpravidla zdůrazňuje, že základní funkcí podniku je funkce výrobní a ostatní funkce — mezi nimi i sociální — jsou sekundární anebo vedlejší. Zejména buržoazní nauka o řízení zachovává tuto klasifikaci ve strohé podobě. V jedné z novějších francouzských knih z tohoto oboru, která shrnuje výsledky výzkumů západní teorie řízení — v Aubert-Krierově *Gestion de l'entreprise* — se uvádí, že k důležitým, avšak ve své podstatě doplňkovým funkcím podniku náleží funkce sociální.¹

Společenské instituce ovšem vznikají vždy k plnění jistých specifických funkcí. Sociologické odlišení institucí je možné jen určením této specifičnosti. Průmyslové podniky vznikly v konkrétních podmínkách sociálně ekonomického vývoje proto, aby uspokojovaly rostoucí hospodářské a speciálně výrobní potřeby společnosti. Jejich výrobní funkce je tudíž základní. Avšak přísné odlišení funkce výrobní a sociální platí u průmyslového podniku jen v určitých mezích. Obě tyto funkce úzce souvisejí.

K pochopení dialektické spojitosti výrobní a sociální funkce podniku je nutno interpretovat pojem „sociální funkce“ v jiném významu, než se často děje v denní podnikové praxi, ale také v teoretické literatuře. I v naší socialistické podnikové praxi bývá sociální funkce podniku redukována na podnikovou péči o pracující. Je opomíjena skutečnost, že existuje například bezprostřední vztah mezi charakterem práce, pracovním prostředím, pracovními podmínkami a možnostmi a potřebami rozvoje lidské osobnosti a mezilidských

vztahů. „Sociální“ hledisko pak chybí při řešení rozhodujících problémů v technologické a konstrukční přípravě výroby a v bezprostředním výrobním procesu. Skutečný obsah tohoto pojmu však zatemňují především různé buržoazní podnikové nauky. V jejich pojetí je sociální funkce podniku charitativní a v posledních letech stále více sociálně reformní práce, která má učinit vykořisťování dělníků stravitelnější a která má zintenzivnit jejich výrobní činnost. Avšak i v naší teoretické literatuře věnované otázkám řízení výroby se o sociálních funkcích podniků nejednou pojednává pouze v kategoriích „sociální a zdravotní péče“, „motivace a rozvoj iniciativy“, „sociální klima“ apod. Také zde jde o umělé odtrhování sociální sféry podniku či sociálního subsystému podniku od jeho ostatních systémových složek, o izolaci této sféry od reálné existujícího celku podnikového systému.

Průmyslové podniky však plní skutečnou sociální funkci jen tehdy, jestliže všechny jejich komponenty a veškerá činnost pracujících lidí na jejich půdě směřuje k jejich individuálnímu a sociálnímu rozvoji. Takový efekt musí cílově sledovat především hlavní činnost lidí v podniku — jejich činnost výrobní a pracovní. Je zřejmé, že tento cíl může naplňovat jen práce osvobozená, práce zbavená vykořisťování, tedy práce vykonávaná na bázi společenského vlastnictví výrobních prostředků. Spojení těchto sociálně ekonomických podmínek práce s technickým pokrokem respektujícím člověka umožňuje překonávat staré formy dělby práce a umožňuje perspektivně realizovat proces překonávání rozdílů mezi fyzicky a duševně pracujícími.

V průmyslových podnicích, které tuto

* Tento příspěvek je součástí série statí, v nichž je sledován vývoj některé významné sféry naší společnosti a které připravili naši autoři v souvislosti s 30. výročím osvobození ČSSR Sovětskou armádou.

¹ Aubert-Krier, J.: *Gestion de l'entreprise*. Presses universitaires de France, r. 1969, citováno z ruského *Upravlenije predpriatijem*. Moskva r. 1973, str. 22.

skutečnou sociální funkci neplní, se dostává jejich základní výrobní funkce dříve či později do rozporu s nedostatkem uspokojování zájmů pracujících na sociálním poli. To je patrné na průmyslových podnicích v kapitalistickém systému. Zde se jejich neschopnost plnit sociální funkci v plném rozsahu promítá do růstu sociálního napětí, podmíněného třídním antagonismem mezi dělnickou třídou a buržoazií. Ať již toto napětí ústí do stávky anebo za revoluční situace v přímé vystoupení mas, vždy zasahuje podnikové výrobní funkce. Nemožnost realizovat plně sociální funkce v kapitalistických průmyslových podnicích se tak stává základním problémem jejich existence.

Na této skutečnosti v zásadě nemůže nic změnit to, že se monopolům i jednotlivým podnikatelům někdy daří realizováním dílčích sociálních funkcí podniků konflikty mezi kapitálem a prací dočasně zabrzdit nebo oddálit. To je konečně vlastní cíl zajišťování sociálních funkcí na půdě kapitalistických podniků. V tom se ani v současnosti nijak nezměnila sociálně reformní podstata politiky „průmyslových vztahů“, kterou ideologové kapitalismu rozpracovávali již v dvacátých a třicátých letech.

Z uvedeného plyne, že naopak v podmínkách socialistických výrobních vztahů je sociální funkce podniků zcela nezbytnou, organickou součástí podnikových funkcí a rozlišování těchto funkcí na primární a sekundární či dokonce základní a doplňkové (které mohou, ale nemusí být plněny) je nepřesné a jen relativní. Po socialistické revoluci se výrobní funkce podniků zajisté posiluje, získává netušené impulsy ve výrobních vztazích vzájemné spolupráce, v plánovitém řízení výroby, v neustálém růstu socialistického trhu a v hospodářské integraci zemí světové socialistické soustavy. Toto posilování výrobní funkce podniků je však možné jen realizací jejich sociální funkce a cílovým zaměřením výroby na stále dokonalejší plnění sociálních funkcí podniků a celé společnosti. Socialistické výrobní podniky se tedy vyznačují harmonickým propojením výrobních a sociálních funkcí. Realizuje se v nich kontinuálním procesem jednoty

těchto funkcí, která je v podmínkách kapitalismu nedosažitelná a která zde v ideové sféře nabývá charakteru již zmíněného metafyzicky strohého rozlišení výrobní a sociální funkce podniku.

Vytváření jednoty obou organicky propojených podnikových funkcí je cílevědomý proces, uskutečňovaný pracujícími lidmi pod vedením komunistické strany. V naší zemi dal pokyn k řízení tohoto procesu XIV. sjezd KSC. Podstatu tohoto problému vystihl ve svém projevu na VIII. všedoborovém sjezdu ROH soudruh Gustáv Husák: „Pracoviště, to není jen ekonomická jednotka, která produkuje to nebo ono. Je to současně i sociální organismus. Stovky, tisíce nebo desetitisíce lidí – podle velikosti závodu – spolu žijí, působí na sebe navzájem v dobrém či zlém, společně vytvářejí profil člověka. Tyto otázky je třeba domyslet, abychom naplnili smysl lidského života v naší společnosti, řekl bych – dosáhli vyšší kvality života.“²

2. Rozvoj sociálních funkcí ve znárodněných podnicích

Objektivní potřeba realizovat ideály socialismu, rozvíjet výrobu v dosud neobvyklém rozsahu, napravovat neblahé dědictví kapitalismu a sloužit rozvoji člověka vede od samého začátku socialistické revoluce k posilování sociálních funkcí podniků. Právě v roce 30. výročí založení lidové demokratického Československa je vhodné připomenout, že nové vztahy hlavních podnikových funkcí – výrobní a sociální – se počaly v naší zemi prosazovat ve velkých průmyslových podnicích bezprostředně po květnu 1945, ještě za existence národních správ, které byly v těchto velkých podnicích pod vedením komunistů zpravidla revolučně orientovány.

Snaha překonávat vzniklý rozpor mezi výrobní a sociální funkcí průmyslových podniků za kapitalismu byla ovšem typická již pro první socialistickou revoluci na světě – pro Velkou říjnovou socialistickou revoluci. Tato revoluce byla počátkem uskutečňování cílových ideálů vědeckého komunismu, ideálů překonávání rozdílů mezi městem a venkovem, mezi fyzicky

² Husák, G.: Projev na VIII. všedoborovém sjezdu, Rudé právo ze dne 13. VI. 1972.

a duševně pracujícími, ideálů všestranného rozvoje lidské osobnosti. V sovětských průmyslových podnicích měly být rychle a na vědecké základně vytvářeny podmínky k takové organizační práci, která by pracovní proces racionalizovala a současně humanizovala. S osobní podporou V. I. Lenina se rozvinulo hnutí vědecké organizace práce (NOT) s bohatou institucionální základnou, prosazující do podnikových plánů a modernizačních projektů řešení organizačních a sociálních otázek výroby.

V tradici NOT je zajímavá mj. originální myšlenka jednoho ze sovětských průkopníků vědecké organizace práce – A. K. Gastěva, která velmi zřetelně ukazuje zákonitě směřování vědy a revoluční praxe k řešení lidských problémů v podmínkách socialistických přeměn. Šlo o tzv. bioenergetiku, která označovala orientaci na přímo biologické zdokonalování člověka, které provází a podmiňuje pracovní a životní proces za socialismu.

V naší zemi byly přípravy k rozvinutí sociálních funkcí podniků v předpokládaných nových podmínkách osvobozené vlasti konány již za nacistické okupace. Vyjasňování role podniků na sociálním poli se stalo významnou součástí obsahu revoluční činnosti ilegálních závodních buněk komunistické strany a ostatních představitelů národně osvobozenického, demokratického a socialistického hnutí v řadě předních koncernů a podniků (Škodovka, Zbrojovka, Vítkovické železárny, Poldina huť aj.). Velkou roli v tomto směru sehrály i odbojové složky pracující na půdě odborů. Zde se již v r. 1944 mezi pokrokovými pracovníky, kteří se scházeli v metodickém a lektorském kolektivu tzv. *Školy práce*, důvěrně diskutovala mj. otázka „rudých ředitelů“, kteří měli být v novém Československu představiteli komplexní sociálně politické práce v podnicích, zahrnující i práci masové politikou.

Je pozoruhodné, že nové přístupy k sociálně politické práci, propracovávané mezi lektory Školy práce, vycházely z kritiky pouze technicky, odlišně pojímané vědy o řízení. Máme o tom důkaz v knize E. S. Hokeše *Sociální a zdravotní péče v podniku*. Autor se v ní přimlouvá za sociologicky a sociálně psychologicky podložený

obsah sociálně zdravotní, kulturní a rekreační činnosti. Odborníci pro tuto sféru musí být pracovníky jiného typu, než byli taylorovští „organizační inženýři“. E. S. Hokeš píše: „Všechny směry vědeckého řízení práce vycházely z pojmu ideálně časově nejprůběžnějšího a nejehospodárnějšího výkonu v nejkratší době. Sociální a zdravotní péče se vyvíjela jen jako pomůcka, která měla usnadnit výkon... Nové směry ve výstavbě podniku jako sociálně hospodářského, a také kulturního činitele v místě přinášely potřebu vyššího typu pracovníků pro práci zdravotní, sociální, rekreační.“³

Koncepce „rudých ředitelů“ s výraznějším politickým obsahem i širším pojetím sociálních podnikových funkcí, než jej v tehdejší době mohl formulovat uvedený autor, byla po Květnové revoluci realizována profesími sociálně politických náměstků nebo ředitelů. Jejich zavádění podporovalo Revoluční odborové hnutí, protože v nich mělo účinného pomocníka při usměrňování politické linie národních správ.

Revoluční zrod i revoluční úkoly této instituce jsou dobře vystiženy v publikované úvaze jednoho ze škodováckých průkopníků marxisticky koncipované sociálně politické činnosti průmyslových podniků: „Sociálně političtí náměstkové jsou dítky revoluce. Stali se mandataři lidu v nové správě našeho průmyslu. Odůvodnění tkví v tom, že pracující lid jako hybná síla naší revoluce má v době převodu výrobních prostředků z rukou jedinců do rukou pracujícího národa živelný a oprávněný zájem o to, aby přerod a výstavba správy průmyslu byla nesena duchem revoluce a socialismu... Sociálně politický náměstek musí tedy chápat svůj úkol hluboce revolučně... Jako socialisté musíme chápat, že znárodněný průmysl, aby obstál a dokonce aby se ukázal lepším a schopnějším, než byl průmysl v rukou bank a jedinců, musí být lépe organizován, lépe a cílevědoměji veden, prostě musí větší, jakostnější a levnější výrobností zvítězit nad průmyslem vedeným zásadami kapitalistickými.“

Autor těchto zásadních myšlenek se pak zabývá obsahem sociálně politické práce

³ Hokeš, E. S.: *Sociální a zdravotní péče v podniku*. Praha, Národní práce. 1944.

ve znárodněných podnicích. Pozoruhodné je to, že na prvé místo klade problémy sociálních vztahů, tedy zejména problémy politické, bez jejichž řešení by průmyslový podnik dostatečně nevyužil předností spočívajících v jeho převodu do národního, celospolečenského vlastnictví: „Mezi vedením podniku a osazenstvem musí být vybudován most důvěry a pochopení, jaký zde dosud za kapitalistického způsobu podnikání nikdy nebyl. Je to důležité z toho důvodu, že v budoucnu bude třeba – mimo jiné – natrvalo zajistit zdravou iniciativu všech zaměstnanců. Vybudování mostu důvěry mezi vedením podniku a zaměstnanci je tedy jedním ze základních úkolů sociálně politického náměstka.“

Rovněž další principy v této stati formulované mají zásadní význam a ukazují novou revoluční orientaci sociálně politické činnosti: „Sociálně politický náměstek musí učinit předmětem svého zájmu pracujícího člověka jako celek. To znamená, že se zvlášť budeme muset zajímat, jak a za jakých podmínek člověk žije. Jako sociálně političtí pracovníci musíme zaměřit svůj zájem také mimo podnik. Zejména v sociální politice celostátní se musí sociálně političtí pracovníci podniků uplatňovat nejvyšší měrou... Řešení všech problémů pracujícího lidu musí vyrůstat zdola, závodní a podnikové rady, jakož i odborové organizace musí shromažďovat materiál o naléhavých a zásadních potřebách pracujících a poukazovat na vyskytující se nedostatky.“⁴

Z citátu, jenž dobře vystihuje tehdejší zaměření sociálně politické práce podniků, je patrné, že sociální či sociálně politická funkce podniků se po jejich převodu do socialistického vlastnictví stává funkcí nutnou (nikoliv jen možnou) a že plnění této funkce v marxistickém pojetí dává socialistickému podniku kvalitativně nový charakter proti podniku kapitalistickému. Pochopení této skutečnosti vyrůstá z domyšlení obsahu revolučních přeměn, které přinesla československá národní a demokratická revoluce v podmínkách osvobození země Rudou armádou. Proto také sama revoluční praxe vytyčovala směr teoretickým úvahám.

Sociálně politickou činnost organizovaly a usměrňovaly od samého počátku procesu národní a demokratické revoluce komunistická strana a odbory. Při Ústřední radě odborů byla utvořena ihned po květnu 1945 sociálně politická komise, která několik málo měsíců potom prováděla do-
tazníkové šetření o podmínkách sociálně politické práce v podnicích.

V červnu roku 1947 vyšly ve Věstníku ROH směrnice pod názvem Hlavní zásady činnosti sociálně politických ředitelů a sociálních referentů národních podniků, v nichž jsou nejen formovány hlavní směry sociálně politické činnosti, ale jsou korigovány i některé odchylky od požadavku správné součinnosti sociálně politických pracovníků s orgány odborového hnutí.⁵

Závodní a podnikové rady se počaly v oblasti sociální orientovat na dva základní, vzájemně související úkoly: na zlepšování pracovní morálky, která válkou silně utrpěla, a na uspokojování sociálních potřeb zaměstnanců.

Plnění sociálních funkcí podniků se muselo opírat o náležitou institucionální bázi. Také tato institucionální základna byla vybudována v prvních měsících a letech národní a demokratické revoluce s poměrně velkorysou koncepcí. Sociálně politické útvary byly vytvářeny zprvu v jednotlivých národních podnicích podle vlastních návrhů, později byly vydávány typové organizační řády těchto útvarů vyššími řídicími složkami. Podle nich – a to ve formálně právní rovině potvrzuje organické spojení výrobní a sociální funkce ve znárodněných podnicích – byly sociálně politické útvary dány zcela na roveň útvarům výrobním, administrativním a obchodním. V oblasti kovoprůmyslu byly takové typové směrnice vydány 15. 6. 1947 pod názvem *Prozatímní směrnice pro sociálně politickou agendu Československými závody kovodělnými a strojírenskými*, n. p. Tyto typové směrnice obsahují různé varianty organizace sociálně politických útvarů podle velikosti podniků a jejich organizačního charakteru. Organizace těchto útvarů je zde promyšlena do podrobností a každá pracovní pozice je

⁴ Dvořák, V.: *Úkoly sociálně politického oddělení*, časopis Skodovák č. 17.

⁵ Věstník ROH č. 27, 1947.

charakterizována z hlediska svého obsahu a kompetence.

Rovněž Československé hutě, n. p. jako střešní orgán znárodněného hutního průmyslu vydaly v prosinci 1946 a v červenci 1947 organizační schémata sociálně politických útvarů. Na ústředí i na jednotlivých národních podnicích a závodech byly závazně zřizovány tyto útvary: ekonomie práce, pracovní právo a sociální péče, průmyslové zdravotnictví a bezpečnost práce, výchova a osvěta pracujících, sociální výzkum, sociologie podniku, plánování sociálního růstu podniku a útvary pro masové politickou práci. Uvedené příklady nejsou výjimkou. Obdobná organizace byla zaváděna na Československých dolech, n. p., v Československých textilních závodech, n. p. a jinde. Sociálně politickým úkolům, výsledkům sociálně politické činnosti a jejich postavení mezi ostatními podnikovými činnostmi se velmi často věnoval deník, odborářský, závodní, ekonomický a jiný odborný tisk. Svědčilo to o tom, že se stalo dobrým zvykem hodnotit dosažené výsledky nejen z hlediska výroby a hospodářství, ale také z hlediska sociální politiky.

3. Sociální funkce, sociologie, sociální výzkum v podnicích

Již v počátcích národní a demokratické revoluce, vyznačující se díky rozhodující roli Komunistické strany Československa silnou socialistickou a socializační vlnou, a zvláště pak po Únoru se upírá k problémům a úkolům revoluce také pozornost sociologů a jiných společenskovědních pracovníků. Je přirozené, že sociologové se zamýšlejí nad problémy člověka a sociálních vztahů, v nichž žije, a protože lidský svět tehdy výrazně vystoupil jako svět práce, zamýšlejí se stále více nad postavením člověka v práci a zejména nad rolí, kterou ve vztahu k uspokojování lidských potřeb mají hrát průmyslové podniky.

I když rozhodující fronta střetání v sociologii ležela ve sféře teoretické problematiky boje o moc, ve sféře konfrontace historikomaterialistických pozic s pozicemi buržoazní sociologie v otázkách tříd, stran a státu a v dalších základních ideo-

vých problémech revoluce, byl tento sociologický zájem o svět práce daleko intenzivnější než kdykoli předtím. Pokud se již dříve v průběhu druhé světové války sociologické otázky práce a v tom i problémy sociálních funkcí podniků propracovávaly, pak byly původní texty pod dojmem pozdější revoluční praxe korigovány. Příznačné jsou například úpravy, které provedl v rukopise své práce *Sociální inženýr* před jejím knižním vydáním F. A. Soukup. Pod vlivem revolučního procesu dospěl k názoru, že tato profese (již buržoazní autoři zpravidla přičítali sociálně reformní funkci) se může plně rozvinout a uplatnit po nastolení lidové moci, vzešlé z národní a demokratické revoluce. V Soukupově koncepci nebylo posláním sociálního inženýra suplovat žádné úkoly, které mohou být řešeny jen třídními a sociálními vztahy a pohyby v makrostruktuře.⁶

Již od samého počátku existence lidové demokratické Československa dochází všeobecně k postupným změnám ideologických pozic týkajících se role lidského činitele ve výrobě a cílů a způsobů práce s ním. Za předmnichovské republiky byla problematika lidského činitele zpracovávána zejména z fyziologických a psychologických hledisek. Některé sociologické prvky a dílčí postřehy nalezneme v pojednáních, která lidskému faktoru věnovali českoslovenští průkopníci taylorismu, zastánci sociálního energetismu, zakladatelé laboretismu, etokratismu a jiných tehdy koncipovaných teorií. Všechny tyto pokusy propracovat v teorii a zavádět v praxi poznatky o lidském faktoru ve výrobě měly výrazně reformistické ladění. Filosoficko-sociologickou bázi poskytovala těmto pokusům Masarykova koncepce rozhodující role morálních faktorů ve společenském životě.

Ke konstituování a rozvíjení sociologie průmyslu a podniku jako samostatné speciální sociologické disciplíny však v předmnichovském Československu nedošlo a za tehdejší konstelace sociálních a politických sil v zemi ani dojít nemohlo. Zvláštností Československa proti kapitalistickým zemím Západu – především USA a Němec-

⁶ Soukup, F. A.: *Sociální inženýr*. Praha, Práce 1946 (podrobněji viz: Čech, V., Jukl, E.: *Cs. sociologie průmyslového podniku*. DT Pardubice, 1971).

ku — bylo to, že k položení počátků sociologie průmyslu a podniku jako jedné z odvětvových sociologií došlo až po druhé světové válce, a to právě v souvislosti s rozpracováním sociálních funkcí znárodněných podniků. Tato u nás nově vznikající odvětvová sociologie byla ve shodě s marxistickým poznatkem o vztahu rozvoje vědy a společenských potřeb programově stavěna do služeb nového, znárodněného průmyslu a budování základů lidové demokratického společenského a státního zřízení.

Uvedené skutečnosti nejen nevyvracejí, ale naopak potvrzují to, že v zásadě socialistickou koncepci podnikových funkcí vytýčovali i někteří ze sociologů, kteří později další vývoj v Československu, zejména zákonitou nevyhnutelnost střetnutí socialistických a reakčních sil v únoru 1948, nepochopili. Jedním z prvních, kdo nově formuloval problematiku podnikových sociálních funkcí, byl sociolog Zdeněk Ullrich.

Tento autor ve svém, již častěji v našich statích připomínaném článku Několik základních poznámek ke sociologii podniku a jejímu poměru ke statistice vyvozoval tendence k organickému splynutí výrobních a sociálních funkcí podniku z neodvratného směřování „k sociální spravedlnosti uskutečňováním toho, co rozumíme pod socialistickým programem“. Psal dále: „Úkolem podniku... není tedy již jen hospodářský úspěch, nýbrž — vedle cílů celonárodních — uskutečňování blaha, štěstí a spokojenosti osob v něm pracujících. Proto se musí v dnešním podnikovém hospodaření, které má tyto nové cíle, obracet pozornost k lidskému činiteli — nikoli jen proto, aby byl lépe zařazen a pracovní využit, nýbrž také proto, aby se uskutečnily určité hodnoty jeho individuálního života.“⁷

V sociologické literatuře poválečných let je právě tato sociální funkce podniků všeobecným středem pozornosti. Pokud se sociologové zabývají i výrobní funkcí podniků, činí tak vždy ve vzájemné spojitosti s funkcí sociální. Dokladů o tom existuje v sociologických statích období národní a demokratické revoluce mnoho. Zachová-

me-li chronologický sled, jsou to například články *Výzkum bydlení úřednictva, Použití sociologie v podniku, Sociologie a vnitřní nábor v podniku, Podnik a společnost* a jiné.

V článku *Výzkum bydlení úřednictva* se uvádí, že „národní podniky, které vedle své funkce výrobní na sebe v důsledku společenského vývoje vzaly i velké úkoly péče o člověka, rozvíjejí k splnění těchto úkolů dalekosáhlé snahy v oboru sociální péče; zharmonizování zájmu výroby a pracujícího člověka se stalo mottem veškeré sociální práce v podnicích“.⁸ Ještě výrazněji jsou tyto myšlenky formulovány v dalším z uvedených článků: „Myšlenky socialismu, které vyplynuly jako nutný důsledek stavu společnosti v průmyslovém kapitalismu se svojí ústřední ideou beztržní společnosti, přinesly sociální změny a přispěly také k zdůraznění mravní stránky v oblasti celého lidského života, tedy i výroby... Motiv individuálního zisku ustupuje do pozadí a vzrůstá uvědomění, že průmyslový podnik je součástí společnosti a musí ji také sloužit. Při takovém pojetí průmyslového podniku není možno, aby jeho účel a funkce ve společnosti byly posuzovány jen z hlediska národohospodářského, nýbrž nastupuje hledisko celkové, sociální.“⁹

Také autor stati *Podnik a společnost* — B. Ulrich — požadoval, aby průmyslový podnik plnil nejen funkci ziskovou, výnosovou, ale i hygienickou, mravní, výchovnou atd.¹⁰ Týž sociolog pak v jiném článku, nazvaném *Podnikový patriotismus*, formuloval cíle zmíněných podnikových funkcí takto: „Musíme vytvořit pracovní celky, které budou s to vzbudit v zaměstnanci onu hrdost a onen citový vztah k jeho dílu, který je tak nosným činitelem ve výrobě.“¹¹

Slovenský autor Petr Gula, jehož studie *K problematice sociologie podniku* představuje vrchol tehdejšího směřování k vybudování sociologie průmyslu a podniku v naší zemi, poukazoval na kvalitativní změny, které přináší industrializace Slovenska, a spolu s tím i na přeměnu postavení člověka v průmyslu. Tomu musí odpovídat i úroveň sociologického poznání

⁷ Viz: Statistický obzor č. 2, 1946.

⁸ Cech, V., Jukl, E.: *Výzkum bydlení úřednictva*, Veřejné mínění č. 3, 1947.

⁹ Cech, V.: *Použití sociologie v podniku*. Skodovák č. 11, 1947.

¹⁰ Ulrich, B.: *Podnik a společnost*. Sociologická revue č. 2—3, 1948.

¹¹ Ulrich, B.: *Podnikový patriotismus*. Československý průmysl č. 2, 1948.

i úroveň konkrétních opatření v sociální oblasti.¹²

Otázka sociálních funkcí podniku byla součástí širší teoretické koncepce podniku jako určité společenské instituce, organizace či systému, z níž vyrůstá představa speciální sociologie podniku jako jedné z odvětvových sociologických disciplín. Ve zmíněných článcích a v řadě dalších článků se vytyčují okruhy problémů, které je sociologie podniku povolána zkoumat. Jde o strukturu sociálního systému podniku, o objasňování zákonů jeho dynamiky, o vztahy podnikového sociálního systému k společenskému celku apod. Současně je vyslovován požadavek, aby jedním z hlavních prostředků získávání faktických poznatků o jevech a procesech v sociálním systému podniku byl konkrétní sociální či sociologický výzkum. Tato disciplína byla tedy po osvobození Československa budována jako teoreticko-empirický obor, jehož charakteristickým znakem bylo vyhledávání, třídění a hodnocení zjištěných faktů z pozice těch pokrokových sil v čele s dělnickou třídou, které usilovaly o kvalitativní ekonomické a sociální přeměny v naší zemi.

Poměrně podrobně a pro pokvětnové období s charakteristickou argumentací je problematika sociálního výzkumu řešena v článku Sociologický výzkum a vnitřní nábor v podniku. O tomto výzkumu se zde říká, že ve své aplikované podobě má význam pro sám podnik a jeho organizační složky, pro širší region podniku, ale i význam celostátní, protože napomůže ke koordinování sociálně politické práce v podniku s veřejnou péčí sociální, zdravotní, kulturní, pedagogickou a osvětovou.¹³

I když konkrétní sociologický výzkum měl být prováděn běžnými výzkumnými technikami, vyvinutými zejména v průběhu vývoje západní nemarxistické sociologie, jako je dotazník, interview apod. (při tom však nelze zapomenat na to, že první obsáhlý dotazník k výzkumu životních a pracovních podmínek dělníků byl vypracován již v 19. stol. K. Marxem, jak na to upozornil na stránkách tohoto časopisu K.

Rychtařík), používání těchto technik pro výzkumy, které měly sloužit k prohlubování sociálně politické práce ve znárodněných podnicích, si vynucovalo specifické přístupy k volbě výzkumných témat, k formulaci problémů i dílčích otázek a k organizaci výzkumů, které odpovídaly novým společenským podmínkám.

Potřeba sociálního výzkumu či sociální analýzy jako zdroje systemizovaných údajů, bez nichž je vědecky podložena sociálně politická činnost podniků nemyslitelná. Je v prvních letech československé národní a demokratické revoluce zdůrazňována znovu a znovu. S pokusem o formulaci obecných teoretických a metodologických základů tohoto konkrétního sociálního výzkumu to činí například sociolog Jaroslav Šíma: „Důležitost lidského činitele ve výrobě vyžaduje, aby i jemu byla věnována stejná pozornost jako vědám přírodním a technologickým. Je však nutno rozlišovat výzkumnictví epochy pozitivisticko-buržoazní a epochy vědy dialektické a socialistické... Toto moderní sociální výzkumnictví se orientuje podle zásad historického materialismu a nedívá se na podnik jako na izolovanou soliteru, ale se zřetelem k širší historické a prostorové závislosti.“¹⁴

Tyto požadavky pouze zdůvodňovaly již existující praxi a usilovaly o její rozšíření a zpřesnění. Nejen při ÚV KSČ, ale také při ÚRO a v některých největších podnicích počaly pracovat na sociálních a sociálně ekonomických analýzách nově zřizované vědecké ústavy. Při ÚV KSČ to byl Ústav pro sociální a hospodářský výzkum a při ÚRO byl již v roce 1945 zřízen vědecký ústav, kde jako první složka počal pracovat sociální a hospodářský výzkum. První zprávu o sociální výzkumné činnosti v průmyslovém podniku nalezneme rovněž v roce 1945 v článku *Sociální výzkum*: „Škodovy závody jsou jedním z prvních podniků, které pojalý do své organizace systematické studium sociálních otázek vědeckými metodami. Před nedávnem byl proto zřízen sociální výzkum, který bude zkoumat sociální a hospodářské po-

¹² Gula, P.: *K problematice sociologie podniku*. Sociologický sborník (čas. Matice Slovenské) č. 1–2, 1948.

¹³ Snobl, J.: *Sociologický výzkum a vnitřní nábor*

v podniku. Sociologie a sociální problémy, č. 2 a 3, 1947.

¹⁴ Šíma, J.: *Ekonomické a sociální výzkumnictví v našem pětiletém plánu*. Věstník ministerstva sociální péče č. 7, 1948.

měry zaměstnanců, bude tyto poměry studovati ve vztahu k závodu a zjišťovat jejich vliv na konanou práci... Organizačně bude výzkum rozdělen zhruba na: A. výzkum individuální, B. sociologický (životních, hospodářských a kulturních podmínek), C. výzkum pracovního prostředí. Poznatky se statisticky zpracují a výsledky budou sloužiti jako podklady pro celkovou sociální politiku v závodě.“¹⁵

Nezůstalo jen u těchto organizačních opatření, ale sociální výzkum se počal s poměrně kvalifikovaným použitím sociologických metod ihned rozvíjet. Velikou roli svou vlastní výzkumnou činností i svou pomocí podnikům sehrál Ústav lidské práce. Historicky cenným dokladem pohotovosti, s níž Ústav lidské práce přispěchal na poli sociálního výzkumu na pomoc podnikům, je série článků pracovníka tohoto ústavu J. Čepeláka ve 14., 16. a 18. čísle časopisu *Škodovák* z roku 1946, které obsahují výsledky sociologického výzkumu věnovaného některým otázkám ze sféry společenského vědomí v podniku.

4. Plánování rozvoje podnikových sociálních funkcí

Znárodněním velkých průmyslových podniků a jiných hospodářských institucí byly vytvořeny základní podmínky pro plánování ekonomického rozvoje v poválečném Československu. Vztah mezi znárodněním a plánováním byl v našich podnicích hluboce chápán. Již v lednu 1946 byl například v časopise *Škodovák* uveřejněn článek *Plánování ve Škodovce*, v němž čteme: „Připravovaný statut národních podniků průmyslových bude obsahovat ustanovení, že představenstvu národního podniku přísluší mimo jiné podávat ústřednímu orgánu návrhy hospodářských plánů. Bude proto nutno, aby se všechny podniky systematicky zabývaly otázkou plánování.“¹⁶ Šlo o statut urychleně zpracovávaný spolu se znárodnovacími dekrety, který byl později vydán jako vládní nařízení č. 6/1946 Sb.

Je samozřejmé, že myšlenka plánovitého řízení národního hospodářství náležela ke kardinálním bodům poválečné ekono-

mické politiky KSČ a že to byli především komunisté v podnicích, kteří plánované hospodářství propagovali a prosazovali. Velkou roli při tom hrály zkušenosti SSSR, které byly v Československu zásluhou pokrokových publicistů a politiků rozšiřovány již před druhou světovou válkou. Vzpomeňme jen poučené monografie *Sovětské hospodářství* z roku 1935, redigované Z. Nejedlým, V. Procházkou, B. Šmeralem a K. Teigem, knihy *Sovětské Rusko na nové dráze* Z. Fierlingera, řady statí J. Fučíka apod.

Aktivizovaly se i reminiscence na léta hospodářské krize, kdy se na pozadí ekonomické katastrofy kapitalistického světa plánovitě rozvíjelo sovětské hospodářství a první pětiletky byly nejen plněny, ale i překračovány. To vše byly pádné argumenty, podporující snahy po rychlém přechodu k plánovanému hospodářství také v poválečném Československu. Nepřekvapuje proto, že se v již uvedeném článku *Plánování ve Škodovce* připomíná, že pro naše plánování je možno čerpat mnoho povzbudivých poučení ze sovětské praxe. Autor říká: „Vyhlášení nové pětiletky k obnově válkou tolik zničené země jako by tam bylo signálem k závodění o docílení lepších výsledků pracovních, tj. zvýšení produkce ve všech odvětvích za současného snížení výrobních nákladů, režie i spotřeby surovin.“¹⁷

S odstupem času se ukazovala i líceměrnost a neúčinnost těch koncepcí „plánovaného“ hospodářství, s nimiž v protikladu k sovětskému plánování přicházeli v letech hospodářské krize reformističtí a otevřeně buržoazní autoři. Velmi příznačné jsou návrhy skupiny, vedené H. I. Harrimanem, která v roce 1931 uveřejnila v USA soupis regulativních návrhů, podle nichž se mělo „plánovat“ pomocí rozpočtové kontroly výroby, usměrňování investic a „pokrokové“ zaměstnanecké politiky, zahrnující i podporu v nezaměstnanosti.

Sovětské zkušenosti s plánováním varovaly i před představou, že plánování je pouhá organizační a technická záležitost. Plánování je vysoce politický problém nejen proto, že hospodářský plán je „druhým

¹⁵ Skála, P., *Sociální výzkum*. Škodovák č. 12, 1945.
¹⁶ *Plánování ve Škodovce* (zn. A. P.), Škodovák č. 1, 1946.

¹⁷ *Plánování ve Škodovce* (zn. A. P.). Škodovák č. 1, 1946.

programem“ strany, protože je nástrojem realizace ekonomických a sociálních cílů strany a že má dalekosáhlé politické důsledky, ale také proto, že teorie a praxe plánování je bezprostřední arénou třídního boje. Sovětští soudruzi tehdy upozorňovali na to, že i první československý poválečný plán – dvouletka – je předmětem střetání pokrokových a reakčních sil v Československu. Například komentátor Izvěstijí Medvědév v roce 1946 napsal, že v Československu reakcionáři vedou boj proti dvouletému plánu proto, že je překážkou v jejich úsilí zabrzdit hospodářský rozkvět země a dobýt zpět ztracené pozice.

První československý dvouletý plán – dvouletka – byl svou koncepcí marxisticko-leninským plánem, v němž plánované cíle výrobní a hospodářské vůbec jsou podřízeny cílům sociálního rozvoje společnosti a všech jejích členů. V článku *Od dvouletky ke generálnímu plánu*, uveřejněném r. 1947 v *Tvorbě*, se cíle plánu uvádějí takto: „Cílem plánovitého hospodářství pro ČSR je:

- stálé zvyšování životní úrovně pracujícího lidu po stránce hospodářské i kulturní,
- stálé zvěšování národního jmění,
- zvýšení schopnosti k obraně státu,
- určení, řízení a usměrňování, případně znovurozdělení všech výrobních sil včetně pracovních sil a materiálních zdrojů země tak, aby byla v optimální míře zajištěna rozšířená reprodukce bez krizí,
- co možná nejrychlejší tempem a se zárukou dosažení maximálního uspokojení potřeb pracujících,
- uplatnění nového hospodářského řádu, lidově demokratické vlády, bezpečnosti státu.“¹⁸

Garantem za sociální plánování jako část národohospodářského plánování mělo být ministerstvo sociální péče pod vedením Zdeňka Nejedlého. V Organizačním plánu tohoto ministerstva z roku 1946 se nikoliv jen nahodile a mezi řádky, ale výslovně a koncepčně počítá se zabezpečováním sociálního plánování. Například odboru sociálně ekonomickému bylo uloženo „sledování životní úrovně pracujících;

uplatňování sociálně politických požadavků v národohospodářském plánu (sociální plán)“. Odbor organizace práce se měl zabývat „plánem řízení práce“ a odbor technické a zdravotní ochrany práce měl plánovitě zabezpečovat mj. „sociálně zdravotní ochranu pracujících (závodní kuchyně, jídelny, lázně, umývárny, jesle, ubytování), odborné řízení závodních sociálních pracovníků a jejich odborné školení“ atp. Sociálním plánováním se z hlediska svých resortů počala zabývat také ostatní ministerstva, jako ministerstvo školství, ministerstvo zdravotnictví, z hlediska vědecké popularizace ministerstvo informací, a ovšem také ÚRO.

Výrazný sociální obsah mělo také regionální plánování, které mělo zabezpečit souměrný sociální a hospodářský vývoj územních celků (okresů, oblastí) a sociální a hospodářskou rovnováhu mezi oblastmi navzájem.¹⁹ Protože úkolem regionálního plánování bylo „odstraňovat nedostatečnou vybavenost některých sociálních prostředí“, bylo požadováno „zavést systém hospodářských a sociálních ukazatelů, které by byly jakýmsi indikátory poruch a nedostatků v celkové organizaci celého pracovního procesu“.²⁰

Bylo přirozené, že se počítalo s plánovitým zajišťováním sociálně politických činností také v průmyslových podnicích. Například ve Směrnících pro sociálně pracovní agendu Československých závodů kovo-
dělných a strojírenských, které byly v tomto článku vzpomenuty v jiné souvislosti, se mezi základní úkoly sociálně politických útvarů počítá sociální plánování. Podle *Přehledu působnosti a odpovědnosti sociálně pracovních útvarů*, obsaženého v těchto směrnících, vedoucí sociálně pracovních útvarů na podnikových ředitelstvích „vyhotovuje celopodnikový plán sociální činnosti“.

Sociální plánování v podnicích bylo vyhlašováno nejen směrnici, ale stalo se předmětem četných porad, jednání s řediteli podniků, s předsedy závodních a podnikových rad atp. Otázkám lidského činitele v socialistických podnicích měly být v r. 1948 věnovány dvoudenní konfe-

¹⁸ Martin, K., Havel, V.: *Od dvouletky ke generálnímu plánu*. Tvorba č. 9, 1947.

¹⁹ Viz např.: Okrouhý, J.: *Kvalitativní charakter regionálního plánování*. Nové hospodářství, č. 9,

1947.

²⁰ Jelínek, V.: *O regionálním průzkumu*. Nové hospodářství, č. 9, 1947.

rence (později odvolané), které do řady míst v českých zemích svolávalo ministerstvo informací, ministerstvo průmyslu a Ústřední svaz československého průmyslu za spolupráce Ústřední rady odborů. Na těchto konferencích pod názvem *Výchova a vedení lidí v podniku* měli být zástupci závodů a podniků seznámeni mj. se zásadami plánování sociálně politické činnosti.

Význam, který byl v té době přikládán rozvoji sociálních funkcí podniků, je patrný také z řady publikovaných statí. Podle nich se plánování v této oblasti mělo stát součástí národohospodářského plánu. J. Šnobl ve svém článku *Plánování vnitřního náboru podniku* uvádí, že „celostátní hospodářské plánování, pokud se týče podniku, by mělo být doplněno i plánováním sociálního růstu jak podniku, tak zaměstnance“.²¹ Týž autor vystoupil s myšlenkou plánování v průmyslových závodech jako nutného doplňku celostátního plánu v závodním časopise tehdejšího n. p. Baťa ve Zlíně. Psal v něm, že „na základě sociálního výzkumu rámcového i individuálního bude možno provést analýzu sociálních skutečností, která bude podkladem plánování sociálního růstu podniku i pracujícího člověka v rámci plánování celkové výstavby podniku. Tímto způsobem bude vyplněna mezera v dlouhodobém hospodářském plánování, jehož cílem je pozdvižení sociální úrovně celého národa.“²² V jiném, ranějším článku, nazvaném *Sociální politika*, se říká, že „s pracovní silou, která vytváří všechny kulturní a civilizační hodnoty, musí být zacházeno s nejdůkladnější plánovitostí“.²³

Jedna z nejpropracovanějších úvah o zabezpečování a plánování sociálně politické činnosti práce v národních podnicích byla publikována J. Pikalem pod názvem *Prohlubujeme vnitropodnikový nábor*.²⁴ Propojení výrobně technického a sociálního plánování je zde domyšleno do důsledků. Výrobně technická činnost a její plánování musí být opřeny o rozvoj člověka, jeho kvalifikace, morálních vlastností a socialistického uvědomění. Takové plánování je

označeno jako kvalitativní plánování. Zahnuje dobrovolnou rozvinutou motivaci k pracovnímu jednání (v publikaci se hovoří o aktivizaci). Autor pokládá úspěch připravované pětiletky za podmíněný rozvojem člověka: „Zdokonalovat hospodárnost a kvalitu výroby znamená především zvyšovat uvědomělost a kvalifikaci pracujícího člověka... Úspěch naší pětiletky... bude spočívat hlavně ještě v daleko větším rozvoji lidského činitele.“²⁵

Přípravou k syntetickému plánu sociálně politické činnosti podniků měly být plány rozvoje jednotlivých dílčích úseků této činnosti – plány pracovních sil (náboru, výběru, přijímání, rozmisťování apod.), plány jejich výcviku, přípravy a výchovy, plány výstavby sociálních zařízení aj. V časopise *Nové hospodářství* vyšel článek Ing. J. Pešáka *Kvalitativní plánování pracovních sil v kovoprůmyslu*, kde jsou vysloveny například tyto závažné myšlenky: „Přihlédneme-li k dnešní praxi plánování, můžeme snadno zjistit, že nejcennější a podstatné složce – tj. člověku – bývá věnována při plánování v našich závodech nejmenší pozornost... Při přijímání nových pracovních sil v závodech nesmí se zapomínat na plánování sociálních služeb, jako ubytování, stravování apod.“

Úvah – často i s podrobnými metodickými návody – bylo na téma sociální plánování uveřejněno v prvních poválečných letech mnoho. Hojně z nich čerpala i sama plánovací praxe v podnicích. Velmi podrobné obsahové a metodické návody obsahují například statí J. Šnobla *Plánování sociálního růstu podniku a kontrola plánu* a J. Růžičky *Výchovný plán Domovů učňovské mládeže*.²⁶ První z těchto článků obsahuje komplexní metodiku sociálního růstu podniku, druhý je propracováním plánu sice dílčí, ale velmi významné sociální činnosti podniku – výchovy učňů v internátech. V komplexní metodice se uvažuje s plánováním jak rozvoje člověka samého, tak sociálně politických zařízení. Je zde věnována velká pozornost otázkám zvyšování kvalifikace, výchovy a osvěty,

²¹ Šnobl, J.: *Plánování vnitřního náboru v podniku*. Průmyslový věstník č. 49, 1947.

²² Šnobl, J.: *Člověk v podniku*. Průmyslový průkopník č. 6, 1948.

²³ Sociální politika (zn. Č.). Skodovák č. 6, 1946.

²⁴ Píkal, J.: *Prohlubujeme vnitropodnikový nábor*, Csl. textilní závody n. p., 1948.

²⁵ Píkal, J.: *Prohlubujeme vnitropodnikový nábor*, Csl. textilní závody, n. p., 1948, str. 3.

²⁶ Šnobl, J.: *Plánování sociálního růstu podniku a kontrola plánu*. Příloha Průmyslového věstníku z 3. V. 1948. Růžička, J.: *Výchovný plán Domovů učňovské mládeže*. Informační služba CZTS č. 3, 4, 5, 6, 7, 1950.

a to pomocí soustavy naprosto konkrétních a přesně sledovatelných ukazatelů. V plánu výchovy učňů se počítá s plánováním výchovy politické, společenské a výchovy charakteru, výchovy pracovní, výchovy tělesné, branné a zdravotní, výchovy kulturní a s plánem vzdělávací práce. Propracovanost tohoto příspěvku J. Růžičky z něj činí dodnes cenný příspěvek k plánování podnikových sociálních funkcí.

Příklady z oblasti sociálního plánování nalezneme v tisku a zejména ve vlastní podnikové plánovací činnosti řady podniků v té době více. O tom, že myšlenka sociálního plánování zasahovala i makroekonomickou oblast, svědčí tato slova v Goldmannově článku *Některé problémy plánovací techniky a metodiky*: „V plánu na rok 1949 již bylo provedeno, i když s určitými nedostatky a počátečními obtížemi, plánování sociální, kulturní a zdravotní.“²⁷

5. Sociální plán — sociální analýza

Iniciativa pracovníků, kteří v letech československé národní a demokratické revoluce a jejího přerůstání v revoluci socialistickou zasvětili své úsilí myšlence plánovitého růstu sociálních funkcí podniků, vedla k rychlému praktickému řešení nastolených problémů. Nezůstalo jen u proklamací a vyjasňování stanovisek na teoretickém poli. Byla rozvinuta rozsáhlá sociálně analytická činnost, při níž se významně uplatňovaly sociologické metody a techniky. Jejím cílem bylo poskytnout reprezentativní výchozí údaje o různých aspektech stavu sociálního systému podniků. Mnohde byly realizovány i náměty na vytvoření institucionální základny této činnosti.

Významnou roli při vypracovávání metodiky sociálních analýz a při jejich realizaci v terénu hrál v té době Ústav lidské práce a sociologické laboratoře některých velkých podniků, jako Škodových závodů, n. p. a některých dalších. N. p. Hutě, který zřízení laboratoře připravoval, se opíral o výzkumnou kapacitu Ústavu lidské práce. Účelem stati není podat vyčerpávající přehled tematického zaměření a výsledků analýz, ale na některých zvláště výrazných

příkladech ukázat na to, jak tyto analýzy reagovaly na aktuální problémy a potřeby v oblasti sociálně politické činnosti a jak rozmanitý a široký byl jejich záběr.

Z tohoto hlediska je zajímavý příklad sociální analýzy stavu počínajícího socialistického soutěžení v plzeňském závodě Škodových závodů, n. p., které se uskutečňovalo jako „stachanovské hnutí“. Analýza zachytila nejen postoje dělnictva k tehdy zaváděným formám socialistického soutěžení, nejen pomohla odhalit závady v organizaci socialistické soutěže, ale osvětlila také vliv, jímž soutěž působila na vztahy mezi dělníky přímo na pracovištích. Ukázala na to, že zejména při chybné koncepci soutěže a nedostatečné výchovné práci se mohou objevit i dezintegroující důsledky ve sféře sociálních vztahů. Z analýzy byly vyvozeny praktické kroky k odstranění závad (například pokusů o organizaci takových forem soutěže shora, které předběhly dobu a neodpovídaly ani objektivním, ani subjektivním podmínkám). Při tom nešlo o negativistickou kritiku, ale o to, aby byl zajištěn nerušený rozvoj pracovní iniciativy lidí. V analýze se mj. uvádí: „Plný ohled na duševní stránku lidského činitele je... možný jen v soustavách socialistických nebo k socialismu směřujících. V takových soustavách je možno počítat s vnitřní spoluprací dělníka a od něj očekávat také iniciativu ve zdokonalování metod. Protože výsledky výroby slouží všem, stává se vlastně snaha po zvýšení produktivity práce snahou po zvýšení životní úrovně lidu. Zdokonalení výrobních metod jako prostředek ke zvýšení produktivity práce stává se proto důležitým úkolem nejen technického a organizačního aparátu podniku, ale také úkolem dělníků. Z těchto společných úkolů vyplývá ovšem i požadavek spolupráce dělnictva a technické inteligence.“²⁸

Zaměření této analýzy na otázky, v nichž se spojovala problematika rozvoje výroby, rozvoje sociálních vztahů a pracovní a životní spokojenosti pracujících, byla pro poválečnou sociálně analytickou činnost dosti charakteristická. V n. p. Československé hutě byl v roce 1947 proveden (a v roce 1949 opakován) rámcový kolek-

²⁷ Viz: *Plánované hospodářství* č. 4, 5, 1950.

²⁸ *Stachanovství v plzeňském závodě. Škodovy závody n. p. r. 1947.*

tivní výzkum, který byl zaměřen mj. na celkovou povahu a kulturnost práce a pracovního prostředí, na předpoklady k zavádění nové techniky, na kulturní vybavenost a zvyšování kvalifikace, na problémy stabilizace pracovníků v souvislosti s fluktuací, na oblast vnitropodnikových konfliktů. Byla jim pochopitelně pokryta i oblast podnikových sociálních služeb a potřeb (mj. rozsahu bytové výstavby) a vztahů podniků k okolí, pokud jde o celou sociální sféru. Vedle toho zpracoval Ústav lidské práce roku 1949 pro Československé hutě rozsáhlou analýzu *Dělnictvo hutních závodů* a specializovanou stať *Naši první valčířští a tavičští učňové*. Z těchto let pochází též analýza Ústavu lidské práce věnovaná vztahu dělnictva k úkolové práci, která upozornila na některé podmínky změn nepříznivých postojů k tomuto druhu práce. Autorem všech uvedených studií byl J. Čepelák.

Studie *Dělnictvo hutních závodů* je poučná nejen v tom, že v ní bylo poprvé velmi komplexně poukázáno na mnohé otevřené problémy postavení dělníků v hutním sektoru, které alespoň zčásti vysvětlovaly, proč hutnictví patřilo mezi méně přitažlivé obory, ale také svou metodikou. Již dříve jsme se zmiňovali o modifikaci známých výzkumných sociologických technik v nových, poválečných podmínkách naší země. Pěkným příkladem takové modifikace jsou metody navržené v projektu výzkumu v hutnických provozech: dotazník „Můj život a práce“ byl vyplňován u reprezentativního vzorku 1600 dělníků a dílenských důvěrníků ROH, popisný arch „Život v naší dílně“ vyplňovali někteří dělníci, mistři a funkcionáři společenských organizací, referentský arch zachycoval poznatky a názory sociálních referentů zkoumaných závodů.

O docenění základního významu změn v charakteru práce pro rozvoj osobnosti člověka, změn, které musí být předvídaný a plánovány, svědčí analýza stavu a podmínek využití kvalifikace dělnictva v průmyslovém podniku. V této analýze byla obsažena varující slova, zachycující tehdejší stav: „Klasifikace prací podle jejich náročnosti a obtížnosti vyplývá z přítom-

ného stavu techniky... Pracovník nemůže za tohoto stavu uplatnit všechny schopnosti a dovednosti a odborné vzdělání.“²⁹

Podle námětů této i řady dalších sociálních analýz mělo být plánovitě úsilí podniků zacíleno především k takovému řešení technických, technologických a organizačních problémů, které by byly v souladu s potřebami rozvoje lidské osobnosti, jejich schopností, kvalifikace a všeobecné kulturní úrovně.

Sociální analýzy se ovšem zabývaly také oblastí sociální práce a péče v užším slova smyslu. Byly orientovány na zjišťování faktů o řadě podmínek života a práce dělníků i ostatních kategorií zaměstnanců a na zjištění faktorů a stupně jejich spokojenosti s prací v dílně a podniku. V některých případech byly provedeny sociální analýzy zcela specifických problémů. Z tohoto hlediska je zajímavá sociální analýza učňovských her v Plzni, které byly velkorysou pracovní, kulturní a sportovní soutěží vybraných škodovackých učňů. Také tato soutěž svědčila o novém postavení práce v naší společnosti, nastupující cestu k socialismu. Analýza byla uveřejněna v publikaci *I. učňovské hry v Plzni z hlediska sociologického*.³⁰

V této analýze jsou srovnány dvě skupiny učňů—účastníků her, odlišující se prospěchem, jehož dosáhly v soutěži odborné řemeslné zdatnosti, která byla jádrem učňovských her. Tyto skupiny byly porovnávány podle stupně spokojenosti v povolání, podle vztahu k teoretickému vzdělání, podle kvality kontaktů, které se vytvářejí mezi nimi a staršími spoludělníky ap. Byly získány údaje, které jsou důležité pro diferencovaný přístup k práci s učňovskou mládeží. Vedle toho byl předmětem analýzy postoj učňů ke hrám a shromážděny návrhy na zdokonalení budoucích učňovských soutěží. O této analýze hovoříme proto, že jde o příklad použití sociální analýzy nejen k potřebám dlouhodobého sociálního plánování, ale také k potřebám operativního plánování nebo i bezprostředního rozhodování.

Řada analýz byla provedena před důležitými rozhodnutími o plánu podnikové

²⁹ Kvalifikace dělníků, vyučených ve Škodových závodech, n. p. a jejich spokojenost s povoláním, cykl. zpráva. Podobně též Cech, V., Jukl, E.: Kva-

lifikace dělníků. Průmyslový věstník č. 17, 1948.

³⁰ Vydalo Ústředí výchovy učňů v Praze, 1947.

bytové výstavby, jako podklad pro nejn-
nutnější směry preventivní lékařské péče,
jako orientační materiál pro plánování
úprav vlastního pracovního prostředí atp.³¹
O mnoha sociálních analýzách je refero-
váno v Bulletinu kabinetu pro dějiny zá-
vodů č. 3 z r. 1967, vydávaného pedago-
gickou fakultou v Ostravě, i v řadě jiných
historických prací týkajících se pováleč-
ných dějin našich znárodněných podniků.
V uvedeném Bulletinu o těchto analýzách
podává zprávu J. Šnobl v materiálu *Pře-
hled akcí sociologického výzkumu na
Ostravsku za léta 1946–1965*.

6. Poučení z tradic

Revoluční marxistické hnutí, jak ukázaly
i československé zkušenosti poválečných
let, vstupovalo do období socialistické vý-
stavby vždy nejen s obecnými ideály, ale
s konkrétními cíly zlepšení života lidí.
Výroba se nemohla rozvíjet jen pro vý-
robu. Její výsledky měly sloužit společ-
nosti a každému jejímu členu. Součástí
marxistického revolučního úsilí na půdě
průmyslových závodů tedy bylo a je zajiš-
ťování a posilování sociálních funkcí těch-
to závodů. V jakém směru měly být tyto
funkce rozvíjeny, jakými prostředky mělo
být zdokonalování života lidí dosahováno,
v jakých časových postupných krocích – to
vše muselo být vyjádřeno, jak to plyne
z podstaty socialismu, v plánu.

Brzy po osvobození naší země Rudou
armádou docházelo ve znárodněných pod-
nicích k pokusům zabezpečovat sociální
funkce těchto podniků podle plánů, které
byly označovány jako plány sociální a za
něž měly odpovídat sociálně politické
útvary.

Obsah a metodika těchto plánů se vy-
víjely zpočátku v nedokonalé podobě. Šlo
zpravidla o plány rozvoje jednotlivých díl-
čích oblastí, které nebyly dostatečně sklou-
beny. Až postupně – po třech až čtyřech
letech existence lidově demokratického
Československa, se objevují pokusy o vy-
pracování koncepce a metodiky komplex-
ních sociálních plánů.

Předmět sociálního plánování nebyl ješ-
tě dostatečně přesně definován. Často se

sociální plán vztahoval pouze k podnikové
péči o pracující. Teoretické poznání struk-
tury podnikového sociálního systému ne-
postoupilo ještě tak daleko, aby bylo mož-
no sociální plán vymezit jako plán sociál-
ního rozvoje kolektivu pracujících, podmí-
něného komplexem vzájemně propojených
změn a opatření ve všech složkách podni-
kového systému – výrobně technické, ekono-
mické, politické, sociálně psychologické
a ideologické. Přesto se pokusy o pláno-
vitě zajišťování sociálních podnikových
funkcí vyznačovaly poměrnou zralostí a
poskytují i pro dnešek četná cenná po-
učení.

Zkušenost ukázala, že plánovitě rozví-
jení sociálních funkcí podniků musí vy-
cházet z reálných, konkrétních podmínek.
V době, o níž píšeme, mělo svoji strategii:
v letech 1946–1949 se zaměřovalo na od-
stranění zděděné technické zaostalosti a
na úpravu válečných důsledků v morálně
politické oblasti. Počátkem padesátých let
již odpovídalo nástupu k plné socialistické
výstavbě a řešilo daleko komplexněji vzá-
jemné vazby mezi úkoly rozvoje výroby
a přeměn v podnikové sociální struktuře.

Zkušenosti z československé revoluce
dále ukazují, že sociální funkce nemohou
být plněny jen společností jako celkem, že
musí být plněny každou pracovní organi-
zací a zejména průmyslovými podniky. Zde
totiž pracují základní společenské buňky
– pracovní kolektivy – a jejich výrobní
práce musí být bezprostředně spojována
s úkoly jejich sociálního rozvoje po všech
stránkách.

Významné poučení spočívá také v tom,
že adekvátní řídicí činnost na poli sociál-
ního rozvoje kolektivů je zaručena jen
tehdy, opírá-li se o souhrnné faktické
údaje, zpracovávané a vyhodnocované po-
mocí obecné historickomaterialistické me-
todologie. Takto zpracovaná fakta je po-
volán poskytnout sociální či sociologický
výzkum. Naše porevoluční tradice jedno-
značně ukazují, že existuje nejužší spo-
jení mezi marxistickou sociologickou teorií,
konkrétním sociálním výzkumem a sociál-
ním plánováním.

Porevoluční tradice v této oblasti nabá-

³¹ Viz např. Cech, V., Jukl, E.: *Výzkum bydlení
úřednictva*. Veřejné mínění č. 3, 1947; *Zdravotní
stav v pizeňském závodě podle výpovědí dělnictva*.

Výzkumná zpráva Sociologického výzkumu Škodo-
vých závodů n. p. z r. 1947.

dá i k tomu, aby plánovitě zajišťování podnikových sociálních funkcí a jemu podřízené sociální výzkumnictví bylo chápáno komplexně, aby nebyla vyjímána jen jedna oblast sociálního života lidí, ale všechny oblasti podstatné – společenská práce, sociální vztahy ve výrobě, kvalifikace lidí a jejich ideologická výchova a další.

Vcelku se ukazuje, že socialismus, který vznikl a rozvinul se jako vyšší vývojová fáze společnosti, vytváří objektivní spojení mezi výrobním a sociálním rozvojem a že toto spojení od počátku nalézá svůj výraz i v koncepci plánů vývoje společnosti.

Tak jako ve všech oblastech lidské činnosti, i zde jde o proces stále hlubšího poznávání a stále dokonalejší realizační činnosti. Díky zkušenostem SSSR se v posledních letech posunulo plánovitě zabezpečování sociálních funkcí v socialistických podnicích na vyšší stupeň. V plánech sociálního rozvoje pracovních kolektivů a v jejich vazbě na technicko-ekonomické plány získaly již mnohé sovětské podniky prostředek k řešení spojitých úkolů vývoje materiálně technické základny podniků a sociálních vztahů v podnikovém systému.

Naše tradice v této oblasti vytvářejí dobré předpoklady, aby s využitím sovětských zkušeností se také u nás přecházelo od nezbytných přípravných a přechodných etap k širšímu rozvoji sociálního plánování. Zavazuje k tomu politika KSČ na tomto poli, která byla na plénu ÚV KSČ v květnu 1974 formulována slovy, že „je třeba spojovat vědeckotechnický pokrok s činiteli, které výrazně přispívají k rozvoji socialistického člověka a k jeho přípravě na budoucí úkoly. V tom smyslu vystupuje význam sociálního plánování jako nástroje i přístupu k vytváření socialistického životního i pracovního prostředí a komplexní přípravy lidí na řešení budoucích úkolů.“³³

Резюме

Чех В. - Шнобль И.: Традиции развития и планирования социальных функций промышленных предприятий в ЧССР

Промышленные предприятия выполняют свои социальные функции тогда, когда всей своей деятельностью, в первую очередь характером производственного труда людей, содействуют индивидуальному и социальному развитию человека. Социальные функции в этом смысле могут реализовываться только на социалистических предприятиях, на которых общественная собственность обеспечивает работу, освобожденную от эксплуатации, и на которых паряду с движением научно-технического развития вперед происходит процесс преодоления различий между физическим и умственным трудом. В сравнении с этим капиталистические предприятия могут выполнять социальные функции только в ограниченном масштабе и в социальном реформаторских целях. При социализме с самого начала его строительства происходит органическое сочетание производственных и социальных функций предприятия. Так как социализм основывается на плане, планомерно развиваются также эти его социальные функции, а именно в согласии с возможностями и степенью развития производства и экономики. Подтверждение этой действительности мы находим и в чехословацком послевоенном революционном процессе. После национализации этих предприятий начали планомерно обеспечиваться также социальные функции этих предприятий. Институциональной основой этой деятельности являлись социально-политические подразделения. Необходимость обеспечивать эти функции квалифицированно породила и теоретическое усилие при выяснении социальной проблематики промышленных предприятий. Социальная система предприятий стала предметом только что конституированной чехословацкой социологии предприятий. Эта отраслевая социология как продукт стремления к революционным изменениям в теоретической сфере поспела в нашей стране с самого начала своего возникновения социалистический характер. Социологическое исследование на теоретическом и методологическом базисе марксизма-ленинизма должно было дать начальный обобщенный образ о состоянии социальной системы предприятий и оно должно было, таким образом, стать исходным пунктом краткосрочных социальных планов и также синтетического и долгосрочного социального плана. Из характера отношения между производственными и социальными изменениями

³³ K otázkám vědeckotechnického rozvoje československého národního hospodářství. Zpráva předsednictva ÚV KSČ, přednesená s. J. Kempným.

и из возможности планировать эти изменения вытекает объективная связь между производственными и социальными функциями предприятий и между социологическим исследованием и обоснованным планом развития этих функций.

Summary

Cech V. - Šnobl J.: Tradition of Development and Planning of Social Functions in Czechoslovak Industrial Enterprises

Industrial enterprises fulfil their social functions only in case they contribute by their entire activity and, above all, by the nature of human productive work to man's individual and social development. In this sense, social functions can be realized only in socialist enterprises where social ownership ensures work without exploitation and where, hand in hand with the progress of scientific and technological development, the process of overcoming the differences between physical work and brainwork is taking place. Capitalist enterprises, on the other hand, are capable of performing social functions only to a limited extent and with social-reform goals. Under socialism, social and production functions of the enterprise have been organically connected since its very beginning. Due to the fact that socialism is based on planning, also these social functions are being developed according to plan, in harmony

with the possibilities and the developmental level of production and economy.

This fact has also been confirmed by the post-war revolutionary process in Czechoslovakia. After the nationalization of enterprises, also their social functions began to be ensured according to plan. The socio-political basis of this work was formed by socio-political units. The need to ensure these functions in a qualified manner also gave rise to theoretical endeavours aimed at elucidating social problems of industrial enterprises. The social system of enterprises became the subject of the newly constituted Czechoslovak sociology of the enterprise. In this country, this branch of sociology — being the product of efforts aimed at achieving revolutionary changes in the theoretical field — has had a socialist character since its very beginning. Sociological research carried out on the theoretical and methodological basis of Marxism-Leninism was to provide the basic general idea of the state of the social system within the enterprise, and was thus intended to become the starting point both for partial short-term social plans and for the synthetic long-term plan. The nature of the relation between social and production changes taking place under socialism and the possibility of planning these changes lead to an objective interconnection between production and social functions within the enterprise, and between sociological research and the substantiated plan of the development of these functions.

Změny ve struktuře pracovní síly ČSSR — intenzivní faktor růstu efektivnosti národního hospodářství^{1, 2}

FRANTIŠEK KUTTA

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

I. Vývoj ekonomiky socialistických zemí a nové podmínky rozšířené socialistické reprodukce v období spojování výsledků vědeckotechnického rozvoje s přednostmi socialismu

Od Velké říjnové revoluce je dvacáté století charakterizováno rozvojem ekonomického soutěžení dvou světových společenských soustav — kapitalistické a socialistické, které probíhalo zhruba ve 3 etapách.

První etapa zahrnuje asi dvacetileté období od vítězství Velké říjnové revoluce, v němž do socialistického tábora patřil SSSR a Mongolská lidová republika.

Začátkem r. 1921 činil podíl sovětského Ruska na světové průmyslové výrobě pouhých 0,5 % (USA kolem 50 %).

V r. 1937 vzrostl podíl SSSR na světové průmyslové výrobě na 10 %, čímž se SSSR dostal na první místo v Evropě a druhé na světě (za USA).

Druhá etapa (konec třicátých až konec padesátých let) je charakterizována vznikem a rozvojem světové socialistické soustavy.

Podíl socialistických zemí na světové průmyslové výrobě vzrostl z 10 % v r. 1937 na 33 % v r. 1957. Jestliže socialistická ekonomika byla charakterizována rovnoměrným růstem a rychlými tempy růstu průmyslové výroby a národního důchodu, byla kapitalistická ekonomika poznamenána prohlubující se všeobecnou krizí a periodickou labilitou, projevující se v USA v letech 1948, 1953, 1957.

Třetí etapa (od konce padesátých let až dosud) je charakterizována zásadní změnou poměru sil ve prospěch socialismu. Kapitalistický svět je poznamenán pádem světové soustavy kolonialismu, rozvojem národně osvobozenického a protiimperia-

listického boje, prohlubující se všeobecnou krizí, která přerůstá v řetězec krizí surovinových, energetických a ekologických, z nichž nejvýznamnější je krize mentální rovnováhy člověka samého.

Na socialistické země dnes připadá 25,9 % území a 36,6 % světového obyvatelstva, 39 % světové průmyslové výroby a asi 40 % výroby zemědělské. V r. 1970 průmyslová výroba socialistických zemí 13× převyšovala objem průmyslové výroby na stejném území r. 1937.

V letech 1951–1968 činil průměrný přírůstek světové průmyslové výroby 7,1 %; z toho v socialistických zemích 10,7 a vyspělých kapitalistických zemích 5,3 %. Průměrný roční přírůstek národního důchodu v zemích RVHP činil 8,3 % a ve vyspělých kapitalistických zemích 4,4 %.

Rychlý ekonomický rozvoj SSSR a ČSSR ve srovnání s USA ukazuje tabulka 1.

Nejvýrazněji vyjadřuje ekonomický růst ukazatel vytvořeného národního důchodu, který v r. 1970 proti r. 1950 vzrostl (ve srovnatelných cenách): v SSSR — 5,3×, v Bulharsku — 5,9×, v Maďarsku — 3×, v NDR — 4×, v Polsku — 3,7×, v Rumunsku — 6×, v Československu — 3,2×. Celkový souhrnný národní důchod všech zemí RVHP se v tomto období zvýšil 4,8×.³

Rychlý ekonomický růst v zemích socialistické světové soustavy byl provázen neustále výrazněji se zvyšující životní úrovní pracujících, jak ukazuje tabulka 2.

Budování socialismu probíhá ve všech socialistických zemích na základě socialistické industrializace jako základu vybudování materiálně technické základny socialismu, zabezpečením všech odvětví práce vyspělou energetickou, surovinovou a

¹ Referát na třístranném mezinárodním sympóziu *Efektivnost vědeckotechnického rozvoje a formování vztahu člověk — technika v socialistické společnosti*, Liblice, 2.–6. 12. 1974.

² Tento příspěvek je součástí série statí, v nichž je sledován vývoj některé významné sféry naší společnosti a které připravili naši autoři v souvislosti

s 30. výročí osvobození ČSSR Sovětskou armádou. Rozbor je zčásti založen na datech obsažených v rozsáhlejší studii, na které pod vedením F. Kutty pracuje kolektiv ÚFS ČSAV J. Večerník, J. Vlášil, V. Klíma, P. Matějů, P. Robješek.

³ *Sověřšenstvováníje upraveníja ekonomiki stran SEV*. Moskva, Nauka 1974, s. 7.

Tabulka 1: Ukazatelé rozvoje ekonomik ČSSR, SSSR a USA⁴

	Průměrná roční tempa přírůstku v letech 1951–1970 v %		
	ČSSR	SSSR	USA
Národní důchod	6,0	8,7	3,6
Základní výrobní fondy*	4,6	9,5	3,1
Průmyslová produkce	8,4	10,2	4,1
Zemědělská produkce*	1,8	4,2	1,9
Přepravní výkony všeho druhu, dopravy zboží*	6,7	9,1	2,3
Investiční výstavba	8,0	9,7	2,9
Produktivita práce pracujících v průmyslu*	6,2**	6,3	3,2

* rok 1968

** dělníků průmyslové činnosti

technickou základnou. To určuje v prvních fázích socialistického ekonomického rozvoje výrazné preference rozvoje těžkého průmyslu a jeho jádra – strojírenství – na

základě urychleného vtahování pracovních sil do výroby a rozsáhlé investiční výstavby.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let již disponuje světová socialistická soustava rozsáhlou materiálně technickou základnou, zajišťující možnost přechodu k optimálnímu rozvoji všech odvětví národního hospodářství na základě rychlého růstu životní úrovně jako základny všestranného rozvoje pracujících.

Převážně extenzivní růst, v němž rozhodujícím faktorem je rostoucí množství bezprostředně vynakládané práce (či masa bezprostřední pracovní doby) je vystřídán převážně intenzivním růstem, v němž vystupují do popředí intenzivní faktory společenského inovačního procesu, rozvoj vědy, techniky, plánovitého řízení a všestranný rozvoj pracujících, který se stává jak důsledkem, tak všeobecnou základnou, „průsečíkem“ rozvoje všech intenzivních faktorů růstu.⁵

Tabulka 2: Růst národního důchodu, mezd a spotřeby v socialistických zemích v letech 1950–1972

	BLR	MLR	NDR	MoLR	PLR	RSR	SSSR	ČSSR
Objem národního důchodu na 1 obyvatele								
rok 1972 v % k roku 1950	563	301	473	108 ¹	328	575	421	301
Podíl fondu spotřeby na národním důchodu								
rok 1972	73	74	78	67 (r. 1971)	68 (r. 1970)	70 (r. 1970)	72	75
Růst reálných mezd dělníků a zaměstnanců								
r. 1972 v % k r. 1960	150	135	...	...	133	152	144 ²	132 (r. 1971)
Průměrná měsíční mzda dělníků a zaměstnanců v zemědělství (v jednotkách národních měn)								
r. 1950	35	434	...	233 ³	380	731 ³	39	1113 ³
r. 1972	119	2249	...	368	2451	1408	112	1949

¹ Rok 1960 = 100

² Reálné příjmy dělníků a zaměstnanců v přepočtu na 1 pracovníka

³ Rok 1960

⁴ Viz blíže: J. Snížek: *Vítězný postup socialismu*. Praha 1974, Svoboda, s. 16.

⁵ Na nutnost vzniku tohoto „uzlového bodu“ růstu poukázal již K. Marx: „... s tím, jak se rozvíjí velký průmysl, nezávisí již vytváření skutečného bohatství tolik na pracovní době a množství vynakládané práce, jako spíše na síle agentů, které jsou v pracovní době uváděny v pohyb a jejichž mohutná efektivnost nijak nesouvisí s bezprostřední pracovní dobou potřebnou k jejich výrobě, ale spíše s všeobecnou úrovní vědy a pokrokem techniky nebo s použitím této vědy ve výrobě (podtrženo F. K.). ... Při této přeměně nevystupuje jako základní páteř výroby a bohatství bezprostřední práce, kterou člověk koná, ani doba, po kterou pracuje, nýbrž zvládnutí jeho vlastní všeobecné produktivní síly, jeho pochopení přírody a její ovládnutí jeho bytím jako společenského organismu – zkrátka rozvoj společenského individua“ (podtrženo F. K.). Marks, K.: *Kritika politické ekonomie*. In: *Sočinenija*, sv. 46, část II. Moskva 1968.

ky nebo s použitím této vědy ve výrobě (podtrženo F. K.). ... Při této přeměně nevystupuje jako základní páteř výroby a bohatství bezprostřední práce, kterou člověk koná, ani doba, po kterou pracuje, nýbrž zvládnutí jeho vlastní všeobecné produktivní síly, jeho pochopení přírody a její ovládnutí jeho bytím jako společenského organismu – zkrátka rozvoj společenského individua“ (podtrženo F. K.). Marks, K.: *Kritika politické ekonomie*. In: *Sočinenija*, sv. 46, část II. Moskva 1968.

Efektivnost společenského růstu v těchto nových podmínkách socialistické rozšířené reprodukce závisí na rozvoji společenského inovačního procesu, charakterizovaného třemi vzájemně spjatými cykly:

1. Cyklus věda – rozvoj techniky (jako materializovaného poznání) – rozvoj technologické základny výroby, služeb a řízení.

2. Cyklus věda – rozvoj komplexní péče o výchovu a rozvoj pracujících – růst vzdělání a kvalifikace pracujících, rozvoj intelektuálně pracovní základny vědy, výroby, služeb, řízení.

3. Cyklus věda – zdokonalování cílevědomého, plánovitého řízení společnosti.

Jednotlivé inovační cykly představují hlavní intenzivní činitele růstu společenské produktivity práce, vzájemně se podmiňující a násobící v „trojjediném“ společenském inovačním cyklu, vtiskujícím charakteristické inovační rysy celé rozšířené reprodukci v období intenzivního růstu.⁶

Rozvoj společenského inovačního procesu je spjat s revoluční přeměnou totality výrobních sil, charakterizující soudobou vědeckotechnickou revoluci. Socialistická rozšířená reprodukce jako základ budování vyspělé socialistické a komunistické společnosti je tak spjata se spojováním vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické společenské soustavy.

Nové podmínky rozšířené reprodukce se projevují v řadě podstatných změn v materiálně technické základně společnosti, které si přímo vynucují plánovitou přeměnu staré materiálně technické základny v kvalitativně novou materiálně technickou základnu komunismu.⁷

K nim se řadí tzv. „technologický paradox“, představující určitou stránku nové úlohy vědy jako bezprostřední výrobní síly.⁸ Materiálně technická stránka tohoto

„paradoxu“ vychází z vyčerpávání klasických surovinových a energetických zdrojů, což vede k nahrazení těchto zdrojů novými (v oblasti energetiky přechod k atomové energii, v oblasti surovinových zdrojů k syntetickým hmotám) a tomu odpovídajícím revolučním technologickým změnám ve výrobě.

Ekonomická stránka „technologického paradoxu“ je jakousi „společenskou reakcí“ na zvyšování cen klasických surovin a energetických zdrojů a tendencí k zvyšování nákladového podílu minulé práce ve výrobcích. To nesmírně zvýrazňuje nutnost šetření minulou prací jako zdroj zvyšování efektivity výroby.⁹ Zároveň tento jev stimuluje přeměnu přírodovědných poznatků v rozvoj chemicky produkovaných surovin, vyznačujících se nepatrným obsahem přírodní látky, nižší cenou a kvalitativně vyššími užitnými vlastnostmi. Nové výrobky připravené na základě „technologického paradoxu“ se vyznačují nepřímou úměrností mezi cenou (hodnotou) a parametry užitečnosti. Za celé národní hospodářství se pak tento „paradox“ projevuje v tendenci rychlejšího růstu národního důchodu ve srovnání s růstem společenského produktu.

Nový stupeň ekonomického růstu implikuje i novou kvalitu rozvoje pracujícího člověka, spjatou s vyšším stupněm vědeckotechnického rozvoje – automatizací a kybernetizací. Rozvoj všech stránek společenského inovačního cyklu je spjat s podstatnými změnami ve všech formách společenské dělby práce, obecně charakterizovaných rozvojem integračních tendencí ve všech částech společenského ekonomického organismu, a to v makrosféře počínaje tendencí k rozvoji mezinárodní dělby práce, v mezzosféře tendencí k přesunu těžiště od klasických výrobně hospodářských jednotek – podniků – k velkým sdružením podniků (objedínění), v mikrosféře od

⁶ Viz blíže Kutta, F.: *Rezervy rosta produktivnosti práce*. IIL, Moskva 1962.

⁷ Blíže viz Kutta, F.: *Budování materiálně technické základny komunismu*. Praha, NPL 1962.

⁸ „Nová úloha vědy se projevuje především v tzv. technologickém paradoxu. Jestliže celý dosavadní vývoj výroby se vyznačoval tím, že určitému růstu výroby užitečných hodnot odpovídal tomu úměrný růst spotřebované přírodní látky, pak soudobá věda umožní přeměnit tuto přímou úměrnost v nepřímou ... se stále menším množstvím přírodní látky bude možno získávat stále větší množství užitečných hodnot.“ Valenta, F.: *Nové aspekty společenské efek-*

tivnosti – Sborník referátů z konference Vědeckotechnická revoluce a zvyšování efektivity národního hospodářství. Praha, 16. dubna 1974, s. 36).

⁹ Proto převládající ukazatele produktivity živé práce ztrácejí v podmínkách intenzivního růstu svou vypovídací schopnost a je nutno je doplňovat agregovanými ukazateli úspor práce minulé, jako jsou surovinová, materiálová, energetická náročnost, fondová a investiční náročnost. (Blíže viz Wissenschaft – Ökonomie – Fortschritt. Herausgegeben von L. M. Gatovskij, F. Kutta, H. Maier. Akademie-Verlag Berlin 1974.)

specializačních tendencí v profesní struktuře k *sdruzování profesí* v povoláních širokého kvalifikačně profesionálního profilu. Tyto tendence ve změnách kvalifikační a profesionální struktury jsou spjaty s integrací dříve rozdělených částí výrobních pochodů cestou automatizace.

K. Marx geniálně předpověděl nutnost podstatné přeměny v povaze práce v souvislosti s *přechodem od mechanického k automatickému principu výroby*: „Dělu práce v automatické továrně charakterizuje to, že práce ztratila všechen ráz specializace. Jakmile však ustává všechen vývoj specializace, začíná se pociťovat potřeba univerzality, snaha po všestranném vývoji individua.“¹⁰

Období vědeckotechnické revoluce je spjato s následujícími tendencemi ve změnách povahy práce:

V *mikrostruktuře pracovní síly* dochází k postupné *likvidaci nekvalifikované práce ve výrobě a k rozvoji práce vysoce kvalifikované*. Postupně se snižuje počet dělníků-operátorů a roste podíl všeobecných profesí. Všeobecné profese (seřizovači, opraváři, údržbáři) se vyznačují vysokou kvalifikací a vysokou měrou sdržení více profesí v jednom povolání.

Těžiště práce se přesouvá do přípravy výroby, která je stále více závislá na rozvoji vědy — od základního výzkumu přes aplikovaný až do realizační fáze. To vytváří *nárůst a rostoucí potřebu vysoce vzdělaných kádrů* — inženýrů, techniků a vědeckých pracovníků.

V rámci přípravy výroby dochází k další specializaci tvůrčích techniků (konstruktérů—technologů) v konstruktérských týmech pod vedením vysoce vzdělaných vědeckých kádrů širokého profilu.

V *makroodvětvové struktuře pracovní síly* dochází k *postupnému přesunu těžiště práce mezi sektory národního hospodářství*.

Proces přesunu pracovních sil ze zemědělství do průmyslu postupuje tou měrou, kterou strojírenský, chemický a ostatní průmysl zabezpečuje zemědělství novou technikou. V další etapě industrializace dochází k rychlému technickému rozvoji i v průmyslu, počínaje těžebními odvětvími. Vzestup produktivity práce ve výrobě při postupném nasycování spotřeby *uvolňuje v období vědeckotechnické revoluce masu pracovní síly pro sféru služeb, v níž zvláště vzrůstá sektor vědy a „služeb člověku“, školství, zdravotnictví, kultura*.

Jestliže sféra výrobní vytváří *materiální podmínky vzestupu životní úrovně pracujících*, pak sféra „služeb člověku“ vytváří podmínky pro jejich kulturní rozvoj v nejširším slova smyslu (rozvoj vzdělání, kultury zdravotně fyzické a estetické).

Zvláště rychlý rozvoj *kádrové základny vědy* je základem rozvoje všech „zpětných vazeb“ celého společenského inovačního procesu, jehož hmotné i ideální produkty dialekticky působí navzájem.

Tak např. *rozvoj školství* jako základ vzdělání, pro něž je věda mohutným zdrojem inovací ve výuce, vytváří zároveň předpoklady pro vznik talentů pro vědeckou sféru. Zároveň se prostřednictvím „materializace“ vědy ve vzdělání *zmnohonásobuje efektivnost společenské práce*.¹¹

Obecně lze konstatovat, že prostřednictvím neproduktivní práce ve sféře vědy a služeb člověku dochází ve společenském inovačním cyklu k *všeobecné přeměně někdejší prosté, jednoduché, nekvalifikované, bezprostředně výkonné práce v tvůrčí, vysoce kvalifikovanou společenskou práci, jejíž vysoká společenská efektivnost není s někdejší prostou prací srovnatelná*.¹²

Efektivnost vědy, služeb člověku i celé výroby je zároveň závislá na odpovídajících *progresivních změnách v celém systému plánovitého řízení*, do něhož se přesouvá

¹⁰ Marx, K.: *Bída filosofie*, § II. Praha, Svoboda 1948, s. 107. K. Marx popsal v celém svém díle proces přeměny člověka ze všestranného subjektu v jednostranný objekt řízení v kapitalistické továrně. Opětná „negace“ této přeměny — osvobození člověka návratem „sama k sobě“ — je spjata s konkrétním pracovním přetvářením přírody a revoluční přeměnou celé společenské struktury socialismem a komunismem. „Člověk má sám k sobě vztah jako k bytostí univerzální, a proto svobodně.“ Marks, K., Engels, F.: *Iz ranných prozívedení*. Moskva 1956, s. 632). „Praktická přeměna materiálního světa, přetváření neorganické přírody je samoopodstatněním člověka jako uvědomělé rodové bytosti“ (cit. dílo, s. 564).

¹¹ Blíže viz Kutta, F.: *Celovek — trud — technika*. Moskva, Progress 1970.

¹² Z toho vyplývá i vysoká efektivnost investic do vědy, která se odhaduje na Západě v podílu výzkumu na zisku podniků: Dupont de Nemours (USA) 25,2 %, Union Carbide (USA) 54,1 %, Bayer (NSR) 91 %, BASF (NSR) 95 % apod. (Blíže viz Sominskij, V. S.: *Ekonomika i organizacija načno-issledovatel'skich i opytnych rabot*. Leningrad 1964). V SSSR na základě státního plánu vědeckých výzkumů 1 rubl vložený do vědy poskytuje 1,47 Rb přírůstek národního důchodu proti přírůstkům národního důchodu o 0,39 Rb z 1 Rb vloženého do rozšíření výrobních fondů (blíže viz Trapeznikov, V. N.: *Effektivnost nauki*. Pravda 18. 1. 1967).

rovněž nejkvalifikovanější část kádrů. V souladu se všemi změnami v charakteru rozšířené reprodukce a rostoucími úkoly všestranného rozvoje pracujících v období spojování výsledků vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu rozšiřuje se socialistický systém řízení o programování všestranné péče o člověka a systém národohospodářského plánování se přeměňuje v rozvinutý systém optimálního, plánovitého řízení sociálních procesů.¹³

II. Vývoj struktury pracovní síly v ČSSR

1. Vývoj demografické struktury ve vztahu k produktivnímu věku obyvatelstva.¹⁴

V produktivním věku obyvatelstva ČSSR se promítají dvě velká minima porodnosti, která vznikla:

a) za první světové války v letech 1915 až 1919

b) v důsledku velké hospodářské krize za první republiky v letech 1933–1939.

Tyto velké ztráty redukovala dvě maxima porodnosti v letech konjunktury po první světové válce 1920–1923 a po druhé světové válce v letech 1946–1948 v ČSR a 1950–1952 v SSR. Od roku 1960 do roku 1970 přecházela do produktivního věku mládež početně silných poválečných ročníků a koncem tohoto období začaly přecházet do produktivního věku slabší populační ročníky před druhou světovou válkou. To způsobilo mírný nárůst obyvatelstva produktivního věku. S takovým mírným nárůstem počítá i dlouhodobá projekce kromě krátkodobého poklesu v osmdesátých letech, kdy do poproduktivního věku přejdou osoby narozené v prvním maximu porodnosti.

Tento zdánlivě příznivý demografický vývoj je však provázen neustále klesajícím průměrným ročním přírůstkem obyvatelstva celkem i obyvatelstva v produktivním věku, jak ukazuje tabulka 3.

V důsledku snižující se fertility a nastupujícího poklesu počtu žen ve věku 15–49 let lze očekávat od r. 1970 do roku 2000 úbytek 18 % dětí do 14 let.

Při zachování dosavadních vývojových

tendencí fertility bude ukazatel čisté směnné míry obyvatelstva v ČSSR pod úrovní prosté reprodukce. Přitom v ČSSR existuje vysoká míra zaměstnanosti žen (v r. 1965–1970 se na celkovém počtu pracovních sil podílely ženy 48,4 %), takže možnosti zvyšování zaměstnanosti žen jsou prakticky vyčerpány. Zároveň dochází k neustálému

Tabulka 3: Průměrný přírůstek obyvatelstva v %

	1960 až 1970	1970 až 1980	1980 až 1990	1990 až 2000
Obyvatelstvo ČSSR celkem	0,5	0,4	0,1	0,05
Z toho v pro- duktivním věku	0,6	0,7	0,3	0,3

poklesu ekonomické aktivity obyvatelstva v poproduktivním věku, které tvoří důležitý doplňkový zdroj pracovní síly v řadě odvětví. V komunálních službách, bytovém hospodářství, lesnictví, obchodě a veřejném stravování představují tito pracovníci 10 % všech pracovníků. Přitom i zdroje pracovních sil v zemědělství se rychle zmenšují. Jen pouhou přirozenou měnou by se v příštích 15 letech počet pracovníků JZD v produkčním věku snížil v ČSR o 54,3 % a v kategorii žen dokonce o 61,7 %.¹⁵

Analyzujeme-li tedy vývoj zdrojů pracovních sil v ČSSR z kvantitativního hlediska, vyznačuje se ČSSR vznikem „bariéry“ pracovní síly v důsledku vysokého stupně vyčerpání volných zdrojů pracovních sil.

Další rozvoj je možný jedině na základě intenzivních faktorů růstu spjatých se změnou vnitřní struktury pracovní síly, jejími progresivními přesuny do neefektivnějších výrobních, mezi sektory národního hospodářství a uvnitř profesní struktury. Základem je tu rychlé zvyšování kulturně technické, vzdělanostní a kvalifikační úrovně pracujících při mobilizaci vnitřních re-

¹³ Blíže viz Kutta, F.: *Principles of the System of Management of Social Processes*, Paper to VIII. World Congress of Sociology, Toronto, August 1974.

¹⁴ Blíže viz Kutta, F. a kol.: *Obrazování a ispol'zovanie trudovykh resursov v period razvitiia na-*

učno-techničeskoj revoljucii. IMSS, Moskva 1972.

¹⁵ Viz Andrie, Pojer: *K populačnmu složení a pohybu zemědělských pracovníků v ČSR*, Statistika 2–3/1972.

Tabulka 4: Vývoj struktury pracovní síly v ČSSR podle sektorů národního hospodářství v letech 1948–1972 v % (národní hospodářství = 100 %)

				(Čechy)			(Slovensko)		
	ČSSR			ČSR			SSR		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1948	42,0	45,3	12,7	34,5	51,4	14,1	61,8	29,2	9,0
1950	38,6	48,0	13,4	32,1	53,3	14,6	55,8	33,9	10,3
1955	34,1	51,0	14,9	27,7	56,7	15,6	50,9	35,9	13,2
1960	25,0	58,3	16,7	21,0	62,1	16,9	36,4	47,1	16,5
1965	20,6	59,0	20,4	17,2	60,6	22,2	28,9	51,0	20,1
1970	18,2	60,0	21,8	15,6	62,3	22,1	24,8	54,1	21,1
1972	16,0	61,7	22,3	14,0	63,8	22,2	21,0	56,5	22,5

zerv pracovní síly jejím vyšším využitím a efektivním rozmístěním.

2. Přesuny pracovní síly mezi sektory národního hospodářství

Pohyb pracovní síly mezi základními sektory národního hospodářství vedl k úplné změně jejich proporcí, jak ukazuje tabulka 4. Přesuny pracovní síly mezi sektory národního hospodářství v ČSSR odpovídají progresivním změnám ve struktuře práce v období socialistické industrializace a nástupu vědeckotechnické revoluce.

Nejrychleji rostl terciární sektor, přičemž se ve druhém ze sledovaných desetiletí tempo růstu zrychlilo. V primárním sektoru došlo k výraznému odlivu pracovní síly v důsledku převedení zemědělství na velkovýrobní základnu a jeho urychlené mechanizace. Jestliže celkový nárůst pra-

covní síly v letech 1948–1972 činil 1,6 mil. osob, pak samo zemědělství uvolnilo téměř 1,2 milionů pracovních sil pro ostatní sektory národního hospodářství.

Ve srovnání pohybu pracovní síly v makrosféře ČSR a SSR se výrazně projevují výsledky cílevědomé politiky vyrovnávání ekonomických rozdílů mezi tradičně vyspělými českými zeměmi a dědictvím buržoazní republiky – ekonomickou zaostalostí Slovenska.

Jestliže se kádrová základna slovenského zemědělství za celé období budování socialismu zredukovala téměř na $\frac{1}{3}$, pak sféra služeb se rychlým tempem rozvinula již kolem roku 1960 na proporci českých zemí. Rychlý rozvoj vědy, školství, zdravotnictví a plánovitého řízení vytvořil podmínky pro urychlenou industrializaci Slovenska a jeho přeměnu ze zaostalého agrárního pří-

Tabulka 5: Růst pracovní síly v odvětvích národního hospodářství zemí RVHP v období 1960–1972

	BLR	MLR	NDR	PLR	RSR	SSSR	ČSSR
Průmysl	157,3	128,0	131,8	148,1	185,3	143,5	121,9
Stavebnictví	195,7	163,8	165,7	143,2	200,5	157,8	126,7
Zemědělství	227,0	98,9	76,8	195,8	155,3	142,1	108,4
Doprava	143,1	120,6	110,4	157,3	177,4	134,6	128,6
Obchod	175,8	151,3	105,2	129,1	155,6	173,5	146,1
Služby	168,3			183,7	255,5	177,6	191,7
Věda	419,7			367,7	185,0	201,4	157,5
Školství	162,7			164,5	160,8	174,4	165,3
Zdravotnictví	193,7			165,5	159,3	155,6	166,7
Celkem	168,7	130,9	127,1	150,8	173,3	153,5	131,0

Pramen: *Statističeskij ježegodnik SEV 1973*

Tabulka 6. Vývoj struktury pracovníků průmyslové činnosti v letech 1953–1972 ($D + ITP + \dot{U} = 100 \%$)

	ČSSR			ČSR			SSR		
	D	ITP	Ú	D	ITP	Ú	D	ITP	Ú
1953	79,3	10,1	10,6	79,3	10,3	10,4	79,7	11,6	8,7
1955	78,7	11,1	10,2	78,6	11,2	10,2	78,9	10,4	10,7
1960	79,7	11,4	8,9	79,6	11,5	8,9	80,2	10,8	9,0
1965	78,5	13,0	8,5	78,4	13,1	8,5	78,9	12,5	8,6
1970	77,3	14,5	8,2	77,1	8,3	8,3	77,9	14,2	7,9
1972	77,4	14,8	7,8	77,3	14,5	8,2	77,9	14,6	7,5
Růst 1953 až 1972	138,8	208,2	90,6	125,9	186,8	85,4	205,2	329,6	118,1

věsku českých zemí v moderní průmyslovou součást ČSSR.

Proveďme srovnání těchto změn v ČSSR se změnami v ostatních zemích RVHP. Z hlediska tempa růstu charakterizuje celou odvětvovou strukturu pracovní síly zemí RVHP tabulka 5.

Různost v tempech růstu je ovlivněna výchozí ekonomickou základnou. Jestliže řada socialistických zemí byla v počátcích svého rozvoje charakterizována zaostalou strukturou pracovní síly (vysoký podíl zaměstnaných v zemědělství, nízký podíl v terciární sféře a zvláště v oblasti vědy, školství, zdravotnictví), pak v současné době odpovídá sektorová a odvětvová struktura pracovní síly všech socialistických zemí nejvyspělejší národohospodářské struktuře. ČSSR se přitom řadí svou vysokou zaměstnaností ve sféře obchodu, veřejných služeb a bytového hospodářství, školství, kultury a umění, zdravotnictví, sociálního zabezpečení a tělesné výchovy k nejvyspělejšímu socialistickým zemím.

Naproti tomu podíl počtu pracovníků ve vědě ve vztahu k celému národnímu hospodářství ČSSR činil v r. 1972 2 % (v SSSR 3,7 %, v BLR 2,1 %). V období 1960–1970 se ČSSR opožďuje v tempech růstu kádrové základny vědy za všemi socialistickými zeměmi.

3) Vývoj vzdělání a kvalifikace

Globálním ukazatelem rozvoje vzdělání a kvalifikace jsou přesuny mezi kategoriemi dělníků (D), inženýrsko-technických pra-

covníků (ITP) a úředníků (Ú). Tyto změny ukazuje tabulka 6.

Ze základních kategorií pracovníků nejrychleji rostla kategorie inženýrsko-technických pracovníků, která dosáhla v ČSSR dvojnásobného a v SSR dokonce více než trojnásobného stavu proti r. 1953.

V ČSSR růst kategorie ITP předháněl růst dělnických kategorií tak, že došlo k výraznému snížení proporce dělnických kategorií proti ITP.

Přestože docházelo částečně i k přesunům úřednických kategorií do kategorií ITP (které nebyly vždy podloženy změnami v obsahu práce a odpovídajícími změnami v kvalifikaci), obráží pokles kategorie úředníků proces zdokonalování řízení a zvyšování produktivity práce i v této neproduktivní sféře.

Podíl odborníků v socialistickém sektoru na celkovém počtu pracujících se zvýšil od r. 1960 do r. 1973 v ČSSR z 20,1 % na 24,3 %, z toho v ČSR z 20,4 % na 25,2 %, v SSR z 19 % na 22,0 %.¹⁶

Rychle rostoucí podíl odborníků je provázen růstem jejich vzdělání, jak ukazuje tabulka 7.

V počtu odborníků si Československo dosud udržuje určitý předstih před ostatními socialistickými zeměmi. Jestliže např. v letech 1960–70 vzrostl počet odborníků na 100 pracujících v SSSR ze 14,2 na 18,7 v NDR ze 4,6 na 10,4, v BLR ze 14,5 na 19,0, pak v ČSSR došlo ke zvýšení ze 16,6 na 21,7 odborníků na 100 pracujících.¹⁷

¹⁶ Statistika práce, šetření odborníků. 1966, 1970, 1973.

¹⁷ Blíže viz závěrečná zpráva ČSVÚP (Českoslo-

venského výzkumného ústavu práce), Bratislava, O. Kontšeková, I. Selecký: *Faktory kvalifikační struktury a úrovně pracovních sil*.

Naproti tomu tempa růstu odborníků jsou v řadě socialistických zemí vyšší než v ČSSR. V letech 1960–70 činil index růstu kategorie odborníků v ČSSR a BLR 130, v SSSR 131, v NDR 227,4, v PLR 190. Příznivější než v ČSSR jsou ve všech socialistických zemích i údaje průměrné délky odborného vzdělání, která činí v ČSSR 5 let, v SSSR 6, v NDR 5,8, v PLR 5,4, v MLR 6,3 a v RSR 5,5.

Tabulka 7: Vývoj odborníků v socialistickém sektoru národního hospodářství v letech 1966–1973

Indexy růstu 1966–1973			
	ČSR	SSR	ČSSR
Odborníci se vzděláním:			
vysokoškolským	142,0	156,4	146,0
úplným středním odborným	145,2	150,1	146,4
odborným	103,5	104,3	103,6
celkem	131,1	141,5	133,5

Pramen: Statistika práce, Šetření odborníků 1966, 1970

Tak jako se úplně přeměnila odvětvová struktura práce, došlo i k pronikavým změnám ve struktuře vzdělání, jak ukazuje tabulka 8.

Při rychlém celkovém růstu vzdělání docházelo v ČSSR k jeho rychlejšímu růstu v technických a zemědělských oborech proti netechnickým, vzdělání žen rostlo rychleji než vzdělání mužů.

Ke zvláště rychlému růstu vzdělání docházelo v oblasti zemědělského vzdělání, kde v letech 1961–70 v oblasti středního odborného vzdělání došlo ke zvýšení indexu růstu o 442 bodů, v oblasti vysokoškolského vzdělání o 176,5. Tento růst koresponduje s potřebami kvalitativní přeměny zemědělství, s jeho přechodem na socialistickou velkovýrobu, s potřebou vyrovnávání rozdílů mezi zemědělskou a průmyslovou prací a upevňování svazku mezi dělnickou třídou a rolnictvem. Podobně urychlený růst v tomto období vykazuje *vzdělání ekonomické*, kde v tomto období došlo k 140,9 nárůstu v oblasti úplného

středního odborného a 270,1 nárůstu v oblasti vysokoškolského vzdělání. Podobně vysokého tempa růstu vzdělání bylo dosaženo ve sféře průmyslové, kde došlo k 234,6 nárůstu v úplném středním odborném vzdělání a ve sféře zdravotnické (254,2).

Ve struktuře vzdělání ČSSR se též objevuje výrazná *emancipační tendence* k vyrovnávání vzdělanosti mezi muži a ženami, k širšímu zapojování žen do ekonomických a technických oborů; růst je v tomto směru nadprůměrný.

Vývoj ve struktuře práce v období budování socialismu v ČSSR se vyznačuje progresivními změnami jak v oborovém, tak ve vzdělanostně kvalifikačním průřezu. *V historicky nebývalé krátké době byla vybudována kádrová základna odpovídající období nástupu vědeckotechnické revoluce.*

III. Struktura pracovní síly ve výzkumné a vývojové základně ČSSR¹⁸

Progresivní rozvoj struktury pracovní síly v ČSSR vytváří předpoklady pro rozvoj

Tabulka 8: Složení obyvatelstva v ČSSR nad 15 let v r. 1961 a 1970 podle vzdělání

	1961		1970	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Základní	79,7	83,8	42,3	67,6
Nižší odborné	6,3	6,7	37,4	16,4
Úplné střední všeobecné	3,2	2,4	3,3	3,7
Úplné střední odborné	6,4	4,8	10,7	8,8
Z toho: průmyslové a zemědělské	3,8	1,2	7,9	2,0
Vysokoškolské	3,3	0,8	4,7	1,9
Z toho: technické a zemědělské	1,5	0,1	2,3	0,3
Ostatní	1,1	1,5	1,6	1,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Sčítání lidu 1961, 1970

Přesun mezi základním a nižším odborným vzděláním je z velké části způsoben změnou statistické metodiky, totiž zahrnutím vyučených v r. 1970 do kategorie s nižším odborným vzděláním.

¹⁸ Výzkumná a vývojová základna v ČSSR zahrnuje výzkumné organizace Československé akademie věd, vysokých škol, výzkumné a vývojové

ústavy, ověřovací provozy, zkušební a kontrolní ústavy, ústavy vědeckotechnických a ekonomických informací.

vědeckovýzkumné a vývojové základny, která je „výchozí“ podmínkou zdokonalování společenského inovačního cyklu a zvyšování efektivnosti národního hospodářství.

Po dlouhé období většina vědeckých pracovníků v ČSSR působila na vysokých školách. Od padesátých let, kdy bylo upevněno postavení Československé akademie věd a postupně založena síť vědeckovýzkumných ústavů, se těžiště vědecké práce přeneslo na tyto ústavy. Přibližně v polovině padesátých let se základní výzkum organizuje v ČSAV, aplikovaný výzkum ve výzkumných ústavech.

V té době vznikla světová diskuse o organizaci a plánování vědeckého výzkumu, kterou shrnul v r. 1959 prof. D. Bernal, který provedl srovnání „výhod a nevýhod“ těchto dvou způsobů organizace vědy.¹⁹

Po druhé světové válce je věda organizována v kapitalistických zemích převážně na univerzitách, v socialistických zemích v akademích věd. Vědecké výzkumy na univerzitách jsou značně odtrženy od praktického života, mají však svůj význam pro rozvoj kvality výchovy i pro růst a vybírání mladých vědeckých talentů.

Na druhé straně tou měrou, kterou vznikají velké globální vědecké problémy, přestávají být univerzity schopné koncentrovat potřebné velké vědecké a finanční kapacity na jejich řešení. Takové možnosti mají jen velké ústavy integrované v akademích věd. Nejeфекtivnější je kombinace obou směrů, kterou plánovitě uskutečňuje socialismus na základě státních plánů výzkumů.²⁰

Vznikem výzkumné a vývojové základny v ČSSR došlo k větší koncentraci pracovních sil, umožňující plánovité řízení vědeckého výzkumu. Celkový vývoj a změny struktury práce ve výzkumné a vývojové základně ukazuje tabulka 9.

Rychlý rozvoj kádrové struktury výzkumné a vývojové základny v ČSSR přesto nedosahuje růstu v ostatních socialistických zemích.²¹

Podle některých teoretických úvah horní limit růstu výzkumné a vývojové základny je dán vztahem mezi náklady na výzkum a vývoj a náklady na realizaci výsledků výzkumu a vývoje. Tento poměr se řídí danými investičními možnostmi a nemá překročit hranici 1 : 10. Z toho lze přibližně vyvodit limit počtu pracovníků vědeckovýzkumné základny, který by v ČSSR činil přibližně 220 000 pracovníků.²²

Od r. 1962 do r. 1973 se celkový počet pracovníků výzkumné a vývojové základny zvýšil zhruba o polovinu. V desetiletí 1955–1965 se počet pracovníků výzkumné a vývojové základny zdvojnásobil, v desetiletí 1960–1965 vzrostl o polovinu.

V SSSR se počet vědeckých pracovníků ztrojnásobil v letech 1950–1960 a v dalších pěti letech 1960–1965 se opět zdvojnásobil.

Jestliže příznivým jevem v československé výzkumné a vývojové základně od r. 1970 je snižování administrativy, pak naopak velmi nepříznivé je stále a rychlé snižování počtu žen ve vědeckém povolání. Podíl žen v celkovém počtu vědeckých a výzkumných pracovníků od r. 1955 do r. 1970 poklesl z 33,3 % na 18,1 %, tj. za 15 let bezmála na polovinu (v SSSR činí tento podíl 38 %).

Uvnitř růstu kádrové základny výzkumné a vývojové základny v ČSSR se opožďuje vývoj nejkvalifikovanějších vědeckých pracovníků. V r. 1962–1970 se počet pracovníků výzkumné a vývojové základny zvýšil přibližně o 36 %, avšak podíl vysokoškolsky vzdělaných asi o 30 % (z 19,8 na 25,7 %) a vědecky kvalifikovaných jen o 28 % (z pouhých 3,2 % na 4,1 %). Početní růst výzkumné a vývojové základny v ČSSR tedy není provázen odpovídajícím růstem rozhodující její části – vlastních vědeckovýzkumných pracovníků, což má odraz ve snižování efektivnosti vědecké práce. Optimálního ročního růstu vědeckých pracovníků, který bývá odhadován na 6–10 % ročně, výzkumná a vývojová základna v ČSSR zdaleka nedosahuje.²³

Tabulka 10 ukazuje vývoj poměru pra-

¹⁹ Blíže viz Bernal, D.: *Science and Planning*, World Federation of Science Workers, 27, Red Lion Street, London W. 1 III. 1/No 5/1959.

²⁰ Blíže viz Kutta, F.: *Vědecké město*. Příloha k Tvorbě č. 13/1970.

²¹ Srovnej s tabulkou č. 5, *Růst pracovní síly v RVHP*.

²² Blíže viz Tauš, F.: *Zabezpečení dalšího rozvoje*

technologie, organizace a ekonomiky v oblasti strojírenství. VÚSTE 1974.

²³ „... Průměrný roční přírůstek počtu vědeckých pracovníků v rozmezí 8–10 % lze považovat za maximální, avšak nikterak se nejeví optimálním ... takovým je přírůstek 6–7 % ročně.“ (*Ekonomické studie problémy efektivnosti nauky*. Moskva, Mysl 1970, s. 74.)

Tabulka 9: Pracovníci výzkumné a vývojové základny

	1962	1967	1970	1973
Celkový počet	107 977	137 579	147 007	151 402
Z toho: odborní	57 485	90 177	97 704	101 192
administrativní	8 783	10 549	10 432	8 237
dělníci	26 553	30 393	31 750	30 700
ostatní	15 156	6 460	7 121	11 273
Z odborných: s VŠ vzděláním	21 303	32 544	37 945	41 514
vědeckých	3 460	5 890	6 837	7 489
s úplným středním odborným vzděláním	22 974	38 615	40 946	41 442
se středním odb. vzděláním	—	8 915	7 924	7 529

Pramen: Statistické ročenky, statistické informace

covních sil mezi výzkumem základním a aplikovaným v ČSSR:

Základní výzkum charakterizuje L. M. Gatovskij jako inovační stadium „od vědeckého objevu po stanovení směrů jeho možných technických řešení“ a aplikovaný jako „dovedení vybraných technických řešení do stadia, kdy se může začít příprava jejich výrobní, hospodářské realizace.“²⁴

Na tuto výzkumnou sféru navazuje fáze realizační, kdy „se uskutečňuje bezprostřední předvýrobní příprava“.²⁵ Empirické rozborů konkrétních progresivních inovačních procesů ukazují, že prostředky rozdělené mezi základní výzkum (či „teoretickou vědu“), aplikovaný výzkum a

realizaci (zavádění do výroby) jsou nejúčinnější zhruba v jednou se násobící proporcí (1 : 2 : 4).²⁶

Tyto proporce odpovídají „zákonu předstihu vědy před technikou“ a techniky před výrobou, formulovaném M. V. Keldyšem.²⁷

Je zřejmé, že proporce pracovníků i neinvestičních prostředků mezi základním a aplikovaným výzkumem v ČSSR zdaleka neodpovídají optimálním. Disproporce mezi základním a aplikovaným výzkumem se v letech 1965–1967 ještě prohloubila, od r. 1968 dochází k postupnému jejímu zmírňování.

Disproporce mezi základním a apliko-

Tabulka 10: Proporce základního a aplikovaného výzkumu v podílech počtu pracovníků a neinvestičních prostředků (v %) v ČSSR

	Základní výzkum			Aplikovaný výzkum		
	(ČSAV, SAV, VŠ)			(resort, podniková sféra)		
	1965	1967	1970	1965	1967	1968
Podíl pracovníků výzkum. a vývoj. základny	10,7	9,4	13,4	89,3	90,6	86,6
Podíl neinvestičních prostředků	—	9,6	10,5	—	90,3	89,4

²⁴ Gatovskij, L. M.: *Ekonomičeskije problemy naučno-techničeskogo progressa*, Moskva, Nauka 1971, s. 16. Blíže k problematice vztahů věda-technika — realizace viz: Gatovskij-Kutta-Maler a kol.: *Ekonomičeskije problemy realizace výsledků vědeckotechničeského rozvoje*, EÚ ČSAV, 1974, VTE 99.

²⁵ Viz Gatovskij, L. M., cit. dílo, s. 16.
²⁶ „Empirické poznatky mnoha zemí ukazují, že je účelné rozdělovat prostředky mezi teoretickou vědu, aplikovaný výzkum a realizaci v poměru 1 : 2 : 4“ (Kilmenko, K. J., Pavljučenko, V. I., Pi-

rogov, S. V., Ring, M. P.: *Ekonomičeskije problemy naučno-techničeskogo progressa*, Moskva, Ekonomika, 1970, s. 40).

²⁷ „V nové historické etapě... je třeba, aby se naše technika rozvíjela rychleji, než roste průmysl, a aby přírodní vědy, které tvoří základ technického pokroku, předstihovaly rozvoj techniky.“ (Keldyš, M. V.: *Všesozuznoje soverščenije naučnych rabotnikov v Kremlu*, 12.—14. června 1961. Moskva 1961, s. 15.)

Tabulka 11: Vývoj průměrného počtu pracovníků výzkumné a vývojové základny podle odvětví národního hospodářství v ČSSR

	1962		1966		1970	
	Počet	Index	Počet	Index	Počet	Index
ČSAV, SAV, vysoké školy	10 579	100	14 495	137	19 609	186
Průmysl	73 402	100	86 796	118	93 141	127
Stavebnictví	3 976	100	4 881	123	5 444	137
Doprava, spoje	1 510	100	2 803	187	2 925	194
Zemědělství	11 383	100	14 365	127	12 544	110
Zdravotnictví	5 618	100	6 015	107	7 514	134
Ostatní odvětví	3 409	100	4 565	134	5 556	163
Celkem	109 877	100	133 920	122	146 733	135

vaným výzkumem vedou k nedostatečnému „přisunu“ teoretických řešení do sféry aplikace a nevyužití aplikovaného výzkumu. Relativně „přebytečné“ kapacity aplikovaného výzkumu se pak přesouvají k řešení vývojových a operativně výrobních úkolů. Tím je narušována plynulost vědecké práce a snižována efektivnost inovačních procesů.

K těmto disproporcím přistupuje ještě velmi nízká koncentrace vědeckého výzkumu, který je roztržěn do velkého množství pracovišť. Na jeden výzkumný ústav v ČSSR připadalo v r. 1970 u centrálních ústavů 17 vědeckých pracovníků, u ostatních 12 vědeckých pracovníků.²⁸

Tabulky 11 a 12 charakterizují vývoj skladby pracovníků výzkumné a vývojové základny podle odvětví národního hospodářství:

Nejpříznivějšího indexu růstu průměrné-

ho počtu pracujících ve vědeckovýzkumné základně dosáhly tedy z jednotlivých odvětví národního hospodářství doprava a spoje a ČSAV, SAV a vysoké školy, nejnižšího průmysl – odvětví s nejvyšším absolutním počtem pracujících – a zemědělství.

Zemědělství je stabilizačním faktorem československé ekonomiky díky cílevědomé politice KSC, jejímž výsledkem byla rychlá přeměna rozdrobené a málo efektivní zemědělské malovýroby v kapitalismu ve velkovýrobu na základě socialistické kolektivizace. Tomu odpovídá i příznivý vývoj vzdělanostní úrovně a kvalifikační struktury v tomto národohospodářském odvětví.

Ve vývoji kádrové struktury zemědělské výzkumné vývojové základny od r. 1965 však dochází ke stagnaci. Počet pracovníků zemědělské výzkumné vývojové

Tabulka 12: Odvětvová skladba počtu pracovníků výzkumné a vývojové základny (v %)

	ČSSR		ČSR		SSR	
	1965	1970	1965	1970	1965	1970
ČSAV, SAV, VŠ	10,6	13,1	9,5	11,5	16,1	18,0
Průmysl	66,0	63,1	68,5	65,5	53,0	53,2
Stavebnictví	3,5	3,7	2,8	3,1	7,4	6,4
Zemědělství	8,1	7,3	7,1	7,3	13,3	10,6
Zdravotnictví	4,1	5,0	4,1	5,3	4,4	3,9
Doprava, spoje	1,8	2,0	1,8	2,2	1,2	1,4
Ostatní	5,9	5,8	6,2	5,1	4,6	6,5

²⁸ Blíže viz Jirásek, J.: Vedení výzkumu, díl 1. Praha, Institut řízení, 1974, s. 24.

základny poklesl z 12 348 v r. 1965 na 7293 v r. 1972. Poměrně vysoký index růstu základního výzkumu je sice příznivým jevem, vyrovnávajícím disproporci mezi počtem pracovníků základního a aplikovaného výzkumu, avšak tento nárůst nestačí vyrovnat pokles ve výzkumu aplikovaném.

Reprezentantem úrovně výzkumné a vývojové základny v průmyslu je rezort těžkého průmyslu – hutnictví a strojírenství, který je hlavní základnou technického rozvoje ve všech národohospodářských odvětvích.²⁹

Ve výzkumné a vývojové základně tohoto resortu pracuje kolem 70 000 pracovníků, tj. asi 47 % celostátního stavu a asi 70 % stavu ve výzkumné a vývojové základně celého průmyslu. Tento resort se podílel v r. 1972 na řešení státních programů technického rozvoje ze 72 %, oborových úkolů ze 61 % a úkolů podnikového významu z 91 %.

Přes značnou velikost inovačního potenciálu strojírenské výzkumné a vývojové základny však není možno efektivně pokrýt velký rozsah úkolů, který plyne z *velké šíře sortimentu strojírenských výrobků v ČSSR.*

Jestliže v ČSSR výzkumný pracovník výzkumné a vývojové základny zajišťuje zhruba 1 úkol, pak v NDR připadá na 1 výzkumný úkol 8 pracovníků. V r. 1965 řešili 1 úkol celkem v průměru necelí 3 pracovníci, z nichž pouze 1 byl vysokoškolsky vzdělán. Přitom např. ve slaboproudé elektronice a elektrotechnice zajišťoval výzkum a vývoj pouze 25 % vyráběného sortimentu, zbytek byl výzkumem nepokryt a zajišťován jen zčásti zlepšovatelem hnutím.

Ve strojírenství ČSSR připadalo do r. 1970 70 % světového sortimentu na 2 % světové kapacity výzkumné a vývojové základny.³⁰

Představuje-li základní světový sortiment přibližně 1 milión výrobků, pak na udržování a inovaci jednoho výrobku připadá v SSSR 1,7 pracovníků, v USA 1,3 pracovníků, v ČSSR 0,2 pracovníků. Kdybychom chtěli udržet náš dnešní sortiment výroby na světové úrovni, potřebovali by-

chom ne 150 tisíc, ale 1 milión pracovníků výzkumné a vývojové základny.

Celková oborová rozrůzněnost československého strojírenství je provázána rostoucí rozrůzněností mezi VHJ. V desetiletí 1960–1970 počet oborů zajišťovaných VHJ stoupl ze 7 na 10. V r. 1969 zajišťovalo 12 VHJ 30 a více oborů, 2 z nich dokonce přes 70 oborů.³¹

Tím je výzkumná a vývojová základna pro jednotlivé obory rozptýlena dvakrát. Jednou na velký počet oborů, po druhé mezi řadou VHJ zajišťujících tentýž obor. *Velký sortiment a rozrůzněnost výroby je faktorem brzdícím růst efektivnosti práce v oblasti vědy a prostřednictvím inovačních procesů i celého národního hospodářství.*

Velikost efektu inovace závisí na

1. délce inovačního cyklu (co nejkratší doby od vzniku inovace v základním výzkumu do jejího využití v praxi);

2. rozsahu rozšíření inovace (difúze inovace);

3. rychlosti rozšíření inovace.

Akcelerace vědeckotechnického rozvoje v období vědeckotechnické revoluce vede ke zkracování doby nutnosti nahrazení staré techniky novou, což zvyšuje nároky na *urychlení inovačního procesu*, aby potenciálních efektů inovace bylo využito před jejím nejen fyzickým, ale i morálním zastaráním. To znamená docílit např. v konstrukci strojů *nadsvětových parametrů* při využití všech *nejprogresivnějších konstrukčních prvků*, při volbě *nejvyspělejší technologie.*

To klade velké nároky na koncentraci výzkumné a vývojové základny na co nejmenší počet vysoce náročných úkolů. Efektivnost vědeckého výzkumu je tu přímo závislá na cílevědomých strukturních změnách ve výrobě na základě rozvoje mezinárodní dělby a kooperace práce (rozdělení výrobních programů mezi zeměmi RVHP) a integrace výroby i kapacit výzkumné a vývojové základny do velkých výrobně hospodářských jednotek, umožňujících přímé propojení inovačních cyklů na základě systémů věda–technika–výroba.

²⁹ Blíže viz Vácha, S.: *Rízení inovací*. Praha, VÚSTE, 1973.

³⁰ Blíže viz Mareš, S., Plandorfová, H., Strnad, J.: *Perspektivy rozvoje průmyslového podniku*. Praha,

SNTL, 1971, s. 141.

³¹ Blíže viz Vácha, S.: *Odpovědnost a pravomoc článku řízení*. Úloha středního článku řízení. Praha, VÚSTE, 1971, sv. 80, s. 44.

Tabulka 13: Podíl spotřeby času pracovníků výzkumné a vývojové základny na vybrané druhy činnosti v pracovní době – v % (rok 1965)

	Tvůrčí činnost	Řídící činnost	Porady a konzult.	Ztráty	Administr.	Ostatní	Celkem
Vedoucí pracovník	14,0	23,4	21,1	1,0	18,5	22,0	100
Zástupce ved. pracovníka	23,1	22,2	15,2	1,4	14,7	20,4	100
Vedoucí odboru	26,6	27,5	11,8	2,4	16,6	15,1	100
Vedoucí oddělení	40,6	16,2	11,5	3,0	11,7	17,0	100
Vedoucí výzkum. úkolu	50,2	9,2	7,4	3,9	10,3	19,0	100
Samostatný pracovník	59,6	3,1	7,1	4,1	7,5	18,6	100
Řadový pracovník	63,0	2,1	5,0	3,6	7,4	18,9	100
Všichni pracovníci	49,8	9,9	8,4	3,5	10,1	18,3	100

Pramen: Otázky řízení vědy a výzkumu. Praha, Svoboda 1967, s. 18

Zkvalitnění a soustředění vědeckovýzkumného a vývojového potenciálu se tak stává nejvýznamnější podmínkou efektivnosti výroby. Zároveň se musí koncentrovat prostředky na výzkum a vývoj navrátit rychlým a masovým využitím inovace podle zásady, že „výzkum a vývoj je na jednotku výroby tím levnější, čím větší je její rozsah“.³²

Zvyšující se požadavky na kvalitu inovací se odrážejí v požadavcích na kvalitu kádrů výzkumné a vývojové základny. Přitom dosažení určitého školního vzdělání nebo akademické hodnosti není vždy přesným ukazatelem kvality pracovníka.

Ve výzkumu a vývoji by měly pracovat především politicky uvědomělé, tvůrčí a angažované osobnosti s vysokou pracovní morálkou. Zde je třeba připomenout slova s. G. Husáka, který v diskusi s představiteli vědy řekl: „... v našich ústavech ještě pracují jednotlivci, kteří nic neodevzdávají a neodevzdají, kdyby zde byli sto let.“³³

Vysoce kvalifikovaní pracovníci by měli být plně využiti pro vědeckou práci. Přitom jiná než tvůrčí vědecká činnost zabírala podle šetření z r. 1965 přes 50 % pracovní doby těchto pracovníků, jak ukazuje tabulka 13.

Nízké využití vysoce kvalifikovaných kádrů je zdrojem jak snižování potenciální efektivnosti složité práce, tak i poklesu seberealizačního aspektu práce, který je v období budování vyspělé socialistické společnosti stále významnějším stimulem

zvyšování efektivnosti práce i všestranného rozvoje pracujících.

IV. Změny v sociálně třídním původu vysoce kvalifikovaných kádrů a ve struktuře pracovních motivací pracujících

Změny ve struktuře a povaze práce v socialismu jsou uskutečňovány cílevědomě a plánovitě v zájmu plnění historického úkolu vládnoucí dělnické třídy, v neustále se upevňujícím svazku s třídou rolníků a pracující inteligencí na základě výchovy nové, socialistické inteligence a přechodu řady příslušníků dělnické třídy do řad inteligence.

Zatímco v r. 1929 patřilo podle původního pracovního zařazení k dělnické třídě v Československu 19,8 % tehdejších odborných zaměstnanců a 36,0 % úředníků, v r. 1960 patřilo k dělnické třídě již 41,9 % odborných zaměstnanců a 65,9 % úředníků.

Z reprezentativního souboru pracujících bylo v ČSSR v r. 1967 49,0 % příslušníků inteligence dělnického původu. Otec byl kvalifikovaným dělníkem u 20,2 % příslušníků inteligence, dělníkem zaškoleným u 11,7 %, nekvalifikovaným u 11,3 % a zemědělským u 5,8 %. 12,4 % příslušníků inteligence mělo otce odborného zaměstnance, 10,2 % mělo otce úředníka. Otec byl soukromým malovýrobcem u 22,7 %, kapitalistou jen u 3,2 %, příslušníků inteligence. V rámci intrageneračních přesunů se v období od r. 1946 do r. 1967 stalo z těch,

³² Blíže viz Science, Growth and Society, A New Perspective. Rapport of the Secretary. General's Ad Hoc Group on New Concepts of Science Policy, OE CD Publications, Paris 1971, s. 34.

³³ Vážíme si každé poctivé práce. Rudé právo, 20. 4. 1974.

Tabulka 14: Rozložení odpovědí na otázku „Myslíte si, že je vašich odborných schopností využito?“ — podle stupně vzdělání

Vzdělání	Ano, je v %	Spíše ano v %	Spíše ne v %	Ne, není v %
Základní	50	22	14	8
Středoškolské (i neukončené)	44	23	16	14
Vysokoškolské (i neukončené)	26	30	21	22

Součet podle jednotlivých odpovědí nedává 100 %, neboť není zahrnuta položka „jiná odpověď“ nebo „žádná odpověď“.

Pramen: Cit. výzkumná zpráva, Československý výzkumný ústav práce, s. 204–207.

kteří byli sami původně vyučenými dělníky, 17,6 % odbornými zaměstnanci a 9,1 % úředníky. Z původně zaškolených dělníků se stalo odbornými zaměstnanci 10,6 %, úředníky 8,4 %. Z nekvalifikovaných dělníků se odbornými zaměstnanci stalo 6,8 % a úředníky 9,6 %, z dělníků zemědělských 4,5 % a 6,9 %.

V období od r. 1960 do r. 1967 přešlo do řad odborných zaměstnanců 6,8 % vyučených dělníků, 3,3 % zaškolených, 2,7 % nekvalifikovaných a 0,6 % zemědělských dělníků. Do řad úředníků přešlo 3,1 % vyučených, 4,4 % zaškolených, 5,5 % nekvalifikovaných a 1,2 % zemědělských dělníků. Úředníky se v tomto období stalo 3,5 % kvalifikovaných, 4,2 % zaškolených, 4,1 % nekvalifikovaných a 1,4 % zemědělských dělníků. Na rozdíl od starší generace osob s vysokoškolským vzděláním, kde dělnického původu bylo v r. 1967 28,9 % a rolnického 24,4 %, v mladší generaci bylo dělnického původu již 34,8 %, ale jen 9,1 % původu rolnického. Mezi středoškolsky vzdělanými je dělnického nebo rolnického původu 69 % osob. V současné době je v ČSSR zhruba 45 % odborných zaměstnanců a 70 % úředníků dělnického původu. Třídní původ příslušníků inteligence přibližně odpovídá sociálně třídnímu složení celé naší populace.

Dělnický a rolnický původ nebo předchozí zařazení značné části příslušníků inteligence je důležitým faktorem sjednocování jejich základních zájmů s objektivními zájmy dělnické třídy a všech pracujících.

To je zprostředkováno především politikou a ideologickou činností, v jejímž oboustranném provádění se příslušníci obou těchto skupin sblíží jak při participaci na řízení v oblasti výroby, tak i v mimo-pracovní sféře, v oblasti řízení kolektivního života a veřejné správy celospolečenských záležitostí. Společná účast dělníků a příslušníků inteligence na politicko-správním a kulturně ideologickém dění zvyšuje zároveň i význam vysoké kvalifikovanosti odborné a řídicí práce.

Spolu s progresivními změnami v povaze práce a zvyšováním životní úrovně pracujících v ČSSR dochází k motivačním přesunům od práce jakožto životní nutnosti a prostředku dosažení hmotné spotřeby k práci bezprostředně potřebné pro sebe-realizaci člověka.³⁴

S růstem vzdělání (počínaje středním) klesá význam „potřeby koupěschopnosti“ a roste význam „potřeby vzdělání“. Zároveň dochází k změně struktury pracovní motivace. Podle reprezentativního výzkumu pracujících v ČSSR v r. 1967 s rostoucím vzděláním výrazně klesá význam výše mzdy (platu) a roste význam takových faktorů, jako je zajímavost práce a uplatnění potenciálních schopností pro spokojenost pracujících.³⁵

K výrazným přesunům v motivacích dochází i ve vztahu k pracovnímu vytížení.

Zatímco u pracovníků se základním a středním vzděláním je pracovní zatížení hodnoceno jako nežádoucí, je u vysokoškolsky vzdělaných pracovníků hodnoceno

³⁴ Blíže viz Bauerová, E., Kresánek, J., Vykopal, F.: *Analýza vlivu hodnotových orientací a preferencí na spotřebitelské aktivity*. VÚSÚ, Bratislava 1972.

³⁵ Blíže viz *Povaha práce — výchozí stav základních vnitřních dimenzí v ČSSR*. Bratislava—Brno, Československý výzkumný ústav práce (výzkumná zpráva), 1967.

Tabulka 15.

Vzdělání	Vzdělání odpovídá nárokům, nebo jim jen zčásti nedostačuje (v %)	Vzdělání neodpovídá rozhodně nárokům (přesahuje nebo nedostačuje) (v %)
Vysokoškolské	50	50
Střední odborné s maturitou	75,8	24,7
Střední všeobecné s maturitou	91,6	8,4
Nižší odborné	87,2	12,8
Základní ukončené	91,7	7,3
Základní neukončené	60	40

jako žádoucí. Pozitivní hodnocení pracovního zatížení pro stabilizaci v povolání je u pracovníků s vysokoškolským vzděláním dokonce vyšší než pozitivní hodnocení významu mzdy a je téměř shodné s vysokým hodnocením významu uplatnění schopností pro spokojenost v práci.

S růstem vzdělání výrazně vzrůstá i význam zajímavosti práce a uplatnění potenciálních schopností pracovníků. Současné vzrůstá i pocit, že získaných odborných schopností není plně využito, jak ukazuje tabulka 14.

Nespokojenost s využitím odborných schopností je tedy nejvyšší u pracovníků s vysokoškolským vzděláním (celkem 43 %), nižší se středoškolským (30 %) a nejnižší se základním vzděláním (22 %).

Přitom negativní hodnocení nevyužití schopností je nejvyšší u kategorie techniků se středním (31 %) a vysokoškolským (50 %) vzděláním.

U kvalifikovaných dělníků tyto hodnoty činí 32 %, u nekvalifikovaných 25 %.

Poněkud odlišný pohled na podobné problémy přinášejí nejnovější data z výzkumu AZNP Mladá Boleslav.

Tento výzkum podobně jako předcházející prokazuje, že s rostoucí složitostí (kvalifikací) práce roste i stabilizace jak v povolání, tak i v zaměstnání. Vyšší složitost a tvořivost práce plněji integruje osobnost pracovníka do pracovního procesu tím, že práce stále dává širší prostor pro realizaci a uplatnění schopností člověka.

Vzdělanostní škála byla v tomto výzkumu doplněna rozdělením kategorie základního vzdělání na ukončené a neukončené, což vedlo k velmi rozdílným závěrům u této kategorie pracovníků.

Největší nespokojenost v práci je v krajních bodech vzdělanostní škály – tedy u nejvyššího a nejnižšího vzdělání. Nespokojených se současnou prací bylo 20 % vysokoškolsky vzdělaných a 20 % se základním vzděláním, 9,7 % se základním ukončeným, 10,3 % s nižším odborným, 16,6 % se středním ukončeným vzděláním.

Vztah dosaženého vzdělání a jeho využití ve vykonávané práci charakterizuje tabulka 15.

Z uvedených dat je zřejmé, že stejná situace jako ve spokojenosti v práci je v názoru na to, zda vykonávaná práce odpovídá dosaženému vzdělání. Největší disproporce mezi dosaženým vzděláním a pracovními nároky jsou u pracovníků s vysokoškolským a neukončeným základním vzděláním. Uvedené rozborů prokazují, že:

a) s růstem vzdělání a kvalifikace rostou i nevyužitě rezervy odborných schopností pracovníků (zejména u techniků se středním a vysokoškolským vzděláním a u kvalifikovaných dělníků),

b) na krajních bodech kvalifikační škály se projevují disproporce mezi dosaženým vzděláním a pracovními nároky.

Obě tendence vedou ke snížení stabilizace v zaměstnání a fluktuaci a dokonce i snížení stabilizace povolání.

Disproporce mezi vzděláním a pracovními nároky mohou působit negativně na celkový pozitivní trend vývoje vzdělání a kvalifikace i na kvalitativní proměny motivací, a tím i na růst produktivity práce a efektivnosti národního hospodářství.

V. Závěry

V období budování socialismu byla v ČSSR vybudována vysoce vyspělá struktura pra-

covních sil, odpovídající období nástupu vědeckotechnické revoluce. Na základě rovnoměrného, rychlého růstu společenské produktivity práce byla vybudována mohutná materiálně technická základna socialismu.

Socialistické zemědělství se přeměnilo ze zaostalé malovýroby v socialistickou velkovýrobu a uvolnilo množství pracovních sil pro průmysl. Práce zemědělská se na základě mechanizace, automatizace a chemizace přiblížila charakteru práce průmyslové. Postupující mechanizace a automatizace jako základ růstu produktivity práce v průmyslové výrobě uvolnila množství pracovních sil pro nevýrobní sektor, zvláště se rozvinula oblast školství, zdravotnictví a kultury.

Zároveň došlo k progresivním změnám ve vzdělanosti a kvalifikační úrovni pracujících a k podstatnému vyrovnávání rozdílů ve struktuře pracovních sil mezi českými zeměmi a Slovenskem.

Začátkem sedmdesátých let se v podstatě vyčerpaly možnosti vtahování volné pracovní síly do výroby a služeb a také v dlouhodobém výhledu nelze v podstatě s podstatnými přírůstky pracovní síly počítat. Další ekonomický rozvoj je možný jedině zvyšováním společenské produktivity práce a efektivnosti využíváním intenzivních faktorů růstu, především pak vědeckotechnických, integračních, vzdělanostních a řídicích.

Prvořadý význam nabývá zdokonalování a urychlování inovačních procesů v celé jejich šíři, základním výzkumem počínaje a realizací v praxi konče.

Společenská struktura pracovní síly ČSSR však má dosud převážně extenzivní charakter. Projevuje se to zvláště v zaostávání vývoje кадровé struktury výzkumné a vývojové základny, která je základem a východiskem růstu efektivnosti inovačních procesů v období intenzivního růstu socialistické ekonomiky. Výzkumná a vývojová základna v ČSSR se vyvíjí pomalejším tempem než je tomu u ostatních socialistických zemí, vývoj je prováděn řadou dis-

proporcí mezi základním a aplikovaným výzkumem, pomalým růstem základní kategorie vědeckovýzkumných pracovníků, roztržitosti a malou mírou integrace výzkumných a vývojových kapacit.³⁶

To vede k nízké efektivnosti výzkumu, která se prostřednictvím realizace odráží v nevyužívání intenzivních technických, organizačně řídicích i kvalifikačních faktorů růstu. O tom svědčí i průzkumy pracovních motivací, které prokazují nespokojenost s využitím potenciálních schopností právě u nejkvalifikovanějších pracovníků.

Резюме

Кутта Ф.: Изменения в структуре рабочей силы ЧССР — интенсивный фактор роста эффективности народного хозяйства

В первой части статьи на основе трех этапов развития экономического соревнования двух мировых общественных систем характеризуется развитие экономики социалистических стран, выливающееся в новые условия социалистического расширенного воспроизводства в период сочетания научно-технической революции с достижениями социализма.

В большинстве социалистических стран экономика переходит от преимущественно экстенсивного роста к интенсивному, в котором на передний план выступают интенсивные факторы общественного инновационного процесса. Общественный инновационный процесс является единством трех циклов:

- 1) развитие науки — техники — производства;
 - 2) развитие науки — воспитания и комплексной заботы о трудящихся — образование, квалификация и всестороннее развитие человека;
 - 3) развитие науки — планового управления — эффективности производства и всех сторон общественной системы.
- «Точкой пересечения» развития общественного инновационного цикла всех интенсивных факторов роста является всестороннее развитие трудящихся.

Во второй части статьи показан комплексный анализ развития рабочей силы в ЧССР в этих параметрах:

- 1) развитие демографической структуры по отношению к производительному возрасту населения;
- 2) перемещения рабочей силы между отраслями народного хозяйства;

³⁶ „Neustálý růst vědeckých pracovníků zatím tedy u nás neprobíhá v optimálních poměrech. A to hned v několika směrech:

— celkový růst po vlnovitém vzestupu projevuje v poslední době stagnaci;
— početní růst nedoprovází přednostní růst vlast-

ních vědeckovýzkumných pracovníků;
— podíl žen zůstává silně pozadu, dokonce zřetelně upadá;
— pracovníci jsou roztrženi do malých útavů“.
(Jirásek, J.: *Rízení výzkumu*, díl 1 (Vedení výzkumu). Praha, Institut řízení, 1974.

3) развитие образования и квалификации. Можно констатировать, что в необычайно короткое в историческом отношении время была построена база рабочей силы, соответствующая этапу наступления научно-технической революции, связанной со строительством развитого социалистического общества.

Третья часть статьи посвящена анализу развития структуры рабочей силы в исследовательской и опытной базе ЧССР.

Четвертая часть посвящается анализу социально-классового происхождения квалифицированных кадров интеллигенции и трудовых мотиваций трудящихся. Общий анализ дает следующие заключения:

В ходе строительства социализма в ЧССР произошло существенное изменение структуры труда на основе построения могучей социалистической материально-технической базы.

Социалистическое сельское хозяйство превратилось из отсталого мелкого производства в социалистическое крупное производство, которое освободило большое количество рабочих сил для остальных отраслей народного хозяйства. Равным образом в технически развитых отраслях *промышленного производства* происходит освобождение рабочих сил для *сферы услуг*. Высокой занятостью в сфере торговли, общественных услуг и коммунального хозяйства, культуры и искусства, здравоохранения, социального обеспечения и физкультуры ЧССР присоединяется к самым развитым социалистическим странам.

Одновременно произошли высокопрогрессивные изменения в образовательной и квалификационной структуре труда и в уравнении прежних существенных различий между ЧСР и ССР.

В начале 70 гг. существенно исчерпались возможности вовлечения свободной рабочей силы в производство и сферу услуг, дальнейшее экономическое и социальное развитие возможно только на основе повышения эффективности рабочей силы на основе интенсивных факторов роста (рост образования и квалификации и более высокое использование кадровых ресурсов на основе научно-технического развития и совершенствования планового управления).

Несмотря на высокую развитость, структура рабочей силы в ЧССР пока носит преимущественно экстенсивный характер. Это проявляется особенно в отставительном отставании структуры труда в области научно-исследовательского базиса, который отличается:

1) более медленными темпами развития в сравнении с другими социалистическими странами;

2) отставительным отставанием роста наиболее квалифицированных собственных научных работников в сравнении с остальными;

3) убылью женщин занятых в научной и исследовательской работе;

4) более медленными темпами роста работников в фундаментальных исследованиях в сравнении с прикладными исследованиями;

5) значительной раздробленностью исследовательских емкостей во множестве институтов и в большом количестве заданий.

Поэтому в управлении развитием структуры труда в ЧССР надо направить внимание на улучшение качества и на развитие научно-исследовательского базиса и ряда условий этого развития. К ним относится развитие школьного дела как основы воспитания научных талантов, развитие международного разделения и кооперации труда как в науке, так в производстве, которая дает возможность сузить слишком широкий ассортимент производства и концентрировать его в большие производственные единицы. Интеграция производства является предпосылкой также большей концентрации исследовательских и экспериментальных емкостей и взаимной связи науки с практикой путем строительства интегрированных инновационных систем наука — техника — производство.

Дальнейшее развитие структуры рабочей силы и ее более эффективного использования в ЧССР связано с развитием социалистической системы планового управления, постепенно расширяющегося программированием комплексной заботы о трудящихся и претворяющегося в комплексную систему оптимального планирования социальных процессов и управления ими, которая включает все условия достижения общей цели социализма — всестороннего развития трудящихся.

Summary

Kutta F.: Changes in Czechoslovakia's Labour Power Structure — Intensive Growth Factor of the Effectiveness of National Economy

In the first part of the present paper, the development of economics in socialist countries, giving rise to new conditions of socialist expanded reproduction in the period of linking the results of the scientific and technological revolution with the achievements of socialism, is characterized on the basis of three developmental stages of economic competition between the two world social systems.

In the majority of socialist countries, economy is passing from predominantly extensive to intensive growth wherein intensive factors of the social innovation process are coming to the fore. The social innovation process represents the unity of three cycles:

1. development of science — technology — production;
2. development of science — education and complex care of working people — culture, qualification and the all-round development of man;
3. development of science — planned management — the effectiveness of production and all aspects of the social system.

The "point of intersection" of the development of the social innovation cycle and all

intensive growth factors is the many-sided development of working people.

The second part of the paper contains a complex analysis of labour-power development in Czechoslovakia in the following parameters:

1. development of the demographic structure in relation to the population's productive age;
2. shifts of the labour force among national-economy sectors;
3. development of education and qualification.

It can be said that a manpower basis corresponding to the period of the beginning scientific and technological revolution, linked with the building up of a developed socialist society, has been created in a historically singularly short time.

The third part of the paper is concerned with analysing the development of the labour-force structure in Czechoslovakia's research and development basis.

The fourth part analyses the social-class origin of qualified cadres of the intelligentsia and the working people's working motivations. A general analysis leads to the following conclusions:

In the course of building up socialism in Czechoslovakia, the structure of work has undergone a substantial transformation on the strength of building up a powerful socialist materially technical basis.

Socialist agriculture has changed from backward small-scale production into socialist large-scale production, whereby a great part of labour power has been released for other branches of national economy. In technically developed branches of *industrial production*, too, labour power is released for the purposes of the *sphere of services*. As regards its high employment rate in the spheres of commerce, public services and housing economy, culture and arts, health services, social security and physical training, Czechoslovakia may be classed among the most developed socialist countries.

At the same time, highly progressive changes took place in the cultural and qualification structure of work, and former substantial differences between the Czech and the Slovak Republic were smoothed out.

At the beginning of the seventies, the possibilities of drawing free labour power into production and the services were, in substance, exhausted; further economic and social development may be achieved only on the basis of increasing the effectiveness of labour power in virtue of intensive growth

factors (growth of education and qualification and increased exploitation of manpower resources on the basis of scientific and technological development and improvement of planned management).

In spite of its high developmental level, the structure of labour power in Czechoslovakia has been of a predominantly extensive nature. This manifests itself particularly in the relative lagging of the structure of work in the area of the scientific-research and development basis, which is characterized by:

1. slower rates of development in comparison with other socialist countries,
2. a relative lag between the growth of most qualified actual scientific workers and that of other workers,
3. decrease in the number of women employed in science and research,
4. slower growth rates of workers in basic research in comparison with those in applied research,
5. considerable scattering of research capacities in a great number of institutes and for a multitude of tasks.

In managing the development of labour structure in Czechoslovakia, attention should be devoted to the development and the improvement of the quality of the scientific-research basis, as well as to a number of conditions of this development. These involve the development of the school system as a basis of training scientific talents, the development of the international division of labour and cooperation both in science and in production allowing a reduction of the excessive assortment of production and its concentration into larger production units. The integration of production represents a precondition of a greater concentration of research and development capacities and of the interconnection between science and practice by way of building up integrated innovation systems of science — technology — production.

The further development of labour-force structure and its more effective exploitation in Czechoslovakia is linked with the development of the socialist system of planned management which gradually comes to involve the programming of a complex care of working people and is being transformed into a complex system of optimum planning and management of social processes, comprising all conditions of attaining the general goal of socialism — i. e. the all-round development of working people.

Komplexný prístup k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií

IVAN PERLAKI
Československý výskumný ústav práce
a sociálnych vecí, Bratislava

Úvod

Všetky prístupy k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií¹ sú v podstate (sprostredkovane alebo bezprostredne) prístupy riešenia problémov procesu fungovania danej pracovnej skupiny. Pretože metodiky a metódy riešenia technicko-technologicko-ekonomických problémov procesu fungovania pracovných skupín sú u nás lepšie rozpracované ako metodiky a metódy riešenia sociálno psychologických problémov procesu fungovania pracovných skupín,² budeme sa ďalej zameriavať hlavne na riešenie sociálno psychologických problémov a na sociálno psychologické aspekty procesu fungovania pracovných skupín.

Problémy procesu fungovania pracovnej skupiny môžu riešiť samotní jej pracovníci (ak majú k tomu dostatok času ako i potrebné vedomosti a schopnosti)³ alebo pracovníci, ktorí do skupiny nepatria, t. j. odborníci - špecialisti zo špecifických štabných útvarov, prípadne odborníci z externých poradenských organizácií, z vysokých škôl alebo z výskumných ústavov. Týchto pracovníkov (externých i interných) budeme ďalej nazývať *racionalizátormi*,⁴ pretože ich cieľom je všestranne zracionalizovať, zefektívniť a zoptimalizovať proces fungovania danej pracovnej skupiny a zvýšiť jej socioekonomickú efektívnosť.⁵

Oba prístupy riešenia problémov proce-

su fungovania pracovnej skupiny majú svoje prednosti a nedostatky, výhody a nevýhody. Aspoň stručne ich tu načrtujeme.

Aké sú prednosti a výhody prístupu, pri ktorom problémy procesu fungovania pracovnej skupiny riešia jej členovia?

Hlavné *prednosti* tohto prístupu sú nasledovné:

Nikto nepozná tak bezprostredne a tak dobre prednosti a nedostatky pracovnej skupiny ako i problémy procesu jej fungovania ako jej členovia. Nikto tiež nemá zvrchovanejší záujem na vyriešení tých najzávažnejších skupinových problémov, problémov, ktoré najviac znižujú socioekonomickú efektívnosť danej pracovnej skupiny, ako práve jej členovia. O tvorivé zdokonalenie svojej práce a o vytvorenie podmienok pre všestranný rozvoj a rast svojich členov usilujú všetky socialistické kolektívy. V kolektívnom rozhodovaní a riešení problémov pracovnej skupiny sa najlepšie prejavuje účasť jej členov na jej riadení.

V cieľavedomom riešení technicko-technologicko-ekonomických i sociálno psychologických problémov procesu fungovania svojej pracovnej skupiny, v tvorivom zlepšovaní svojej práce a vo zvyšovaní socioekonomickej efektívnosti svojej pracovnej skupiny sa utvára komunistickej vzťah k práci, rastie a rozvíja sa spoločensko-politická aktivita členov pracovnej skupiny a zvyšuje sa ich účasť na riadení da-

¹ Podrobne rozpracované v [9].

² "... ve srovnání s rychlým a kumulativním růstem síly člověka nad silami přírody podstatně pomaleji roste jeho schopnost adekvátními sociálními inovacemi řešit problémy účinného využití této obrovské síly. Existuje výrazný rozpor mezi inovacemi exponenciálně se rozvíjejícími v technické sféře a vědě na straně jedné a mezi podstatně pomaleji se rozvíjejícími inovacemi v jiných subsystémech společenských systémů". [6 : 48].

³ Cieľom vzdelávacích prístupov k zvyšovaniu efektívnosti pracovných skupín [9] je práve zvýšiť vedomosti a schopnosti členov skupiny potrebné k riešeniu týchto problémov.

⁴ Svojou profesiou budú títo pracovníci - racio-

nalizátori, sociológovia alebo psychológovia, pretože, ako sme to už spomenuli, sa budeme zameriavať hlavne na riešenie sociálno psychologických problémov a na sociálno psychologické aspekty procesu fungovania pracovných skupín.

⁵ V predkladanej štúdii sa budeme zameriavať hlavne na zvyšovanie socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín, ktorých prácu môžeme v podstate popísať ako proces rozhodovania a riešenia nerutinných, nových, zle štrukturalizovaných, sociotechnických (zmiešaných), komunikatívnych problémov (napr. pracovných skupín technicko-hospodárskych, výskumno-vývojových a racionalizačných pracovníkov atď.). Pozri [9].

nej pracovnej skupiny (organizačnej jednotky, organizácie). V socialistickej spoločnosti preto práca nie je len existenčným prostriedkom a len prostriedkom produkcie úžitkových hodnôt – členovia socialistických pracovných kolektívov vidia v práci predovšetkým prostriedok realizácie cieľov socialistickej spoločnosti – vytvorenie podmienok pre všestranný rozvoj, rast a blahobyt ako celej socialistickej spoločnosti, tak i každého jednotlivca, podmienok pre prechod do komunizmu.

Nedostatkom tohto prístupu je, že vedomosti a schopnosti (ako i skúsenosti s riešením podobných problémov) členov skupiny na riešenie problémov procesu fungovania svojej pracovnej skupiny sú pochopiteľne menšie ako vedomosti, schopnosti a skúsenosti, ktoré s riešením podobných problémov majú racionalizátori – t. j. odborníci špecializujúci sa na ich riešenie.

Ak problémy procesu fungovania danej pracovnej skupiny riešia racionalizátori (racionalizátor), tak výhodami tohto prístupu sú práve ich značné odborné vedomosti, schopnosti a skúsenosti.

Nevýhodami tohto prístupu sú:

1. Ak medzi racionalizátorom a pracovnou skupinou nie sú dobré sociálne psychologické vzťahy, ak členovia skupiny racionalizátorovi nedôverujú, alebo ak z rôznych príčin nemajú záujem na uskutočnení navrhovanej funkčnej zmeny procesu fungovania svojej pracovnej skupiny – potom členovia skupiny nemusia byť ochotní racionalizátorovi poskytnúť pravdivé údaje, ktoré tento potrebuje k diagnóze, analýze a interpretácii súčasných výsledkov i procesu fungovania danej pracovnej skupiny.

2. Ak diagnózu, analýzu a interpretáciu súčasných výsledkov i procesu fungovania pracovnej skupiny robí len racionalizátor, pracovná skupina nemusí byť ochotná jeho diagnóze, analýze a interpretácii uveriť (resp. mu z rozličných dôvodov nemusí chcieť uveriť). Členovia skupiny môžu dať diagnózu, analýzu a interpretáciu pocíťovať ako kritiku seba a kritiku svojej skupiny – môžu sa stať defenzívnymi⁶ a budú

sa snažiť ukázať a dokázať racionalizátorovi, ako veľmi sa vo svojej diagnóze, analýze a interpretácii pomýlil.

Túto snahu bude racionalizátor vo väčšine prípadov pocíťovať ako útok na seba a aj keby sa nestal psychologicky defenzívny, bude musieť logicky dokázať správnosť svojej diagnózy, analýzy a interpretácie – čo znamená, že už nebude sústreďovať svoju pozornosť a svoje sily na uskutočňovanie lepšej a pravdivejšej diagnózy, analýzy a interpretácie, ale na obhajobu a presadenie svojich pôvodných tvrdení.

3. Skupina nemusí byť z rozličných príčin ochotná uskutočniť navrhované opatrenia na zvýšenie svojej socioekonomickej efektívnosti. Tieto opatrenia sa členom skupiny môžu javiť z rozličných príčin (ekonomických, psychologických, sociálnych) ako nevyhovujúce.

4. Ak racionalizátor vyriešil určitý problém procesu fungovania danej pracovnej skupiny – a ak pracovná skupina bude s jeho riešením súhlasiť a bude ho i realizovať, to ešte neznamená, že pracovná skupina bude v budúcnosti vedieť podobné problémy procesu svojho fungovania aj riešiť. Racionalizátor len vyriešil určitý konkrétny problém procesu fungovania danej pracovnej skupiny. Pri opakovanom vzniku podobných problémov bude pracovná skupina znovu odkázaná na racionalizátora – členovia skupiny nebudú mať na vyriešenie problému potrebné vedomosti a schopnosti a nebudú ani vedieť pracovať spôsobom, ktorý by zamedzil jeho vzniku. Racionalizátor ich nenaučil ani riešiť podobné problémy a ani pracovať spôsobom, ktorý by zamedzil ich vzniku.

Optimálny prístup – prístup, ktorý by komplexne a organicky spojil a znásobil výhody a prednosti oboch prístupov a eliminoval ich nevýhody a nedostatky, prístup, ktorý by zaručil *optimálne krátkodobé a dlhodobé výsledky ako i optimálny priebeh celého procesu riešenia problémov procesu fungovania pracovnej skupiny*, by musel mať nasledujúce charakteristické rysy:

1. Celý proces riešenia problémov musí byť na vysokej odbornej úrovni.

⁶ Zaujatím defenzívneho postoja sa u členov skupiny zaktivizujú známe psychologické defenzívne

mechanizmy projekcie, represie, racionalizácie, reakcie, dezintegrácie atď.

2. Proces riešenia problémov musí poskytnúť dostatočný priestor a možnosti pre tvorivú iniciatívu a aktivitu všetkým členom danej pracovnej skupiny.

3. Problémy by mali byť vyriešené spôsobom, ktorý by zabránil, aby sa v podobnom rozsahu v budúcnosti opakovali, a ktorý by zvýšil vedomosti a schopnosti členov skupiny na riešenie podobných problémov ako i na zabránenie ich vzniku.

4. Vyriešením problémov sa zvýši socioekonomická efektívnosť danej pracovnej skupiny — a bude mať i stúpajúci trend (t. j. členovia pracovnej skupiny sa naučia, ako ju cieľavedome udržiavať a zvyšovať).

Komplexný prístup k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií

Akým spôsobom splňa komplexný prístup k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií, ktorý budeme v tejto štúdii popisovať, náležitosti optimálneho prístupu, ako sme ich popísali v úvode?

1. Vysoká odborná úroveň celého procesu zvyšovania socioekonomickej efektívnosti danej pracovnej skupiny je zaručená aktívnou účasťou špecializovaných odborníkov — racionalizátorov počas tohto celého procesu.

2. Na procese riešenia problémov a zvyšovania socioekonomickej efektívnosti danej pracovnej skupiny sa aktívne zúčastňuje celá skupina — všetci jej členovia.

3. Organickou časťou komplexného prístupu je zvyšovanie vedomostí a schopností členov skupiny na riešenie problémov procesu jej fungovania.

4. Inštitucionalizáciou rôznych mechanizmov spätnej väzby sociálno psychologických aspektov procesu fungovania svojej pracovnej skupiny sa členovia skupiny naučia regulovať a riadiť tento proces, čo im umožní cieľavedome a plánovite udržiavať a zvyšovať socioekonomickú efektívnosť ich pracovnej skupiny.

Komplexný prístup k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných sku-

pín socialistických organizácií je špecifickým typom konkrétneho sociálneho výskumu — je *sociotechnickým výskumom*⁷ zameraným na identifikáciu, vyriešenie a odstránenie problémov procesu fungovania pracovných skupín a na zvýšenie ich socioekonomickej efektívnosti. Skladá sa z nasledujúcich fáz:⁸

1. Oboznámenie sa so súčasnými výsledkami a s procesom fungovania pracovnej skupiny (organizačnej jednotky, organizácie).
2. Zhromažďovanie a spracovanie údajov.
3. Oboznámenie pracovnej skupiny s údajmi.
4. Skupinové školenie.
5. Navrhnutie a realizácia opatrení na zvýšenie socioekonomickej efektívnosti pracovnej skupiny.

1. Oboznámenie sa so súčasnými výsledkami a s procesom fungovania pracovnej skupiny (organizačnej jednotky, organizácie)

Ak vedúci skupiny (alebo nadriadení pracovníci na vyššom stupni riadenia) cítia, že v procese fungovania danej pracovnej skupiny sa vyskytujú určité nedostatky a problémy, ktoré znižujú jej socioekonomickú efektívnosť — budú sa snažiť tieto nedostatky odstrániť a problémy vyriešiť. Ak členovia pracovnej skupiny nevedia vlastnými silami tieto nedostatky odstrániť a tieto problémy vyriešiť, požiadajú o pomoc racionalizátora (externého alebo interného).

V tejto fáze sa racionalizátor oboznámi so súčasnými výsledkami a s procesom fungovania danej pracovnej skupiny (organizačnej jednotky, organizácie) a členovia pracovnej skupiny sa oboznámia s metodikou, metódami a technikami komplexného prístupu k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín. Racionalizátor i členovia pracovnej skupiny potom spoločne preberú možnosti aplikácie komplexného prístupu na zvýšenie socioekonomickej efektívnosti ich pracovnej skupiny. Členovia skupiny a racionalizátor sa musia navzájom oboznámiť so svojimi očakávaniami a utvoriť si jasnú

⁷ Podrobne rozpracované v [4 : 435—450].

⁸ Jednotlivé fázy sa do určitej miery prelínajú,

nie sú jasne oddelené a ohraničené a v modifikovanej forme sa môžu viackrát opakovať.

predstavu o očakávaných výsledkoch i o procese komplexného prístupu k zvyšovaniu socioekonomickej efektívnosti pracovných skupín — musia spolu uzavrieť „psychologickú dohodu“ a vzájomne si objasniť role, funkcie a postavenia, ktoré budú v procese komplexného prístupu zastávať.

Táto fáza končí návrhom predbežného časového plánu jednotlivých fáz komplexného prístupu (ktorý racionalizátor a pracovná skupina spoločne vypracovali) a uskutočnením potrebných opatrení na jeho zabezpečenie. Plán komplexného prístupu sa potom zahrnie do plánu sociálneho rozvoja pracovníkov organizácie⁹ a stane sa jeho súčasťou.

2. Zhromažďovanie a spracovanie údajov

Nutnou podmienkou efektívneho zásahu¹⁰ do procesu fungovania pracovnej skupiny je vyprodukovanie a zhromaždenie validných a priamo verifikovateľných (v tretej fáze) údajov o procese fungovania pracovnej skupiny.

Základnou metódou zhromažďovania údajov v druhej fáze komplexného prístupu je skupinové hodnotenie¹¹ pomocou batérie dotazníkov.¹² Členovia skupiny pomocou dotazníkov určia súčasnú vnútornú socioekonomickú efektívnosť svojej pracovnej skupiny (efektívnosť procesu fungovania)¹³ operacionalizovanú jej charakteristickými dimenziami a subdimenziami, efektívnosť svojich pracovných porád (skupinové rozhodovanie a riešenie problémov) ako i súčasný stav ostatných skupinových charakteristických dimenzií ovplyvňujúcich socioekonomickú efektívnosť ich pracovnej skupiny. Okrem štandardnej batérie dotazníkov sa v tejto fáze (ako i v celom procese komplexného prístupu) použijú i dotazníky (ktoré vznikli v spolupráci racionalizátora a členov skupiny) na zistenie efektívnosti procesu fungovania pracovnej skupiny v určitých špecifických dimenziách (a subdimenziách) tohto pro-

cesu vystihujúcich práve zvláštnosť a špecifickosť danej pracovnej skupiny.¹⁴

Zber údajov nie je len jednorázovou akciou, ale priebežným procesom, ktorý modifikovane pokračuje i po ukončení komplexného prístupu. Pomocou neho členovia skupiny dostávajú spätnú väzbu na proces fungovania svojej pracovnej skupiny a na jeho efektívnosť.

Získané údaje sú dôverného rázu. Patria preto pracovnej skupine, ktorá s konečnou platnosťou rozhoduje o tom, ako sa v procese zvyšovania jej socioekonomickej efektívnosti použijú, a ktorá ich bude (za odbornej pomoci racionalizátora) v nasledujúcej fáze komplexného prístupu analyzovať a interpretovať. Členovia pracovnej skupiny musia dôverovať racionalizátorovi, že získané údaje nezverejní, a že sa tak nebudú môcť použiť na vonkajšie zasahovanie do procesu fungovania pracovnej skupiny.

Údaje získané batériou dotazníkov sa spracujú, vyhodnotia a graficky sa znázornia. Grafické znázornenie efektívnosti procesu fungovania danej pracovnej skupiny (ako i ostatných charakteristických skupinových dimenzií, ktoré ju ovplyvňujú) je veľmi výrečnou spätnou väzbou (formou oboznámenia skupiny s údajmi, formou komunikácie údajov).

Časovú zmenu efektívnosti procesu fungovania danej pracovnej skupiny a trend jej vývoja (ako i socioekonomickú efektívnosť komplexného prístupu) môžeme určiť spracovaním a porovnaním údajov získaných viacnásobnou administráciou batérie dotazníkov a zmeraním socioekonomickej efektívnosti procesu fungovania danej pracovnej skupiny v určitých časových odstupoch.

Grafické znázornenie socioekonomickej efektívnosti procesu fungovania pracovných skupín budeme ilustrovať znázornením efektívnosti procesu fungovania dvoch ekvivalentných pracovných skupín technicko-hospodárskych pracovníkov dvoch organizácií (pozri graf 1). Obe pracovné

⁹ Niektoré ucelené dielce časti plánu komplexného prístupu sa môžu zahrnúť i do riešiteľského a realizačného programu komplexnej socialistickej racionalizácie.

¹⁰ Už i samotné zhromažďovanie údajov je zásahom do normálneho procesu fungovania pracovnej skupiny a jeho vplyv bude skupina analyzovať v čtvrtnej fáze komplexného prístupu.

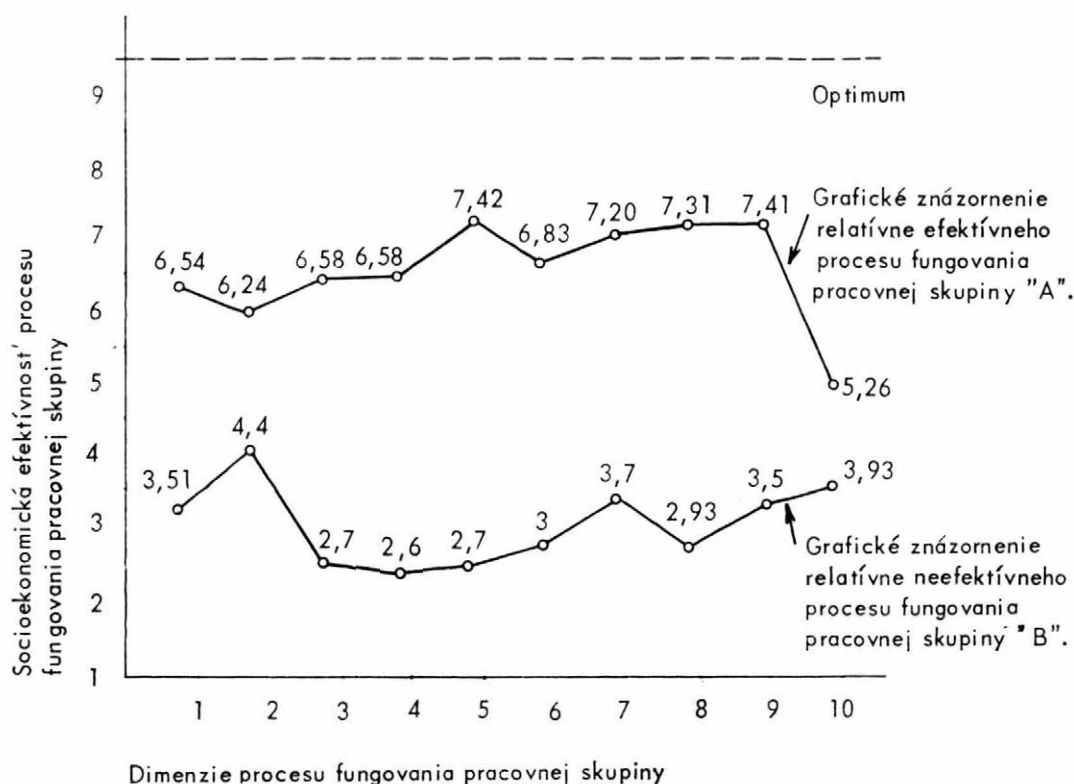
¹¹ Výhody metód skupinového hodnotenia sú podrobne rozpracované v [5].

¹² Členovia skupiny sa môžu rozhodnúť, že či na dotazníky budú odpovedať anonymne alebo nie.

¹³ Pozri [9].

¹⁴ Ďalšie údaje sa získajú rozhovormi a pozorovaniami.

Graf 1: Grafické znázornenie socioekonomickej efektívnosti procesov fungovania dvoch pracovných skupín

skupiny majú v rámci organizačnej jednotky a organizácie, ktorej sú časťou, rovnake ciele a funkcie – a teda sú vzájomne porovnateľné. Ako to vidno z grafického znázornenia, efektívnosť procesu fungovania týchto pracovných skupín (ich vnútorná efektívnosť) je značne rozdielna.

Ilustratívne grafické znázornenie zobrazuje efektívnosť procesov fungovania daných pracovných skupín len v „hrubých rysoch“ – len v jednotlivých dimenziách tohto procesu. Každá dimenzia sa skladá z niekoľkých subdimenzií a efektívnosť procesu fungovania pracovnej skupiny v každej subdimenzii tohto procesu sa tiež podobným spôsobom graficky znázorňuje. V tomto grafickom znázornení sa okrem výslednej efektívnosti procesu fungovania danej pracovnej skupiny znázorňuje v každej subdimenzii i hodnotenia jednotlivých členov pracovnej skupiny.

Dimenzie procesu fungovania pracovnej skupiny:

1. Rozhodovanie a riešenie pracovných problémov
2. Zodpovednosť
3. Konflikty a problémy medziľudských vzťahov
4. Uznávanie a odmena
5. Dôvera, podpora a spolupráca
6. Požadovaná výkonnosť
7. Komunikácia
8. Organizovanosť skupiny
9. Vedenie skupiny
10. Vzťah k ostatným skupinám, s ktorými skupina bezprostredne spolupracuje

Údaje získané pomocou ostatných dotazníkov sa po spracovaní tiež obdobným spôsobom graficky znázorňuje.

3. Oboznámenie pracovnej skupiny s údajmi

Tretia fáza komplexného prístupu je v podstate spätnou väzbou na vnútornú socioekonomickú efektívnosť pracovnej skupiny — na socioekonomickú efektívnosť procesu jej fungovania. Pre väčšinu pracovných skupín je jedinou formou spätnej väzby spätná väzba na ich vonkajšiu socioekonomickú efektívnosť, na socioekonomickú efektívnosť ich pracovných výsledkov, výstupov z pracovnej skupiny — t. j. keď nadriadené orgány (ako i samé pracovné skupiny) hodnotia ich pracovné výsledky (výstupy), ich vonkajšiu socioekonomickú efektívnosť. Spätnú väzbu na sociálno psychologické aspekty procesov svojho fungovania pracovné skupiny zvyčajne nedostávajú. Tretia fáza komplexného prístupu poskytuje členom pracovnej skupiny spätnú väzbu na proces fungovania ich pracovnej skupiny. Keď členovia skupiny túto spätnú väzbu nemajú, nemôžu tento proces vedome riadiť a regulovať. *Bez spätnej väzby na proces fungovania pracovnej skupiny sa socioekonomická efektívnosť tohto procesu zvýšiť nedá.*¹⁵

V tejto fáze sa členovia pracovnej skupiny oboznámia s údajmi, ktoré sa zistili a spracovali v predošlej fáze. Po oboznámení sa s údajmi členovia pracovnej skupiny o nich diskutujú a porovnávajú ich so svojimi vlastnými bezprostrednými skúsenosťami z procesu fungovania svojej pracovnej skupiny.

Pracovná skupina sa v tejto fáze v podstate snaží o objektívnu analýzu a interpretáciu údajov spätnej väzby (v celoskupinovej diskusii, v subskupinách, v dyádach i jednotlivo)¹⁶ — členovia pracovnej skupiny sa snažia porozumieť, prečo pracujú práve tak, ako v súčasnosti pracujú (role, funkcie, atmosféra, normy, zvyklosti atď.), a snažia sa nájsť možné efektívnejšie alternatívy procesu fungovania svojej pracovnej skupiny.

Pretože hlavnú zodpovednosť za analýzu a interpretáciu údajov spätnej väzby má skupina (úloha racionalizátora je v tejto

fáze, rovnako ako i v celom komplexnom prístupe len poradenská), môžeme s vysokou pravdepodobnosťou predpokladať, že závery a opatrenia na zefektívnenie procesu fungovania svojej pracovnej skupiny, ktoré na základe svojej analýzy a interpretácie údajov spätnej väzby členovia skupiny urobili a prijali, sa budú v nich internalizovať, budú s nimi vnútorne späti a budú sa ich snažiť využiť na zvýšenie socioeconomickej efektívnosti svojej pracovnej skupiny ako i na zvýšenie socioeconomickej efektívnosti svojho organizačného jednanja a pracovných aktivít.

Týmto spôsobom už i tretia fáza komplexného prístupu: Oboznámenie pracovnej skupiny s údajmi — spätná väzba zvyšuje socioekonomickú efektívnosť danej pracovnej skupiny. Po analýze a interpretácii údajov spätnej väzby, po urobení záverov a navrhnutí konkrétnych opatrení na zvýšenie socioeconomickej efektívnosti svojej pracovnej skupiny členovia skupiny už môžu začať s realizáciou týchto opatrení — s uskutočňovaním funkčnej zmeny procesu fungovania svojej pracovnej skupiny.

4. Skupinové školenie¹⁷

V tejto fáze si členovia pracovnej skupiny zlepšujú a rozširujú svoje teoretické vedomosti o efektívnej skupinovej práci ako i svoje schopnosti potrebné k tomu, aby mohli (ako členovia svojej pracovnej skupiny) zefektívniť svoje organizačné jednanie a pracovné aktivity.

V skupinovom školení sa používajú hlavne aktívne vzdelávacie metódy, ktoré sú organicky doplnené krátkymi prednáškami (spojenými s diskusiou) relevantnej teórie ako i individuálnym štúdiom. Z aktívnych vzdelávacích metód sa v tejto fáze používajú najmä inscenačné metódy (štrukturalizované a neštrukturalizované inscenácie) doplnené situačnými metódami, prípadovými štúdiami a batériou štrukturalizovaných aktivít¹⁸ zameraných na zefektívnenie organizačného jednanja a pracovných akti-

¹⁵ Je zřejmé, že aby mohla pracovná skupina odstrániť nedostatky procesu svojho fungovania (aby mohla prijať a realizovať určité opatrenia na ich odstránenie), musí ich najprv identifikovať a otvorene, objektívne ich analyzovať a interpretovať, k čomu jej slúžia práve údaje spätnej väzby.

¹⁶ Členovia pracovnej skupiny diskutujú o efektívnosti jednotlivých subdimenzií procesu fungovania

svojej pracovnej skupiny, o rozptyle v hodnotení jednotlivých členov skupiny a o jeho príčinách, o faktoroch zvyšujúcich a znižujúcich socioekonomickú efektívnosť procesu fungovania ich pracovnej skupiny atď.

¹⁷ Pozri [9].

¹⁸ Pozri [3], [9], [13], [14] atď.

vít členov pracovnej skupiny v procese jej fungovania.

V tejto fáze komplexného prístupu môžu členovia skupiny podrobiť kritickej analýze svoje „súkromné teórie“ o procesoch fungovania pracovných skupín i o organizačnom jednaní a ľudskom správaní sa vôbec a aktívnou participáciou v inscenáciách, v štrukturalizovaných aktivitách atď. si ich môžu overiť a preskúšať. Nesprávne teórie a neefektívne organizačné jednanie a pracovné aktivity, o nesprávnosti a neefektívnosti ktorých sa budú môcť presvedčiť z obdržanej spätnej väzby,¹⁹ budú mať možnosť v priebehu skupinového školenia funkčne zmeniť.

Začiatok školenia sa zameriava na to, aby členovia pracovnej skupiny získali vlastné, bezprostredné, „zažité“ skúsenosti z efektívneho (i neefektívneho) procesu fungovania svojej pracovnej skupiny v cvičnej situácii. Školenie potom pokračuje aktivitami, ktorých cieľom je zvýšiť socioekonomickú efektívnosť pracovnej skupiny práve v tých dimenziách a subdimenziách, v ktorých je najnižšia – alebo ktoré sú pre zvýšenie celkovej socioeconomickej efektívnosti danej pracovnej skupiny najdôležitejšie..

Záverečné časti školenia sú v podstate simulované pracovné situácie, v ktorých členovia skupiny riešia inscenované kvázi-pracovné problémy.²⁰ Za pomoci racionalizátora sa ich učia riešiť efektívnejším spôsobom.

Členovia pracovnej skupiny sa v priebehu školenia z vlastnej skúsenosti naučia, že proces fungovania skupiny musí byť zámerne, plánovite a cieľavedome utváraný, regulovaný a riadený. Nevyhnutnou podmienkou regulácie a riadenia procesu fungovania skupiny a jeho cieľavedomého pri-

spôsobovania sa typu riešených problémov je práve jeho spätná väzba.

Priemerná dĺžka skupinového školenia je 3–5 dní.

5. Navrhnutie a realizácia opatrení na zvýšenie socioeconomickej efektívnosti pracovnej skupiny

Táto fáza sa skladá z nasledovných subfáz:²¹

A. Diagnóza a riešenie problémov.

B. Formulácia opatrení vedúcich k zvýšeniu socioeconomickej efektívnosti pracovnej skupiny.

C. Zostavenie plánu realizácie navrhovaných opatrení.

D. Realizácia navrhovaných opatrení.

V tejto fáze členovia pracovnej skupiny využívajú vedomosti a schopnosti, ktoré získali počas skupinového školenia (fáza 4) k novej analýze a interpretácii údajov o procese fungovania pracovnej skupiny (získaných v druhej i v tretej fáze ako i počas skupinového školenia), k novej diagnóze skupinových problémov a k ich praktickému vyriešeniu a odstráneniu vedúcemu k zvýšeniu socioeconomickej efektívnosti danej pracovnej skupiny.

Špecifické spôsoby inštitucionalizácie spätnej väzby procesu fungovania pracovnej skupiny i sledovanie, regulovanie, riadenie a funkčná zmena procesu fungovania pracovnej skupiny sa v tejto fáze prenesú z cvičnej situácie (skupinové školenie) do konkrétnej pracovnej situácie. Spoločná bezprostredná skúsenosť zo skupinového školenia tu vytvára spoločný referenčný systém pre celú skupinu. Pri riešení problémov procesu fungovania pracovnej skupiny sa využívajú už osvedčené mechanizmy spätnej väzby a členovia skupiny sa oboznamujú s teóriou relevantnou pre riešenie daného problému (spojenou s násled-

¹⁹ Členovia pracovnej skupiny dostávajú spätnú väzbu na svoje organizačné jednanie v procese skupinového rozhodovania a riešenia problémov ako i na svoje interakcie počas cvičných pracovných aktivít. Na zabezpečenie spätnej väzby sa používajú rôzne mechanizmy. Ako jeden z mechanizmov spätnej väzby sa v tejto fáze používajú i niektoré modifikované dotazníky z batérie dotazníkov použité vo fáze zhromažďovania a spracovania údajov. Akonáhle sa členovia skupiny naučia dávať nehodnotiacu a priamo verifikovateľnú spätnú väzbu, môžu začať používať ústnu spätnú väzbu.

Pretože zabezpečenie objektívnej spätnej väzby je jednou z nutných podmienok efektívneho procesu učenia ([1], [7], [8]), je procesom efektívneho dávania a prijímania spätnej väzby (ako i metódami zvyšovania efektívnosti týchto procesov) venovaná

v tejto fáze komplexného prístupu veľká pozornosť.

²⁰ Efektívnosť aplikácie inscenačných metód závisí od toho, nakoľko sú inscenované (cvičné) problémy blízke skutočným, pracovným problémom účastníkov školenia. Pretože skoro v celom skupinovom školení (až na začiatok školenia) sa skupina učí efektívne riešiť kvazipracovné a svoje pracovné problémy – sú členovia skupiny v procese učenia vysoko motivovaní a transfer z cvičnej do pracovnej situácie je veľmi uľahčený. Záver skupinového školenia sa zameriava práve na riešenie špecifických problémov transferu (získaných vedomostí a schopností) z cvičnej situácie skupinového školenia do konkrétnej pracovnej situácie.

²¹ Pretože sa rieši viac skupinových problémov súčasne, rôzne subfázy riešenia jednotlivých problémov môžu prebiehať v rovnakom časovom úseku.

nou diskusiou a jej vhodnosti a využiteľnosti pro riešenie daných problémov) atď.

Pracovná skupina v tejto fáze identifikuje a rieši problémy svojho procesu fungovania a prijíma a realizuje špecifické konkrétne opatrenia na ich odstránenie, prejavujúce sa vo funkčnej zmene procesu jej fungovania a vo zvýšení jej socioekonomickej efektívnosti.

Pracovná skupina zastáva v tejto fáze (ako i v priebehu celého komplexného prístupu) nanajvýš aktívnu rolu. Na zvyšovaní socioekonomickej efektívnosti svojej pracovnej skupiny musia aktívne pracovať všetci jej členovia. Na analýze a interpretácii údajov spätnej väzby, na diagnóze a riešení problémov a na plánovaní a realizácii nápravných opatrení sa musí podieľať a niesť zodpovednosť celá pracovná skupina. Racionalizátorovu úlohou v tejto fáze (ako i v priebehu celého komplexného prístupu) nie je vyriešiť špecifický problém (problémy) procesu fungovania danej pracovnej skupiny, ale naučiť danú pracovnú skupinu efektívne riešiť svoje problémy. *Výsledným cieľom komplexného prístupu nie je len vyriešenie konkrétnych problémov procesu fungovania pracovnej skupiny, ale zvýšenie vedomostí a schopností členov pracovnej skupiny na riešenie podobných problémov, t. j. zvýšenie celkovej – krátkodobej i dlhodobej socioekonomickej efektívnosti danej pracovnej skupiny.*

Táto fáza sa môže realizovať rôznym spôsobom a trvať rôznu dobu.²² Jej priemerné

trvanie odhadujeme na 3–6 mesiacov. Racionalizátor sa v nej zúčastňuje zvyčajných skupinových porád (každé 2–3 týždne), pomáha skupine pri analýze a interpretácii spätnej väzby, pri rozhodovaní a riešení pracovných problémov (pracovná náplň skupiny), pri diagnóze a riešení problémov procesu fungovania pracovnej skupiny, pri navrhovaní a realizácii nápravných opatrení na ich odstránenie atď. Akonáhle racionalizátor i členovia pracovnej skupiny zhodne skonštatujú, že pracovná skupina je už schopná riešiť problémy svojho procesu fungovania vlastnými silami, že je už vlastnými silami schopná udržiavať a zvyšovať svoju socioekonomickú efektívnosť, je racionalizátorova úloha skončená.

Zdôrazňujeme, že táto fáza by nemala racionalizátorovým odchodom skončiť. Jeho odchodom sa mení len forma a metódy tejto fázy, no jej cieľ a podstata ostávajú nezmenené a proces udržiavania a zvyšovania socioekonomickej efektívnosti danej pracovnej skupiny pokračuje naďalej – no už bez racionalizátorovej účasti.

Záver

Sociologickým a sociálne psychologickým aspektom procesov fungovania pracovných kolektívov všetkých typov a veľkostí sa v súčasnosti venuje v socialistických krajinách zvrchovaná pozornosť.²³ Socialistický pracovný kolektív zastáva v živote každého pracujúceho nanajvýš dôležitú a významnú úlohu.²⁴ S najaktuálnejšími pro-

²² V podstate ide o trvalú inštitucionalizáciu tejto fázy. Pracovná skupina sa neustále musí snažiť o udržiavanie a zvyšovanie svojej socioekonomickej efektívnosti a neustále musí riešiť problémy svojho procesu fungovania. V závislosti na meniacich sa cieľoch a podmienkach svojho procesu fungovania musí pracovná skupina navrhovať a realizovať špecifické procesy a mechanizmy spätnej väzby, rozhodovania a riešenia pracovných problémov (pracovná náplň skupiny), formulácie a riešenia problémov procesu fungovania skupiny, navrhovania a realizácie nápravných opatrení na ich odstránenie atď.

²³ Sociologickým a sociálne psychologickým aspektom procesov fungovania pracovných skupín, organizačných jednotiek a organizácií venujú v súčasnosti veľkú pozornosť i priemyselní sociológovia a sociálni psychológovia (ako i teoretici organizácie a riadenia) v kapitalistických krajinách. Narastanie antagonistickej rozporov medzi prácou a kapitálom a zosťovanie triedneho boja si vyžiadalo „znovuobjavenie doktríny ľudských vzťahov“, ktorá sa v rôznych transformovaných formách a podobách v kapitalistických krajinách znovu teší značnej popularite. Buržoázni sociológovia a psychológovia sa pomocou nej snažia zredukovať skutočné triedne a antagonisticke rozpory a konflikty medzi pracujúcimi a buržoáziou na rozpory a konflikty interpersonálneho, interskupinového a organizačného charakteru a na sociálne psychologické pro-

blémy procesov fungovania pracovných skupín, organizačných jednotiek a organizácií vôbec – a dokázať, že „sociálni požiadavky pracujúcich lze uskutočniť bez revolúcie a veskeré triední konflikty je možno urovnať na úrovni podniku v rámci kapitalizmu“. [2 : 213].

Teória i prax „doktríny ľudských vzťahov“ je primárne určovaná svojím ideologickým a sociálno-ekonomickým prostredím, kapitalistickým charakterom podnikania a vykorisťovateľskými výrobnými vzťahmi. „Doktrína ľudských vzťahov“ však obsahuje i „určité pozitívne prvky, ktoré je nutno kriticky zkoumať a po odstránení ideologického a triedneho „balastu“ využívať v socialistické praxi“. [2 : 217]. Pozri tiež: [12 : 20–28].

²⁴ „Pracovný kolektív je významný úsek boja za zvyšovanie pracovnej a spoločenskej aktivity sovietskych ľudí. Tu sa utvárajú nové socialistické vlastnosti pracujúcich, nadväzujú sa vzťahy priateľstva a súdržskej vzájomnej pomoci“. [10 : 18] „Mimoriadny význam pre správne vytváranie a prehlbovanie socialistického spôsobu života má pracovný kolektív, v ktorom človek vlastne prežíva podstatnú časť svojho aktívneho života. V jeho prostredí uplatňuje a rozvíja svoj talent, um a tvorivé schopnosti. Spolu so svojimi druhmi prežíva každý úspech či neúspech, radosť i sklamanie. Každý predsa dobre vie, aké negatívne dôsledky pre prácu v dieľni, v závode, ústave i pre život jednotlivca majú v rámci pracovného kolektívu narušené,

blémami socialistickej spoločenskej praxe tesne spätý výskum socioekonomicky efektívneho vedenia ľudí, socioekonomicky efektívneho riadenia a organizovania socialistických pracovných kolektívov ako i cieľavedomého, plánovitého, na súčasných vedeckých poznatkoch založeného zvyšovania ich socioeconomickej efektívnosti patrí v súčasnosti k najdôležitejším úlohám marxistickej economickej sociológie a sociálnej psychológie (ako i teórie organizácie a riadenia).

Organickým zlúčením základných prístupov k zvyšovaniu socioeconomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií (stavajúc na a vychádzajúc zo základných metodických princípov sociálneho rozvoja pracovných kolektívov, komplexnej socialistickej racionalizácie a aktívnych metód výchovy a vzdelávania) vznikol komplexný prístup k zvyšovaniu socioeconomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií, ktorý sme v predkladanej štúdii stručne popísali.

Literatúra

- [1] Borák, M.: *Moderné metódy výchovy vedúcich*. Bratislava, Obzor 1970.
- [2] Gvišiani, D. M.: *Organizace a řízení, Sociologická analýza buržoázných teorií*. Praha, Institut řízení 1973..
- [3] Hiebsch, H. — Vorwerk, M.: *Verhaltens-training*. Berlin, Deutsche Verlag der Wissenschaften 1972.
- [4] Illner, M.: *Konkrétní sociální výzkum a rozhodování organizací*. Sociologický časopis 7, 1971, č. 4.
- [5] Kerimov, D. A. a kol.: *Metodika plánování sociálního rozvoje kolektivu průmyslového podniku*. Praha, Práce 1973.
- [6] Kutta, F. — Soukup, M. a kol.: *Rízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1973.
- [7] Linhart, J.: *Proces a struktura lidského učení*. Praha, Academia 1972..
- [8] Linhart, J.: *Činnost a poznávání*. Praha, Academia, v tlači.
- [9] Perlaki, I.: *Príspevok k metodice zvyšovania socioeconomickej efektívnosti pracovných skupín socialistických organizácií*. Sociologický časopis. 11, 1975, č. 1.
- [10] *Správa o činnosti ÚV KSSZ na XXIV. zjazde*. In: XXIV. zjazd KSSZ. Bratislava, Pravda 1971.
- [11] *Správa predsedníctva ÚV KSC O hlavných úlohách ideologickej práce po XIV. zjazde KSC. Zasadanie ÚV KSC dňa 26. X. 1972*. Pravda, 30. X. 1972.

nedobré vzťahy, ktoré sú v rozpore so zásadami socialistickej morálky. Pre našu ideologickú činnosť je nesmierne dôležité, aby sme postavenie a život človeka posudzovali v úzkej spätosti s kolektívom,

- [12] Svencickij, A. L.: „*Sociálno psychologičeskij klimat“ pervičnogo proizvodstennogo kollektiva kak objekt issledovanija*. In: Socialnaja psihologija i socialnoje planirovanije. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1973.
- [13] Vorwerk, M. (red.): *Sozialpsychologisches Training*. Jena, Friedrich Schiller — Universität 1971.
- [14] Vorwerk, M.: *Verhaltenstraining für sozialistische Leiter*. Jena, Friedrich Schiller-Universität Jena 1969 (Rukopis).

Резюме

Перлаки И.: Комплексный подход к повышению социальноэкономической эффективности трудовых групп социалистических организаций

В социалистических странах уже было разработано большое количество методик, методов и подходов к повышению социальноэкономической эффективности трудовых коллективов. Органическим соединением этих подходов (основывающихся на основных методических подходах социального развития коллективов, комплексной социалистической рационализации и активных методов воспитания и образования, и исходя из них) возник комплексный подход к повышению социальноэкономической эффективности трудовых групп социалистических организаций, который кратко описывается в предлагаемом очерке автором.

Методика комплексного подхода была разработана для повышения социальноэкономической эффективности трудовых групп, работу которых можно в сущности описать как процесс принятия решений и решения нерутинных, новых, плохо структуризованных, социотехнических (смешанных) коммуникативных проблем (напр. трудовых групп работников технико-хозяйственных, исследовательско-опытных и рационализаторских участков и т. д.).

Комплексный подход к повышению социальноэкономической эффективности трудовых групп социалистических организаций является специфическим типом социального исследования — он является социотехническим исследованием, направленным на идентификацию, решение и устранение проблем процесса функционирования трудовых групп и на повышение их экономической эффективности. Он состоит из следующих фазисов (отдельные фазисы в определенной степени переплетаются, они не ясно отделены и ограничены и в видоизмененной форме они могут несколько раз повторяться):

1. ознакомление с результатами полученными в настоящее время и с процессом функционирования трудовой группы (организационной единицы, организации);
2. сбор и обработка данных;
3. ознакомление трудовой группы с данными;

в котором работе. Проблематика правового посредства а коллективу patří ku klíčovým úlohám teoretického výzkumu“. [11 : 4].

4. групповая учеба;

5. предложение и реализация мер по повышению социально-экономической эффективности трудовой группы.

В первом фазисе рационализатор (консультант) ознакомится с настоящими результатами и с процессом функционирования данной трудовой группы (организационной единицы, организации) и члены трудовой группы ознакомятся с методикой, методами и техниками комплексного подхода. Рационализатор и члены трудовой группы затем совместно обсудят возможности применения комплексного подхода к повышению социально-экономической эффективности данной трудовой группы.

Во втором фазисе при помощи батареи анкет (равно как и интервью) обретаются данные о социально-экономической эффективности настоящего момента в данной трудовой группе. Эти данные обрабатываются, им будут подведены итоги и они будут изображены графически.

Третий фазис комплексного подхода по сути дела является обратной связью с социально-экономической эффективностью процесса функционирования трудовой группы. В этом фазисе члены группы знакомятся с данными, которые были установлены и обработаны в предыдущем фазисе. После ознакомления с ними члены группы о них дискутируют, стремятся объективно анализировать и интерпретировать их, равно как и формулировать выводы и способ реализации мер по повышению социально-экономической эффективности своей трудовой группы.

В четвертом фазисе члены группы улучшают, расширяют и приобретают знания и способности, нужные к решению и устранению установленных проблем процесса функционирования их трудовой группы и к повышению ее социально-экономической эффективности. При групповой учебе главным образом используются активные образовательные методы, органически дополненные короткими лекциями по существенной теории и индивидуальной учебой.

В пятом фазисе члены трудовой группы используют знания и способности, приобретенные во время групповой учебы (четвертый фазис) для нового анализа и интерпретации данных о процессе функционирования трудовой группы (обретенных во втором и третьем фазисе, равно как и во время групповой учебы), для того чтобы поставить новый диагноз групповых проблем и для их практического решения и для устранения их, впоследствии приводящего к повышению социально-экономической эффективности данной трудовой группы.

Окончательной целью комплексного подхода является не только решение конкретных проблем процесса функционирования трудовой группы, но и повышение знаний и способностей членов трудовой группы на уровень решения подобных проблем, т. е. повышение общей — кратковременной и долгосрочной социально-экономической эффективности данной трудовой группы.

Summary

Perlaki I.: Complex Approach to Increasing the Socio-economic Effectiveness of Work Groups in Socialist Organizations

In socialist countries, a great number of methodologies, methods and approaches to increasing the socio-economic effectiveness of work collectives has been produced. The organic fusion of these basic approaches (based on and proceeding from fundamental methodological principles of approaches to the working collectives' social development, complex socialist rationalization and active educational and training methods) originated the complex approach to increasing the socio-economic effectiveness of work groups in socialist organizations, briefly described in the present paper.

The methodology of the complex approach was worked out for the purposes of increasing the socio-economic effectiveness of work groups whose work can, in substance, be described as a process of decision-making and solving non-routine, new, inadequately structuralized socio-technical (combined) communicational problems (e. g. work groups consisting of technical-economic workers, workers in research and development and rationalization, etc.).

The complex approach to the increase in the socio-economic effectiveness of work groups in socialist organizations represents a specific type of concrete social research — it is socio-technical research aiming at the identification, solution and elimination of problems emerging in the process of the work group's functioning, as well as at increasing their socio-economic effectiveness. It consists of the following phases (to a certain extent, individual phases permeate each other, there is no clear dividing or demarcation line between them, and, in a modified form, they can repeat themselves a number of times):

1. Getting acquainted with the present results, and with the process of functioning of the work group (organization unit, organization).
2. Collection and processing of data.
3. The working group's acquaintance with the data.
4. Group training.
5. Proposal and implementation of measures intended to increase the socio-economic effectiveness of the work group.

In the first phase, the consultant (adviser) acquaints himself with the present results and with the process of the functioning of the given work group (organization unit, organization), and the members of the work group acquaint themselves with the methodology, methods and techniques of the complex approach. The consultant and the work group members then discuss the possibilities of applying the complex approach in increasing the socio-economic effectiveness of the given work group.

In the second phase, data on the given work group's socio-economic effectiveness are collected by means of a battery of questionnaires, as well as with the help of interviews and observation. These data are processed, evaluated and presented in diagrams.

The third phase of the complex approach is, in substance, a feedback to the socio-economic effectiveness of the process of the work group's functioning. In this phase, group members become acquainted with the data collected and processed in the preceding phase. Hereafter, group members discuss these data and try to work out their objective analysis and interpretation and to formulate conclusions and implement measures for increasing the socio-economic effectiveness of their work group.

In the fourth phase, group members improve, extend and acquire knowledge and abilities required for solving and eliminating the problems turning up in the process of their work group's functioning, as well as for increasing its socio-economic effectiveness. In group training, it is primarily active

educational methods — organically complemented by short lectures on the relevant theory and by individual studies — that are applied.

In the fifth phase, work group members make use of the knowledge and abilities they have acquired during group training (fourth phase) to develop a new analysis and interpretation of data concerning the process of the work group's functioning (gained in the second and the third phase as well as during group training), to make a new diagnosis of group problems, and to effect their practical solution and elimination leading to an increased socio-economic effectiveness of the given work group.

The ultimate aim of the complex approach is not only the solution of concrete problems in the process of the work group's functioning but also an increase in knowledge and abilities of work group members in solving similar problems, i. e. the increase in the general short-term and long-term socio-economic effectiveness of the given work group.

Je známým faktem, že oblast vědy znamenala v posledních padesáti letech značný rozvoj, který se kvantitativně projevil v objemu nově získaných teoretických poznatků, ale i v množství vzniklých vědeckých institucí (organizací) a v četnosti jedinců zabývajících se vědeckou aktivitou.

Tyto kvantitativní změny byly a jsou provázeny změnami kvalitativními. K těm lze také počítat intenzivnější diferenciací a integrační procesy, které soudobé vědě vtiskují nový ráz a mění tak její charakter ve srovnání s vědou tradiční. Na jedné straně zde působí procesy diferenciace, jejichž důsledkem je štěpení vědních oborů na stále užší specializace, na druhé straně pak se prosazuje proces integrace, jehož průvodním jevem je vznikání hraničních a interdisciplinárních oborů nebo aplikace poznatků a metod jednoho vědního oboru v oborech jiných. Vznik hraničních oborů, interdisciplinarita a použití metod jednoho oboru v druhých oborech vědy napovídají, že vývoj ve vědě směřuje k preferenci integrativních procesů, které se v práci vědce projevují jako tendence k rozšíření profilu jeho aktivity [1 : 85]. Tato změna profilu vědecké činnosti se konkrétně projevuje jako „periodické vystupování za hranice vlastní odbornosti a specializace v průběhu samotné vědecké činnosti, střídání druhů vědecké činnosti, diferencovaných podle předmětu, metody, charakteru apod.“. Ale v mnoha případech také dochází k takovým „změnám v předmětu, metodách a cílech vědecké aktivity“, které už nemají pouhý „charakter střídání druhů práce při zachování jádra činnosti a profesionálního statusu“, ale které „podmiňují překvalifikaci vědce (tj. změnu odborného zaměření, specializace, samotné profese) nebo spojení specializací“ [1 : 86, 102]. Tento druhý případ reprezentuje vlastní profesionální mobilitu.

Profesionální mobilita není realizována pouze jednotlivcem, nýbrž ke změnám v předmětu, metodách a cílech vědecké aktivity ve výše uvedeném smyslu může dojít i v práci celého výzkumného kolektivu. Dokonce v souvislosti s tendencí k vytváření výzkumných týmů v soudobé vědě, které jsou pro určité oblasti výzkumu nezbytné, význam kolektivní profesionální mobility roste. Její studium přispívá značnou měrou k organizaci a řízení těchto vědeckých kolektivů, neboť mobilita, která je spojena se změnou směru a typu činnosti skupiny, vyžaduje mnohdy její profesně-kvalifikační restrukturalizaci.

Profesionální mobilita v současné vědě je tedy výrazem změn v charakteru vědecké činnosti a zároveň reflektuje rychlost těchto změn, tempo vědeckého rozvoje.

V této souvislosti je nezbytné uvést, že rozvoj vědy neprobíhá rovnoměrně ve všech vědních oborech najednou. Naopak dochází ke zrychlování a zpomalování tempa rozvoje jednotlivých vědních oborů v průběhu času. Toto střídání tempa rozvoje ovlivňují především dvě skupiny činitelů.

Jednu oblast reprezentuje samotný systém vnitřních činitelů vědy, ve kterém do určité míry dochází k samopohybu. V procesu poznávání má každý nově získaný poznatek relativní, nikoliv finální poznávací hodnotu, každý učiněný závěr obsahuje otázky, na které je třeba odpovědět. Tento vnitřní pohyb ve vědě odráží stupeň rozvoje vědy jako celku i rozvoj jednotlivých jejích oborů a disciplín; zároveň je odvislý na tradicích rozvoje vědního oboru v určité zemi a na podmínkách, které tato země může vytvořit.

Druhou oblastí působící na rozvoj vědy je systém společnosti jako celku. Ten determinuje sociální procesy svých subsystémů (v našem případě oblasti vědy), které

v tomto smyslu mají jen relativní samostatnost.

Oblast vědy jako jeden ze subsystémů se podílí na uspokojování potřeb společnosti. Sféra vědy to řeší svým specifickým způsobem v oblasti poznání, které musí být realizováno s dostatečným předstihem, neboť aplikace teoretických poznatků a jejich adaptace v praktických podmínkách vyžaduje určitá, různě dlouhá období.

Tabulka 1: Počet profesionálních změn v kalendářních obdobích (v %)

Období	Profesionální změny
1946–1950	3,3
1951–1955	14,9
1956–1960	21,2
1961–1965	31,3
1966–1970	29,3

V podmínkách rozvoje socialistické společnosti se tato druhá oblast působení prozrazuje daleko silněji ve srovnání s kapitalistickým společenským systémem, neboť zájmy a plány parciální (v našem případě v oblasti vědeckého poznání) jsou součástí zájmů a plánů celé společnosti.

Různá tempa rozvoje jednotlivých vědních oborů se částečně vzájemně kompenzují, takže při výsledném pohledu na vědu jako celek se rozvoj této oblasti jeví rovnoměrnější.

Profesionální mobilita, která odráží kvantitativní i kvalitativní změny ve vědní oblasti, je průvodním jevem rozvoje vědy. Charakteristickým rysem této mobility je růst její intenzity [2], tab. č. 1.

Intenzitu mobility je možné vyjádřit jako sumu všech profesionálních změn realizovaných jedinci v určitém časovém rozmezí. Intenzitu mobility takto chápanou ovlivňuje tedy jednak počet změn uskutečněných jedním vědeckým pracovníkem v určitém období, jednak počet vědeckých pracovníků, kteří v tomto období mobilují. Růst intenzity mobility v časovém rozmezí v tomto smyslu nepředpokládá tedy jen větší četnost změn uskutečněných jedincem, ale může odrážet také kvantitativní změny v oblasti vědecké populace (růst

počtu pracovníků v určitých vědních oborech).

Změny intenzity profesionální mobility v různých obdobích nepochybně odrážejí vývojové procesy probíhající v oblasti vědy, a to nejen po stránce předmětné, ale i institucionální. Padesátá léta v ČSSR např. byla obdobím, kdy došlo k restrukturalizaci vědeckých institucí zejména vybudováním nové základny badatelského výzkumu – Akademie věd v roce 1952. Spolu s tím byla postupně založena i celá řada resortních výzkumných ústavů a mnohé jiné byly reorganizovány. Intenzita mobility v období 1951 až 1960 byla nesporně těmito změnami poznamenána.

Intenzitu mobility je možno vyjádřit ještě jiným způsobem, a to jako sumu všech profesionálních změn realizovaných jedincem v průběhu jeho profesionální životní dráhy (v rámci životního cyklu jedince) ve sféře vědy. Vědecký pracovník může během své vědecké aktivity realizovat jednu i více profesionálních změn v rámci jednoho vědního oboru i mezi jednotlivými vědními obory. Přitom lze předpokládat, že přechody v rámci oboru budou četnější než přechody mezi obory, neboť překvalifikace na jinou specializaci téhož

Tabulka 2: Profesionální změny do jiných vědních oborů v průběhu životního cyklu vědce

Počet realizovaných změn	0	1	2	3	více
Počet vědeckých pracovníků v %	0,0	72,8	18,5	6,1	2,6

vědního oboru bude pravděpodobně snažší. Přesto dochází k několikanásobným profesionálním změnám i do jiných vědních oborů (tab. č. 2).

Spolu s růstem intenzity profesionální mobility se mění její kvalita. Vedle růstu počtu změn vzrůstá též jejich distance („kroky mobility“), mění se její organizační formy, příčiny a motivy, okruh kategorií pracovníků, kteří mobilitu realizují, je širší [3 : 101].

Profesionální mobilita se může uskutečňovat jednak při vstupu do sféry vědy,

Tabulka 3: Profesionální mobilita na vstupu do sféry vědy (v %)

Profese	Vědecktí pracovníci podle věkových skupin			
	do 29	30–39	40–49	50–59
Ve vys-tudo-vaném oboru	88,0	69,3	76,2	80,0
V jiném oboru	12,0	30,7	23,8	20,0

jednak v průběhu působení vědeckého pracovníka v této oblasti.²

V obou případech jde buď o změnu v rámci jednoho vědního oboru, jako přechod z jedné specializace do druhé, nebo o změnu uskutečňovanou jako přechod z jednoho vědního oboru do druhého. Na vstupu do vědní oblasti jsou tyto profesionální změny vztahovány k původně vystudovanému oboru (specializaci) vědeckého pracovníka. Profesionální změna se uskutečňuje v tomto případě jako přechod do jiného oboru (specializace) ve srovnání s oborem (specializací) vystudovaným (tab. č. 3).

Při svém prvním vstupu do pracovní oblasti vědy uskutečnila (podle uvedených výsledků) profesionální mobilitu v průměru téměř jedna čtvrtina vědeckých pracovníků (24,8 %). Tito vědci tedy zahajovali svoji vědeckou dráhu v oborech příbuzných, nebo zcela jiných ve srovnání se svým odborným zaměřením.

Počet profesionálních změn při vstupu do oblasti vědy, tj. v době, kdy vědec začíná participovat na výzkumných úkolech nějaké vědecké instituce, se v průběhu času mění. Tento počet závisí nejen na tom,

zda jedinci vstupující do vědy mění či nemění svou profesi (odborné zaměření), ale také závisí na množství těchto jedinců.

Změny v počtech profesionálních přesunů při vstupu do vědy v průběhu určitého období jsou zprostředkovaně dokumentovány výše uvedenými diferencemi v jednotlivých věkových skupinách vědeckých pracovníků (test z teorie informace = 15,8, kde na 5 % hladině významnosti je tab. hodnota 15,5). Na základě těchto údajů lze konstatovat růst profesionální mobility na vstupu do oblasti vědy a zároveň zpomalení tohoto růstu v posledním období (v citovaném výzkumu bylo sledováno období 1945–1972).

V profesionální mobilitě při vstupu do sféry vědy se odráží především diskrepance mezi odbornými zaměřením, na které se mohou studenti specializovat na vysokých školách, a specializacemi ve vědecké oblasti, které jsou produktem procesů probíhajících ve vědě. Vzdělávací systém reflektuje nejnovější poznatky vždy s jistým zpožděním, což je při vstupu mladých pracovníků do vědy nutno řešit v některých případech profesionální mobilitou do nově vzniklých vědeckých směrů.

Možnost zahrnout nové poznatky do vzdělávacího procesu na vysokých školách je zřejmě odvislá na tempu rozvoje určitého vědního oboru. Toto tempo bude tedy vytvářet horší nebo lepší podmínky pro řešení vztahu věda – pedagogická oblast, a tím také ovlivňovat intenzitu profesionální mobility (viz tab. 4).

Vědní obory podle uvedeného přehledu do jisté míry ovlivňují profesionální mobilitu na vstupu do oblasti vědy. Nejčetnější profesionální změny se vyskytují u věd

Tabulka 4: Obory studia vědeckých pracovníků a volba první profese ve vědě (v %)

Profese	Obor studia – vědy				
	matematicko-fyzikální	chemické	biologické	technické	společenské
Ve vys-tudo-vaném oboru	75,7	71,3	84,2	71,9	77,7
V jiném oboru	24,3	28,7	15,8	28,1	22,3
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabulka 5: Profesionální změny ve vědě podle vědních oborů (v období 1945–1972) v %

Vědní obory	Profesionální změny
Matematicko-fyzikální	17,1
Chemické	10,3
Biologické	29,8
Technické	24,1
Společenské	18,7

technických a chemických, kde také v posledních padesáti letech došlo k rychlému vědeckému rozvoji.

Profesionální mobilitu realizovanou v průběhu působení vědce ve sféře vědy lze již ve větší míře spojovat s charakterem vědecké činnosti a jejími změnami v soudobé vědě. Nesporně zde bude vystupovat do popředí aplikace metod a poznatků jedné oborů do jiných vědních oborů, přechody od individuální práce k práci ve výzkumných týmech nebo přechody na práce interdisciplinárního charakteru. Tyto

Tabulka 6: První a poslední profese

První profese	Poslední profese		
	ve vystudovaném oboru	v jiném oboru	
Ve vystudovaném oboru	88,4	11,6	100,0
V jiném oboru	14,7	85,3	100,0

orientace vědeckých pracovníků se zřejmě také odráží v intenzitě profesionálních změn v jednotlivých vědních oborech a jejich diferencích ve srovnání s prvními vstupy do vědecké oblasti (viz tab. č. 5).

Profesionální změny realizované vědeckými pracovníky během jejich působení ve sféře vědy probíhají dvěma směry. Jsou to jednak přechody z původně vystudovaného

oboru (specializace) do oboru jiného, jednak dochází také k pohybu opačným směrem — z oboru jiného (specializace) do oboru původně vystudovaného. Znamená to tedy, že někteří vědečtí pracovníci, kteří na vstupu do vědy měnili svou původní profesi, se k ní během své výzkumné činnosti vrátili. Tyto profesionální přesuny lze sledovat srovnáním tzv. první a poslední profese, tj. profese při vstupu do vědní sféry a profese, ve které vědec působí v současné době (viz tab. č. 6).

Uvedený přehled výrazně dokumentuje tyto profesionální přesuny oběma směry; je ovšem jen globálním pohledem na změny mezi oborem vědcem vystudovaným a jiným, nepostihuje však zvlášť přechody eventuálně uskutečněné jako další změny z jiného do třetího vědního oboru.

Jestliže tedy profesionální mobilita a její intenzita souvisí se změnami charakteru vědecké činnosti v současné době a s procesy, které se v soudobé vědě prosazují, potom lze odůvodněně očekávat, že spolu s dalším rozvojem ve vědě bude význam profesionální mobility růst tím spíše, že tento vývoj směřuje k integraci, a tedy k propojování jednotlivých vědních oborů a specializací.

Literatura

- [1] Meleščenko, J. S. a kol.: *Naučnyje kadry Leningrada*. Leningrad, Nauka 1973.
- [2] *Mobilita vědeckých pracovníků v ČSSR*. Praha, ÚFS ČSAV 1973 (Výzkumná zpráva).
- [3] Varšavskij, K. M.: *Analiz mobilnosti naučnych kadrov po kategorijam*. Leningrad, Nauka i tehnika 1972.

Резюме

Кржижова Е.: К вопросу об интенсивности профессиональной мобильности в науке

Современная наука характеризуется проходящими в ней более интенсивными дифференциационными и интеграционными процессами, которые накладывают на нее — в сравнении с традиционной наукой — новую печать. При этом возникновение смежных отраслей, меж-

¹ Výzkum se týkal vědců s vědeckými hodnostmi CSc a DrSc a s vědecko-pedagogickými hodnostmi Prof. a Doc. ve věku od 20 do více než 60 let. Výzkum zahrnul oblast základního i aplikovaného výzkumu, tj. instituce Akademie věd, resortní výzkumné ústavy a vysoké školy. Empirická data uvedená v této stati čerpají ze zmíněného výzkumu.

² Sfěru vědy v této souvislosti chápeme jako soustavu vědeckých a výzkumných institucí, jejichž

hlavní pracovní náplní je řešení výzkumných problémů. Patří sem tedy instituce Akademie věd (základní výzkum), resortní a podnikové výzkumné ústavy, ale také nesamostatná výzkumná pracoviště, která jsou součástí výrobních a jiných organizací. Ve vědě participují také výzkumné týmy vysokých škol. V tomto smyslu i vysoké školy spoluvytvářejí tuto oblast aktivity.

дисциплинарность и применение методов одной отрасли в других отраслях науки показывают, что развитие в науке направлено на предпочтительные интеграционные процессы. В работе ученого эти процессы проявляют себя как тенденции к расширению профиля его активности. С этими тенденциями тесно связана профессиональная мобильность, когда происходят изменения научной деятельности, которые обуславливают переподготовку ученого.

Профессиональная мобильность в современной науке является выражением изменений в характере научной деятельности, отражает качественные и количественные изменения в научной области, она является попутным явлением развития науки. Характерной чертой этой мобильности (по итогам исследования «Мобильность научных работников в ЧССР», осуществленного ИФС ЧСАН в 1973 г.) является рост ее интенсивности.

Интенсивность мобильности выражена суммой всех профессиональных изменений, осуществленных индивидами в определенный промежуток времени. На нее влияют, с одной стороны, количество изменений, осуществленных одним научным работником в определенный период, с другой, число научных работников, которые в этот период перемещаются. Интенсивность мобильности можно также выразить в качестве суммы всех профессиональных изменений, осуществленных индивидом в ходе его профессиональной жизненной карьеры в области науки. По итогам упомянутого исследования происходят несколько раз большие профессиональные изменения не только в рамках одной научной отрасли, но также в других отраслях науки в течение жизненного цикла научных работников.

Профессиональная мобильность осуществляется во время вступления индивидов в область науки и в течение деятельности научного работника в ней. При вступлении в трудовую область науки осуществила профессиональную мобильность почти одна четверть (24,8%) исследуемых научных работников. Эти ученые начинали свой научный путь во смежных или совсем иных дисциплинах в сравнении с изучаемой дисциплиной. В профессиональной мобильности при вступлении во сферу науки прежде всего отражается несоответствие между специальными направлениями в высших учебных заведениях и специализациями в научной области, которые являются продуктом процессов, происходящих в науке.

Профессиональная мобильность, реализуемая в течение деятельности ученого в сфере науки, отражает такие явления в современной науке, какими есть применение методов и знаний одних дисциплин в других научных дисциплинах, переход от индивидуальной работы к работе в исследовательских коллективах, переходы на работу междисциплинарного характера и т. п.

Summary

Křížová E.: Towards the Issues of the Intensity of Professional Mobility in Science

Modern science is characterized by more intense differentiation and integration processes taking place within its scope and impressing upon it, in comparison with traditional science, a new nature. The emergence of marginal branches, interdisciplinarity and the application of methods of one branch in other branches of science indicate the fact that development in science leads to the preference of integration processes. In the scientist's work, these processes manifest themselves as tendencies to broadening the profile of his activity. Professional mobility that calls forth changes in scientific activity conditioning the scientist's requalification is in narrow connection with these tendencies.

Professional mobility in present-day science is expressive of changes in the character of scientific activity; it reflects both quantitative and qualitative changes in the area of science and is a concomitant phenomenon of the development of science. According to the results of the research "Mobility of scientific workers in Czechoslovakia" carried out by the Institute for Philosophy and Sociology, Czechoslovak Academy of Sciences, in 1973, the characteristic feature of mobility is the growth in its intensity.

The intensity of mobility is expressed as the sum total of all professional changes realized by individuals within a certain space of time. It is influenced, on the one hand, by the number of changes realized by one scientific worker within a certain period of time and, on the other hand, by the number of scientific workers mobile in this period. The intensity of mobility can also be expressed as the sum total of all professional changes realized by the individual in the course of his professional career in the sphere of science. According to the results attained by the above-mentioned research, multiple professional shifts take place during the scientific workers' life cycle not only within one branch of science but also between different branches of science.

Professional mobility is realized when individuals enter the sphere of science, as well as in the course of the scientific workers' activity in this area. Almost one fourth (24.8 per cent) of the examined scientific workers effectuated professional mobility on entering the working sphere of science. These scientists started their scientific career in related branches or in quite different ones in comparison with those they had studied. Professional mobility realized on entering the sphere of science reflects, first of all, the discrepancies between expert orientations in institutions of

higher education on the one hand, and specializations in the area of science on the other these discrepancies are a product of processes taking place in science.

Professional mobility realized in the course of the scientist's activity in the sphere of science reflects such phenomena in modern

science as are the application of methods and findings of some scientific disciplines in other scientific disciplines, transitions from individual work to work in research teams, transitions to work of an interdisciplinary nature, etc.

Pokus o využití sociologických údajů při řešení úkolů prognózy rozvoje tisku

Budování koncepce perspektivního rozvoje tisku nemůže být z pochopitelných důvodů uskutečněno bez důkladného studia perspektivního rozvoje souboru těch občanů, kteří čtou noviny a časopisy. Takový metodologický přístup vyžaduje v prvé řadě konfrontaci současného stavu čtenářské obce s perspektivou, která nám může v největší míře ukázat tu část současných čtenářů, jež bude mít dominující postavení v nejbližší i vzdálenější budoucnosti.

Na základě programu strany o prognózách rozvoje národního hospodářství a počtu zaměstnanců v různých odvětvích ekonomického a společenského života se může určit skupina čtenářů s perspektivními hodnotami a vlastnostmi. Příležitostně použijeme též prognóz Vědeckovýzkumného ústavu statistiky, rozpracovaných prof. Nikolou Naumovem.

Jsmo toho názoru, že perspektiva čtenářské obce bude se zřetelem k uvedeným skutečnostem určena těmito důležitými změnami v rozvoji bulharského obyvatelstva:

1. Růst absolutního počtu a relativního podílu zaměstnanců ve sféře služeb mimo materiální výrobu. Zvláštní význam zde má velký růst zaměstnanců ve vědě, kultuře a osvětě.

2. Pokles počtu vesnického obyvatelstva, úbytek vesničanů v klasickém smyslu slova. To povede ke ztrátě specifického pohledu vesničana na tisk.

3. Zvyšování příjmů obyvatelstva, ovlivňující celkový způsob života člověka, a tím i jeho vztah, vyjádřený zájmem a postojem k tisku.

4. Růst úrovně kvalifikace obyvatelstva. Povinné středoškolské vzdělání, relativně velký počet vysokoškoláků — právě toto je budoucnost bulharského čtenáře tisku.

5. Ohled na růst vědomostí a větší rozlišení podle toho, zda čtenář pracuje nebo studuje. V budoucnu dojde k značnému

růstu relativního počtu studujících a to je také nutno brát v úvahu.

6. Charakter věkové struktury obyvatelstva.

7. Politická struktura obyvatelstva, u kterého dojde k růstu politické aktivity, a proto už teď je možno počítat s předpokládá, že nejaktivnějšími v politickém směru budou členové strany.

8. Odlišná týdenní pracovní doba v tom směru, že budou nezbytně převažovat lidé pracující v pětidenním pracovním týdnu. *Jaké jsou prognostické závěry s ohledem na tyto změny v obyvatelstvu pro rozvoj čtenářské obce?*

I. Zaměstnanci v materiální výrobě a mimo ni

V Programu strany je řečeno: „Hlavním směrem politiky strany pro rozvoj výrobních sil v následujícím období bude plné využití faktorů intenzivního rozvoje nejnovějších výsledků vědeckotechnické revoluce“. To znamená, že ekonomický rozvoj v následujících dvou až třech desetiletích nebude uskutečňován přijímáním nových lidí do materiální výroby a nebude to ani možné vzhledem k demografickému stavu obyvatelstva a zvláště z důvodů nízké porodnosti. Počet zaměstnanců v materiální výrobě zůstane tedy buď stejný, anebo poklesne. Dokazují to i rozpracované prognózy pro rok 2000. Předpokládá se, že zaměstnanci v materiální výrobě udrží úroveň od roku 1970 — tj. 3 600 000 lidí, či dokonce poklesnou na 2 800 000 osob. Pokud jde o zaměstnance mimo oblast materiální výroby, předpokládá se *jistý růst o 520 000 osob*. Bude tedy nutné brát v úvahu potřeby této části budoucích čtenářů tisku, protože vzroste o *půl miliónu*. Pro tyto budoucí potřeby můžeme vycházet z potřeb současné kategorie zaměstnanců, z jejich vztahu k tisku.

Jaký je vztah dnešních zaměstnanců k tisku?

1. Znáčná část z nich — 85 % — jsou předplatiteli novin nebo časopisů.

2. 62 % zaměstnanců čte pravidelně *Rabotničesko delo*, 29 % *Otečestven front*, 28 % *Narodna mladež*, 22 % — *Kooperativno selo*, 36 % — *Pogled*, 21 % — *Anteni*, 27 % — *Staršel*, 9 % — *Novo vreme*, 12 % — *Partien život*, 49 % — *Ženata dnes*, 35 % — *Zdrave*, 23 % *Kosmos*, 13 % — *Mladež*, 16 % — *Nauka i tehnika za mladežta aj*.

3. Větší část zaměstnanců — 64 % — se seznamuje podrobně a zevrubně se zprávami v novinách.

4. Jde o náročnou část čtenářů tisku: 67 % zaměstnanců si myslí, že je třeba zvýšit kritiku v tisku. Jen 27 % zaměstnaných *nemělo důvod* být nespokojeno s obsahem tisku. Všichni ostatní byli občas nespokojeni s obsahem tisku a to už svědčí o vysokém stupni kritičnosti.

5. Jsou to lidé, kteří tráví relativně mnoho času čtením novin a časopisů:

do 15 minut	— 11 %,
do 30 minut	— 23 %,
do jedné hodiny	— 50 %,
do dvou hodin	— 16 %.

Z těchto údajů je možno dojít k prvnímu prognóznímu závěru o perspektivním rozvoji čtenářské obce:

V budoucnu bude muset být uspokojena potřeba tisku pro zhruba půl miliónu jeho nových čtenářů, kteří budou svým povoláním mimo sféru materiální výroby a z nichž 80 % bude mít potřebu každodenního kontaktu s tiskem, když vezmeme v úvahu jejich relativně vysokou kritičnost.

Tento závěr je proveden na základě současného vztahu pracujících k tisku. Proto je třeba brát v úvahu, že *budoucí potřeby a požadavky* této části čtenářů (zvláště asi 130 000 těch, kteří budou novými pracovníky na vědeckém a kulturním poli a v oblasti osvěty) *budou mnohem větší*. Z toho plynou *mnohem větší nároky* na tisk jak po stránce kvantitativní, tak i kvalitativní.

II. Obyvatelstvo vesnice — města

Před 9. IX. 1944 žilo na vesnici 80 % našeho obyvatelstva. Nyní žije na vesnici méně než 50 % obyvatelstva a v nedaleké budoucnosti poklesne toto číslo na 20 %. Takový proces je přirozený a zákonitý. Je vyjádřen v Programu strany, v usneseních dubnového pléna v r. 1970 a v prognózách, kterých jsme použili. Od 9. IX. 1944 do současnosti migrovalo z vesnic do měst více než 1 500 000 lidí. Očekává se, že do r. 2000 uskuteční totéž více než jeden milión osob. Jen u zaměstnanců vesnických družstev se předpokládá, že jejich počet poklesne z 1 186 000 v r. 1970 na 594 000 v roce 2000, což je asi o 600 000 lidí.

Z toho plyne, že má dojít k velkým změnám ve struktuře čtenářů. Více než jeden milión čtenářů se rozloučí se svým způsobem života na vesnici a současně s tím i se svými požadavky, spojenými s vesnickou prací a způsobem života, a budou mít nové nároky městského obyvatele. Budou to vysoké, náročné požadavky, protože téměř všichni budou muset nabýt různých forem středoškolského a značná část i vysokoškolského vzdělání. Vzhledem k rozvoji průmyslových metod a technologií, procesů koncentrace a specializace, jakož i jiných jevů máme před sebou v současné době aktivní odstraňování protikladů mezi městem a vesnicí a přibližování k sociální jednotlosti společnosti. To znamená, že čtenářská obec na vesnicích, byť malá, bude mnohem náročnější.

Jak čtou příslušníci sociální skupiny označené „vesničan“?

1. V této sociální skupině je 46 % předplatitelů novin nebo časopisů. Zatímco ve skupině dělníků to je 66 %, ve skupině zaměstnanců to je 85 %.

2. Pouze 44 % vesničanů čte *Rabotničesko delo*, zatímco mezi dělníky to je 53 % a mezi zaměstnanci to je 62 %; pouze 6 % čte *Pogled*, kdežto dělníků je 24 % a zaměstnanců 36 % atd. Jde tedy o lidi, kteří ve srovnání s ostatními čtou noviny a časopisy v mnohem menší míře.

3. Tito lidé se v menší míře než ostatní seznamují podrobně a zevrubně se zprávami v novinách a časopisech — 46 % oproti 53 % dělníků a 64 % zaměstnanců.

4. Jde o čtenáře, kteří jsou méně nároční

na tisk. Pouze 37 % z nich si myslí, že je třeba zvýšit kritiku v tisku, kdežto u dělníků je to 52 %, u zaměstnanců 67 %. Kromě toho 60 % vesnických čtenářů nemělo příležitost nesouhlasit s obsahem tisku, zatímco u dělníků je to 40 % a mezi zaměstnanci to je 27 %.

5. Jsou to čtenáři, kteří denně věnují nejméně času na čtení novin a časopisů:

	vesni- čané	děl- níci	zaměst- nanci
do 15 minut —	18 %	11 %	11 %
do 30 minut —	26 %	27 %	23 %
do 1 hodiny —	34 %	40 %	50 %
do 2 hodin —	8 %	12 %	16 %

Z těchto údajů vyplývá druhý prognózní závěr pro budoucí rozvoj čtenářské obce:

Perspektivně se očekává, že poklesne (asi o milión) počet čtenářů na vesnici. To znamená kvantitativní pokles tisku na vesnicích, růst jeho úrovně a nových čtenářů ve městech (asi o milión), kteří budou představovat vzrůst současných čtenářských potřeb, vezme-li se pochopitelně v úvahu celkový očekávaný růst čtenářských požadavků.

III. Zvyšování příjmů obyvatelstva

Politika strany, vyjádřená v jejím Programu a zvláště důrazně vyjádřená v dokumentech prosincového pléna, předvídá neustálé zvyšování příjmů pracujících, růst

jejich blahobytu a životní úrovně. To znamená, že v budoucnu bude mít mnohem větší počet lidí vyšší důchody a to souvisí i se vztahem k tisku. Proto je nutné, aby byl jako ukazatel pro budoucí změny analyzován současný vztah těch lidí k tisku, kteří mají vyšší příjmy. Závislost je zřejmá z tab. č. 1.

A tak lidé s vyššími příjmy čtou spíše noviny a časopisy, i když to neplatí pro všechny. Noviny a časopisy pro mládež ztrácejí přirozené okruhy čtenářů mezi lidmi s vyššími příjmy, protože samotné mládeže je mezi nimi málo.

Růst relativní části čtenářů s vyššími příjmy povede k růstu času věnovaného četbě tisku (viz tab. č. 2)

S růstem příjmů poroste i relativní část lidí, kteří budou věnovat více času (hodinu až dvě) četbě tisku.

Z těchto údajů plyne třetí prognózní závěr o očekávaném rozvoji čtenářské obce:

Zvyšování příjmů obyvatelstva povede k zvětšování počtu čtenářů a růstu času věnovaného četbě novin a časopisů, což bude vyžadovat zlepšování kvality tisku.

IV. Úroveň vzdělání obyvatelstva

V Programu strany, v dokumentech pléna ÚV BKS o problémech vzdělání, jakož i v řadě vládních usnesení je zaznamenáno, že má dojít k všeobecnému zavádění

Tabulka 1

Noviny, časopisy	Měsíční příjem (peníze a procenta)				
	do 70 Levá	71—100	101—150	151—200	201—250
Rabotničesko delo	45	53	61	74	76
Zemedelsko znamo	17	13	12	11	6
Kooperativno selo	28	30	26	24	14
Pogled	15	26	31	35	40
Anteni	9	12	16	19	23
Literaturen front	3	6	6		5
Narodna kultura	5	5	5	6	9
Narodna mladež	17	28	22	25	19
Večerni novini	7	8	8	13	16
Otečestven front	20	22	30	29	32
Novo vreme	3	4	8	17	20
Partien život	5	7	13	22	26
Ženata dnes	41	49	38	34	35
Kosmos	8	13	20	23	20
Mladež	7	13	10	7	5
Filmovi novini	7	11	10	8	7
Nauka i tehnika	5	10	15	21	14
Naučni spisanija	1	3	4	11	12

Tabulka 2

Čas	Příjmy (peníze a procenta)				
	do 70 Levá	71–100	101–150	151–200	201–250
do 15 minut	17	10	8	5	3
do 30 minut	22	27	24	21	14
do 1 hodiny	338	40	48	49	42
do 2 hodin	12	11	14	20	27

středoškolského vzdělání a k značnému růstu počtu studentů, což povede k relativnímu růstu skupiny vysokoškoláků ve struktuře vzdělání obyvatelstva. Konkrétní prognóza je znázorněna v tab. č. 3.¹

Z toho plyne, že skupina dnešních středoškoláků a vysokoškoláků má veliký význam pro orientaci budoucího rozvoje tisku. Ještě podstatnější je to, že z čtenářstva

Tabulka 3

Rok	Středoškoláci	Vysokoškoláci
1970	256 143	81 079
1980	355 706	87 748
1990	427 637	97 189
2000	437 164	125 757

postupně zmizí méně vzdělané kategorie. Je přirozené, že zjištěné názory vysokoško-

láků a středoškoláků musíme chápat jako stabilní, aniž budeme ovšem zapomínat, že v budoucnu budou mít lidé s tímto vzděláním mnohem vyšší požadavky na úroveň tisku. To znamená, že výsledky prognózy si nemohou dělat nároky na přesnost. Současně však přesvědčivě a věrně odrážejí tendence budoucího rozvoje, ukazují směry budoucích potřeb a tím mohou posloužit i jako důležitá základna pro vybudování odůvodněné koncepce pro rozvoj tisku. Z tohoto zorného úhlu má termín vzdělání mnohem podstatnější význam a proto mu věnujeme více pozornosti (viz tab. 4).

Tyto výsledky nastiňují jistou nespornou tendenci růstu četby novin a časopisů se zvyšováním vzdělání. Existují jisté výjimky, jako např. časopis Mladež, ty jsou však vysvětlitelné, přirozené, související s charakterem těchto tiskovin. Vysokoškoláci čtou mnohem více Rabotni-

Tabulka 4: Četba novin, časopisů a úroveň vzdělání

Noviny a časopisy pravidelně čtené	vzdělání			
	1. stupně	základní	střední	vysokoškolské
Rabotničesko delo	40	54	57	73
Otečestven front	17	20	27	36
Narodna mladež	8	25	35	24
Zemel'sko zname	17	14	9	12
Trud	9	17	22	18
Kooperativno selo	29	31	23	23
Pogled	6	18	37	42
Anteni	3	8	22	26
Literaturen front	1	2	6	13
Narodna kultura	1	3	7	13
Novo vreme	3	4	6	17
Partien život	5	9	9	17
Ženata dnes	24	39	52	36
Zdrave	14	14	34	32
Mladež	2	12	17	8
Vědecké časopisy	0	2	6	17

¹ Podle jiných prognóz množství studentů dosáhne počtu 250 000 lidí.

Tabulka 5

Názor	Vzdělání			
	1. stupně	základní	střední	vysoko- školské
A. Často se vyskytuje nežádoucí duplicita v základních denících	20,8	27,9	37,4	55
B. Často se vyskytuje nežádoucí duplicita v základních týdenících	15,8	20,7	26,4	37,3

česko delo, Pogled, Novo vreme, Partien život a vědecké časopisy.

2. Pro lidi s vyšším vzděláním je zvláště podstatná úloha tisku jako pramene informací, jako prostředku rychlého a podrobnějšího seznámení se zprávami.

Z respondentů se vzděláním prvního stupně:

- 23,4 % se seznamují se zprávami nejprve prostřednictvím novin
- 27,1 % prostřednictvím televize
- 41,4 % prostřednictvím rozhlasu

Respondenti se základním vzděláním:

- 27,9 % se seznamují se zprávami nejprve prostřednictvím novin
- 31,7 % prostřednictvím televize
- 35,5 % prostřednictvím rozhlasu

Respondenti se středoškolským vzděláním:

- 33,4 % se seznamují se zprávami nejprve prostřednictvím novin
- 26,9 % prostřednictvím televize
- 34,8 % prostřednictvím rozhlasu

Respondenti s vysokoškolským vzděláním:

- 36,4 % se seznamují se zprávami nejprve prostřednictvím novin
- 22,4 % prostřednictvím televize
- 36,8 % prostřednictvím rozhlasu

Podchycená tendence – aby noviny byly prvotním zdrojem nejrychlejší informace o zprávách pro vzdělanější lidi – ukazuje, že přes rozvoj rozhlasu a televize si noviny uchovávají prvotní informační roli, a s ohledem na to je nezbytné, aby jim byla věnována větší pozornost.

Pro vzdělanější vrstvy čtenářů je neméně důležitá úloha novin jako nejpodrobnějšího a zevrubného prostředku seznamování se zprávami o událostech a problémech, které je zajímají.

Z dotázaných se vzděláním prvního stupně:

- 42,5 % se seznamují nejpodrobněji a zevrubně se zprávami z novin

– 22,1 % z televize

– 25 % z rozhlasu

Dotázání se základním vzděláním:

- 52,3 % se seznamují nejpodrobněji a zevrubně se zprávami z novin
- 25,4 % z televize
- 16,4 % z rozhlasu

Dotázání se středoškolským vzděláním:

- 62,1 % se seznamují nejpodrobněji a zevrubně se zprávami z novin
- 19,2 % z televize
- 10,1 % z rozhlasu

Dotázání s vysokoškolským vzděláním:

- 72,8 % se seznamují nejpodrobněji a zevrubně se zprávami z novin
- 8,5 % z televize
- 6,8 % z rozhlasu

Analýza uvedených údajů ukazuje, že úloha novin a časopisů roste s vyšším vzděláním; z toho plyne, že tato funkce novin bude mít i v budoucnu základní význam pro čtenáře, kteří budou mít vyšší úroveň vzdělání. Vzdělanější čtenáři se budou i nadále držet četby tisku, zvláště novin, na úkor televize a rozhlasu.

3. Vzdělanější vrstvy čtenářů vyžadují vyšší úroveň tisku:

- 31,3 % zkoumaných osob se vzděláním prvního stupně si myslí, že by se mělo zvýšit množství kritického materiálu v tisku. 73,5 % vysokoškoláků je stejného názoru, tento rozdíl tedy svědčí o jiném kritériu. Stejného názoru je i 50,1 % ze zkoumaných osob se základním vzděláním, zatímco u středoškoláků dosahuje 66 %. Větší náročnost vzdělanější části čtenářstva je zřejmá a to má svůj význam pro budoucnost, kdy bude toto čtenářstvo dominovat.

Zvláště zajímavé je konstatování, že vzdělanější vrstvy lidí mají v mnohem

větší míře potřebu číst noviny a časopisy i po poslechu rozhlasu a shlédnutí televize, než lidé s nižším vzděláním.

Z dotázaných mají potřebu číst noviny a časopisy vždy po shlédnutí televize a po poslechu rozhlasu tyto skupiny:

- 35,7 % dotázaných s prvním stupněm vzdělání,
- 51,2 % dotázaných se základním vzděláním,
- 60,8 % dotázaných se středoškolským vzděláním,
- 67,3 % dotázaných s vysokoškolským vzděláním.

Neméně zajímavý je i rozdíl v názorech při odpovědi na otázku, zda v novinách existuje nežádoucí duplicita (viz tab. č. 5).

Tendence, která se nám rýsuje, ukazuje vážný růst nespokojenosti z nežádoucí jednotvárnosti a duplicity materiálů v tisku a nespornou nutnost zlepšení práce a reform. Se současným stavem deníků, jejich nákladem a charakterem je nespokojeno 48,9 % vysokoškoláků a 54,2 % středoškoláků. S úrovní časopisů je spokojeno ještě menší procento: 42 % vysokoškoláků a 48,1 % středoškoláků.

Konečně není bezvýznamné ani to, že i mezi předplatiteli novin nebo časopisů dominují vzdělanější vrstvy: 83,9 % vysoko-

Tabulka 6

Čte pravidelně noviny, časopisy	Zaměstnaní	
	pracuje	studuje
Narodna mladež	25	61
Pogled	22	37
Anteni	14	27
Staršel	23	41
Orbita	5	17
Narodna kultura	4	15
Start	5	21
Žar	6	28
Kosmos	16	36
Mladež	11	36
Filmovi novini	11	29
Nauka i tehnika	13	27
Vědecké časopisy	5	8

koškoláků, 83,7 % středoškoláků, 65,1 % lidí se základním vzděláním a 38,1 % se vzděláním prvního stupně.

Z daných údajů vyplývá čtvrtý prognos-

Tabulka 7: Čtení tisku a politická příslušnost (v %)

Čte pravidelně noviny a časopisy	Členství v			
	BKS	BZLS	NF	DKSM
Rabotničesko delo	82	38	49	45
Otečestven front	23	20	23	17
Narodna mladež	18	13	16	59
Zemledelsko znamo	7	69	11	6
Trud	21	14	18	14
Kooperativno selo	16	48	25	21
Pogled	30	12	23	36
Anteni	14	5	12	23
Staršel	21	15	20	37
Literaturen front	5	1	4	7
Narodna kultura	4	4	4	10
Novo vreme	14	8	4	2
Partien život	28	11	3	2
Ženata dnes	36	27	44	50
Mladež	7	7	7	33
Kosmos	13	13	15	27
Filmovi novini	6	8	8	24
Nauka i tehnika	11	9	9	22
Lada	3	4	8	13
Vědecké časopisy	5	4	4	5

tický závěr pro perspektivní rozvoj čtenářské obce:

Máme před sebou růst úrovně vzdělanosti čtenářů, bude dominovat střední vzdělání, relativní část vysokoškoláků se bude zřejmě zvětšovat. Pro tisk to znamená, že bude mít mnohem vyspělejší a náročnější čtenáře, jejichž potřeby se budou muset setkávat se seriózním a hodnotným zlepšováním úrovně tisku, se zlepšováním jeho struktury, tematického zaměření, stylu a jazyka. Rozvoj televize a rozhlasu neznamená v žádném případě úpadek tisku. Naopak: *Zvyšování úrovně vzdělanosti národa povede k růstu úlohy tisku a to musí být základním a výchozím bodem jeho rozvoje.*

Stejně jako v Programu strany, tak i ve všech průzkumech o budoucím rozvoji se rýsuje bouřlivý rozvoj vzdělanosti a značný růst počtu studujících. O tom již byla řeč. Sociální postavení studujícího z hlediska vztahu k tisku je podstatně jiné, než postavení dělníka. Odlišné sféry zájmů, odlišné životní cíle, odlišný režim rozvržení času, odlišné materiálně finanční hledisko, to všechno se odráží v názorech na úroveň tisku a pro nás to může být podkladem k prozkoumání tohoto problému.

V následujících desetiletích se očekává, že množství žáků, studentů, aspirantů a

Tabulka 8: Čtení novin a časopisů (v %)

Pravidelně čtou noviny a časopisy	Pracovní týden	
	Pětidenní týden	Šestidenní týden
Rabotničesko delo	55	57
Otečestven front	25	24
Narodna mladež	31	26
Zemedelsko zname	7	12
Trud	30	19
Kooperativne selo	23	28
Večerni novini	7	8
Pogled	34	28
Anteni	18	14
Staršol	32	24
Orbita	7	6
Literaturen front	4	5
Narodna kultura	4	5
Naroden sport	18	15
Start	10	7
Žar	13	8
Novo vreme	6	6
Partien život	9	11
Ženata dnes	50	43
Zdrave	23	17
Mladež	14	13
Filmovi novini	15	11
Nauka i tehnika	17	13
Lada	9	7

postgraduálních studentů dosáhne počtu 900 000, to znamená o 300 000 víc než v roce 1970. Nových 300 000 studujících patřících mezi čtenáře tisku — to už bezesporu stojí za povšimnutí.

Jaký je dojem ze získaných výsledků, které charakterizují v této oblasti současné studenty v porovnání s dělníky?

1. U studujících existuje rozhodně větší zájem o týdeníky, přirozeně o noviny Narodna mladež a o některé časopisy (viz tab. č. 6).

Čtenáři tohoto druhu směřují perspektivně k vážnějšímu zájmu o týdeníky a časopisy typu výše uvedených. Dá se říci, že rozličné zájmy jsou nasnadě a jejich uspokojování tiskem bude náležitým úkolem. Bereme-li v úvahu, že Bulharsko v blízké budoucnosti bude počítat především s lépe vyškolenými lidmi, bude se muset všeobecná koncepce tisku soustředit na studující, přičemž se vezmou v úvahu jak jejich potřeby, tak i společenské požadavky vůči nim. V každém případě jde o 300 000 nových čtenářů.

2. Studující budou věnovat značnou část svého času četbě tisku:

do 15 minut — 10,7 %

Tabulka 9: Procento souhlasu s tvrzením

Otázka	Pracovní týden	
	pětidenní	šestidenní
— Tisk vždy pravdivě zachycuje tuzemskou skutečnost	42,9	54,1
— Tisk vždy pravdivě zachycuje skutečnost v zahraničí	44,1	55,4
— Tisk vždy podává pohotovost zprávy	51,2	56,2
— Tisk vždy působí kladně na společenský život	63,0	68,9
— Tisk vždy kladně ovlivňuje osobní život	47,6	56,9
— Mělo by být zvětšeno množství kritického materiálu v tisku	62,6	57,6
— Kritika v tisku vždy spolupracuje proti nedostatkům	26,7	31,8
— Existuje duplicita v obsahu centrálních deníků	85,0	77,3
— Měli příležitost vyjádřit nesouhlas s obsahem tisku	77,5	62,3
— Jsou spokojeni se současným stavem novin	48,6	55,4
— Jsou spokojeni se současným stavem časopisů	43,1	47,6
— Předplatitelé	79,5	74,3
— Neuspokojení s technickým stavem tisku	39,0	29,5

do 30 minut — 30,4 %

do 1 hodiny — 43,6 %

do 2 hodin — 10,5 %

Pozvedne to i výchovný vliv tisku na tuto kategorii mládeže.

3. Studující budou značně kritičtí vůči tisku — 73,2 % projevuje v některých případech výhrady k tisku. Jistý nesouhlas tedy existuje a vyvolává potřebu důkladnější a větší pozornosti našeho tisku k stu-

dujícím. Nemluvíme zde o přímé odpovědnosti tisku, která souvisí se studiem a učebním procesem. To už je předmětem zvláštní analýzy. Není však pochyb, že angažovanost tisku se zvýší i v tomto směru.

Pátý prognostický výrok o perspektivním rozvoji čtenářské obce:

Očekává se zvýšení počtu studujících asi o 300 000 až k dosažení počtu 600 000 — tedy značný růst určité části čtenářů, kteří budou vyžadovat větší, specifickou péči ze strany tisku.²

V. Politická struktura obyvatelstva

Zvyšování politické aktivity mládeže není pouze úkol vytyčený stranou, ale bezesporu i naléhavá objektivní tendence. V budoucnu mají být lidé mnohem aktivnější v politickém směru. Náš odhad dovoluje, abychom prozkoumali tento předpoklad u současného vztahu členů strany k tisku (viz tab. č. 7).

Šestý prognostický výrok: Největší aktivitu v četbě tisku projevují komunisté, z čehož můžeme usuzovat na větší potřebu tisku v budoucnosti. V tomto směru aktivita členů DKSM také upozorňuje na nezbytnost větší kapacity tisku.

VI. Pětidenní a šestidenní pracovní týden

Pokusíme se usuzovat z rozdílů ve vztahu k tisku mezi lidmi, kteří pracují v pětidenním nebo v šestidenním pracovním týdnu (viz tab. č. 8).

Můžeme dojít k prozatímnímu závěru, že až na nepatrné a snadno vysvětlitelné výjimky lidé, kteří pracují v pětidenním týdnu, čtou noviny a časopisy ve větší míře.

V měřítku celé země to bude znamenat další velikou potřebu novin a časopisů.

2. Řada výsledků poukazuje na větší kritičnost a náročnost vůči tisku u lidí pracujících v pětidenním pracovním týdnu (viz tab. č. 9).

To všechno je podkladem pro *sedmý prognostický výrok o perspektivním rozvoji skupiny čtenářů:*

Při zavádění pětidenního pracovního týdne zřejmě dojde k rozhodnému zvyšování potřeby novin a časopisů v celé zemi a současně s tím i ke značnému zvyšování náročnosti čtenářů vůči tisku.

IV. Závěr

V nejbližších dvou až třech desetiletích se rysuje velká společenská potřeba novin a časopisů:

1. asi jeden a půl miliónu nových čtenářů celkem;
2. asi 500 000 nových čtenářů mimo sféru materiální výroby;
3. asi 300 000 nových čtenářů — studujících;
4. odpadne velké množství čtenářů se vzděláním prvního stupně a se základním vzděláním; dominovat budou čtenáři se středním a vyšším vzděláním;
5. převážná většina čtenářů bude mít vyšší příjmy;
6. čtenáři budou aktivnější v politickém smyslu;
7. vznikne kompaktní sociální skupina mladých čtenářů se specifickými zájmy;
8. mnohem méně čtenářů — asi milión — bude z vesnice;
9. asi tři milióny čtenářů budou pracovat v brzké budoucnosti v pětidenním pracovním týdnu;
10. všechny tyto změny předpokládají zlepšení úrovně tisku jak v kvantitativním, tak i v kvalitativním směru.

Literatura

- [1] *Programa na Balgarskata komunističeske partija*. Sofia, Partizdat 1971
- [2] *Za po-natatašnoto usavaršenstvuvane na socialното управление*. Materiali na Julskija plenum na CK BKP (ŮV BKS), Sofia, Partizdat 1968
- [3] Todor Živkov: *Za Komsomola i mladežta*, Sofia, Narodna mladež 1968
- [4] Todor Živkov: *Za posledovatelno izpalnenie na rešenijata na Desetija kongres na BKP za povišavaneto na žiznenoto ravnište na naroda*, Sofia, BKP 1972
- [5] Nikola Naumov: *Prognoza za zaetoto naselenie, 1970—2000 godina*, Sofia, VII po statistika
- [6] *Demografaska statistika*, CSU, 1965—1970
- [7] *Prebrojavane na naselenieto. Obšti rezultati*, kniha 2, CSU 1960
- [8] *Rabotnici i služestvi v narodното stopanstvo na 1. XI. 1969*, g. DUI, 1971, kn. 2—3
- [9] *Specialisti s vishe i sredno obrazovanie zaeti v narodното stopanstvo na 1. XI. 1970*, g. DUI, 1970
- [10] Minčo Semov: *Promenite v mladežta*, CSIM, Sofia 1972

² Perspektivní výpočty obyvatelstva a mládeže ve výzkumu jsou prací prof. Nikoly Naumova.

³ BZLS = Bulharský zemědělský lidový svaz, DKMS = Dimitrovův komunistický svaz mládeže.

Alexander Fazik: O lidském štěstí bez iluzí

Praha, Mladá fronta 1974, 212 s.

Otázky lidského štěstí patří mezi věčné problémy člověka. Snad nic jiného nebylo tak opředeno iluzemi, utopickými představami a sny jako právě problematika štěstí. Ani samostatných monografií na toto věčné téma nenajdeme v literatuře tolik, kolik by si zasloužilo. Právem proto vzbudila mimořádný zájem práce slovenského autora A. Fazika *O lidském štěstí bez iluzí*, kterou v edici *Prameny* letos vydalo české nakladatelství Mladá fronta. Osmitisícový náklad filozoficko-sociologické monografie o štěstí nezůstává bez odezvy ani u širokého okruhu čtenářů, ani v odborných kruzích filozofů a sociologů.

Autor recenzované publikace Alexander Fazik zabývá se problematikou lidského štěstí od svého vstupu do filozofické fronty, více než 10 let. Úspěšně obhájil kandidátskou dizertaci na téma *Filozoficko-etické konfrontace problémů lidského štěstí*, jejíž podstatné části spolu s dalšími úvahami publikoval časopisecky i knižně. Sám se již řadu let věnuje pedagogické a zejména vědeckovýzkumné práci zejména mezi mládeží, je spoluautorem řady sociologických výzkumů a patří mezi aktivní popularizátory a publicisty filozofických otázek marxismu-leninismu u nás.

Kniha *O lidském štěstí bez iluzí* stojí na pomezí vysloveně odborné publikace z dané tematiky a práce určené širokému okruhu čtenářů. Již podtitulem knihy — *Pozvání do filozofie* — upozorňuje autor čtenáře, že bude filozofovat, že nebude hovořit jen o běžných lidských představách o štěstí a jejich uskutečňování, ale že půjde často o vědecké, filozofické úvahy o štěstí v různých etapách dějin filozofie a jejich hodnocení.

Obsah recenzované práce odpovídá místu, které jsme výše určili. Jeho hlavním znakem je určitá různorodost, která však svým způsobem graduje a přechází od abstraktnosti ke konkrétnosti. Autor sám uvádí, že zvolil ve své práci především metodu historickou, a proto téměř polovina knihy podává přehled, jak byla otázka lidského štěstí v dějinách různě řešena. Tato první, historická část knihy obsahuje výklad vybraných koncepcí a otázek štěstí ve filozofických systémech otrokářské společnosti, v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu a v období předmonopolního a monopolního kapitalismu. Rozsah práce neumožnil autorovi provést vyčerpávající analýzu. Ale jeho výběr — např. z antiky Aristotelova filozofie duševní aktivity, Epikurova filozofie slasti, Senekova filozofie ataraxie a Plutarchovo umění žít ukazuje na podstatné kapitoly daného vývoje a navíc je

pro čtenáře nevtrlivým způsobem studia dějin filozofie. Platí to i pro další analyzované filozofické koncepce štěstí — Spinozu, Helvetia, Holbacha, Feuerbacha a Černyševského. Méně šťastná je již autorova volba, pokud jde o koncepcí štěstí éry buržoazní filozofie a sociologie, stejně jako vynechání středověku a jeho aktualizující výklad v současném neotomismu. Aniž bychom chtěli rozšiřovat pojetí knihy, mnohem větší rozsah by si zasloužila tematika utopického socialismu a vůbec představ a reálných pokusů uskutečňování lidského štěstí v lidových hnutích a vzpourách minulosti. Rozhodně bychom měli ve všech pracích podobného druhu vedle světového vývoje klást větší důraz na národní zdroje a prameny. Zde se přímo nabízejí prvky utopického socialismu v táboritě, selská povstání a boje dělnické třídy jako reálné formy boje o štěstí člověka, inspirované často ideologiemi spravedlnosti a štěstí nekatedrového charakteru. Autor zcela opomíjí starší slovenskou literaturu. V některých případech, zejména u buržoazních autorů, měla by být kritika jednoznačnější.

Historické části recenzované práce věnovali jsme tolik pozornosti (přestože není v knize hlavně) proto, že historismus jako nejdůležitější podmínka vědeckého bádání nabývá v marxisticko-leninské filozofii i sociologii u nás své pravé místo. Filozofické bádání vytváří předpoklady k rozpracování a dalšímu vývoji vlastní marxisticko-leninské filozofie a sociologie. B. Engels považoval studium dějin filozofie za nejdůležitější školu myšlení. Zároveň si musíme uvědomit, že dějiny filozofie a sociologie jsou oblastí boje s buržoazní ideologií. V. I. Lenin napsal: „Historie idejí je historií střídání idejí, tedy boje idejí.“¹ V tomto smyslu je recenzovaná kniha cenným přínosem. Čtenář hledající odpověď na speciální otázku lidského štěstí seznámí se v knize s principiální kritikou apologetických teorií soudobé buržoazní filozofie a sociologie, pozná nicotnost psychologizujících a moralizujících koncepcí štěstí i existenciální filozofie nicoty a smrti. Autor tak velmi umně a účinně vytváří ve struktuře své knihy předpoklady pro správné pochopení marxisticko-leninského pojetí člověka a lidského štěstí. Zde plně vychází z prací klasiků marxismu-leninismu a objasňuje potřebu definice štěstí, od které mnozí filozofové upouštějí.

A. Fazik přijímá za svou definici štěstí sovětského autora L. M. Archangelského: „Štěstí je víceméně ustálené mravní uspokojování, jež je doprovázeno pocitem radosti, duševního rozvoje a naplnění fyzických a mravních sil člověka. Štěstí je jednota emocionálního prožívání a jeho hodnocení sebou samým, de-

¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 19. Praha, SNPL 1957, s. 167.

terminované mnohými životními i sociálními faktory. Štěstí je současně závislé i na vědomí člověka, na jeho osobní představě o smyslu a cíli života.“ Tato definice podle A. Fazika obsahuje všechny potřebné základní aspekty: filozofický — univerzální postoj člověka; etický — mravní uspokojení, sebehodnocení, cíl života; psychologický — emocionální prožívání radosti; sociologický — sociální determinovanost; ideologický — úroveň uvědomění. Marxisticko-leninská definice štěstí akcentuje objektivní kritérium hodnocení života a činnosti jedince z hlediska společenských zájmů.

Po vymezení pojmu štěstí přechází A. Fazik ve své práci ke třem velmi konkrétním otázkám lidského štěstí v dnešním třídně rozděleném světě. Především se zabývá otázkou blahobytu. Rozlišuje utopické a reálné předpoklady blahobytu, porovnává současný kapitalismus a socialismus i odraz socialistických společenských přeměn ve vědomí člověka. Zde i v dalších kapitolách se autor často odvolává na sociologické výzkumy a polemizuje s maloměstskými představami konzumní společnosti. Kapitola vyúsťuje ve výklad perspektiv socialismu na základě dokumentů XXIV. sjezdu KSSS a XIV. sjezdu KSČ i ekonomické integrace RVHP. „Socialismus,“ píše A. Fazik, „to jsou skutečné, a ne iluzorní perspektivy člověka. Jsou obsaženy v samotné povaze socialismu, v procesu jeho pohybu a přetváření skutečnosti. Z participace na tomto přesvědčení pramení štěstí každého z nás“ (s. 162).

V další kapitole řeší autor cesty humanizace práce v podmínkách socialistické společnosti. Vychází zde z Marxova pojetí odcizené práce, její reality v soudobém kapitalismu a zcela protikladné reality socialistické společnosti. Tato kapitola je angažovanou odpovědí autora na zateňovací pokusy některých teoretiků 60. let u nás, pro něž byl pojem odcizení trojským koněm pro pomlouvání socialismu.

Třetí a nejkonkrétnější problém řešený v recenzované práci jsou předpoklady manželského a rodinného štěstí. Autor zde velmi citlivě objasňuje otázky lásky a manželství, manželství a rodiny, rozporů v manželství a jejich řešení i vážnou problematiku rozvodů. Právě zde vrcholí umění autora vyjádřit málo slovy mnoho, nezatežovat čtenáře zbytečnými čísly, doslova rozumově i citově působit na čtenáře silou vybraných slov a argumentů. Manželské a rodinné štěstí vyznívá tedy v knize jako vyústění úsilí člověka o štěstí vůbec, jako základní předpoklad šťastného života socialistického člověka.

Práce A. Fazika O lidském štěstí bez iluzí je dobrým nakladatelským činem. Volbou tematiky i jejím zpracováním zařadil se autor mezi ty pracovníky vědy, výzkumu a publicistiky, kteří dnes nebojárně a angažovaně rozvíjejí naši marxisticko-leninskou filozofii a sociologii v duchu linie XIV. sjezdu KSČ. Na této cestě nepostupujeme bez překážek, bez chyb. S tím větší radostí vítáme každý

úspěšný pokus řešit jednotlivé problémy v třídním, stranickém duchu marxismu-leninismu. A v tomto směru je Fazikova monografie o štěstí dobrou a poctivě odevzdanou prací. Lze si jen přát, aby autor v rozvíjení dané tematiky dále pokračoval.

Karel Bláha

Naučno-technická revoluce a osobnosti socialistického rozvoje v sovremennoj epoche (Vědeckotechnická revoluce a zvláštnosti společenského vývoje v současné epoše)

Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1974.

Podstata, obsah, zákonitosti průběhu a společenské i lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce byly z různých aspektů analyzovány v řadě sovětských prací. Z nejvýznamnějších uveďme např. knihu N. V. Markova *Vědeckotechnická revoluce: analýza, perspektivy, důsledky* (Moskva 1972), sborník *Vědeckotechnická revoluce a společenský vývoj* (Moskva 1972), kolektivní dílo zpracované v československo-sovětské spolupráci *Člověk — věda — technika* (Praha — Moskva 1973), publikaci *Vědeckotechnická revoluce a společnost* (Moskva 1973) a další.

K těmto významným pracím přibyla v roce 1974 kniha *Vědeckotechnická revoluce a zvláštnosti společenského vývoje v současné epoše*. Práce na ní probíhala paralelně s přípravou knihy *Vědeckotechnická revoluce a společnost*, autorský kolektiv obou knih je prakticky tenýž. Snahou autorů bylo vytvořit dvě vzájemně se doplňující práce, které by při zachování monografické celistvosti a samostatnosti obou knih rozebraly širší okruh problémů a prohloubily jejich analýzu. V recenzované práci je věnována největší pozornost metodologii výzkumu sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce, konkrétní analýze jejich kvalitativních rozdílů v podmínkách kapitalismu a socialismu a širšímu výzkumu změn charakteru a obsahu práce v důsledku vědeckotechnické revoluce v socialistické společnosti.

Kniha je členěna do deseti kapitol: I. Zvláštnosti vztahu přírodního a společenského v podmínkách vědeckotechnické revoluce. II. Vědeckotechnická revoluce a zvláštnosti vývoje výrobních sil soudobé společnosti. III. Vědeckotechnická revoluce a problémy řízení vědecké a technické činnosti v socialistické společnosti. IV. Vědeckotechnická revoluce a růst role komplexního výzkumu při řešení otázek výstavby komunismu. V. Metodologické problémy výzkumu důsledků vědeckotechnické revoluce. VI. Vědeckotechnická revoluce a zvláštnosti jejich sociálních důsledků za kapitalismu. VII. Vliv vědeckotechnické revoluce na charakter a strukturu práce v podmínkách socialistické společnosti. VIII. Změny sociálně psychologických charakteristik práce v podmínkách vědeckotechnické revoluce. IX. Vědeckotechnická revoluce a problémy rozvoje osobnosti. X. Třídní podstata buržoazní teorii společenského vývoje v podmínkách vědeckotechnické revoluce.

Ve většině definic vědeckotechnické revoluce je zdůrazněn její univerzální bezprostřední či zprostředkovaný dopad. Hovořit o důsledcích vědeckotechnické revoluce znamená tedy vlastně chápat radikální změny v nejrůznějších oblastech života společnosti v souvislosti s procesem vědeckotechnické revoluce. Tento široký rozsah problematiky nutně vyžaduje věnovat zvláštní pozornost *metodologickým otázkám výzkumu důsledků vědeckotechnické revoluce*. Všimněme si proto podrobněji jednoho z významných přínosů recenzované knihy, kterým je právě příspěvek I. A. Kozikova k této otázce, zařazený jako V. kapitola.

Autor příspěvku v úvodu podotýká, že bez rozboru důsledků vědeckotechnických převratů ve všech aspektech nelze komplexně vytvářet prognózu vývoje a použít systémové metody při zkoumání sociálních jevů. Nelze ani hovořit o vědecky fundované prognóze, nebere-li se zřetel na rozporný charakter důsledků vědeckotechnického rozvoje. Jejich předvídaní je složitý problém – jak účinně bude využíváno přínosů vědeckotechnické revoluce, to je otázka ekonomické, politické i ideologické prestiže našeho společenského systému. Navíc „zatím není možné určit čas významných objevů či vynálezů, ukázat všechny perspektivní sféry jejich použití, a tím méně potenciální důsledky jejich realizace“ (s. 118). Složitost úkolu spočívá i v tom, že důsledky vědeckotechnické revoluce jsou krajně různorodé a jejich působení má konkrétní historický charakter.

Obsah a strukturu celého výzkumu důsledků vědeckotechnické revoluce nastiňuje I. A. Kozikov v těchto bodech:

1. Návrh metodologie výzkumu a obsahu konkrétní historické analýzy sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce v úrovních dvou protikladných systémů.

2. Teoretická analýza (s použitím faktického materiálu) rozporné povahy vědeckotechnické revoluce jako jednoty pozitivních a negativních důsledků.

3. Konkrétní analýza komplexu příčin různých důsledků, dialektiky jejich vztahů a jejich historické úlohy v epoše přechodu od kapitalismu k socialismu a ke komunismu.

4. Charakteristika různých důsledků vědeckotechnické revoluce ve vztahu ke specifickým faktorům a sférám (přírody, člověka, společnosti), jejich jednoty a vzájemného působení.

5. Klasifikace důsledků vědeckotechnické revoluce podle různých hledisek.

6. Analýza forem dialektického vztahu rozporných důsledků vědeckotechnické revoluce.

7. Stanovení teoretických a praktických úkolů vyplývajících pro boj s negativními důsledky vědeckotechnické revoluce i adekvátní zhodnocení metod, prostředků a forem organizace tohoto boje, způsobu myšlení, obsahu činnosti vědců a techniků v podmínkách vědeckotechnické revoluce v odlišných společenských systémech.

Nejobecnější klasifikaci důsledků vědeckotechnické revoluce pro člověka provádí autor podle tří systémů vztahů, jichž je člověk při tvorbě a užití vědy a techniky subjektem (a zároveň objektem): důsledky přírodní (vznikající jako výsledek snahy lidí ovládnout přírodu), společenské (vyvolané výrobní technickou činností lidí v systému sociálních vztahů, ve společenské povaze člověka a v jeho sociálním prostředí), lidské (vznikající působením vědeckotechnických prostředků na způsob jeho chování).

Tuto klasifikaci doplňuje autor ještě rozlišováním důsledků podle faktorů, které je ovlivňují. Za *objektivně obecné* považuje důsledky podmíněné působením nespolečenských faktorů (přírodním prostředím, objemem výroby atp.). Zde jsou vyjmenovány např. rozpory mezi růstem tempa a objemu výroby a hranicí možností seberegulace přírody, mezi tempem růstu objemu informací a omezeností prostředků jeho zvládnutí, mezi růstem tempa společenského života a zaostáváním psychofyziologické adaptace člověka atd. Tato skupina „objektivně obecných“ důsledků vědeckotechnické revoluce koresponduje do určité míry s „vědeckotechnickou revolucí v užším slova smyslu“, jak ji charakterizuje práce *Člověk – věda – technika*.

S povahou společenského zřízení je těsně spjata druhá skupina důsledků vědeckotechnické revoluce – důsledky *objektivně specifické*. Jsou vyvolány spojením vědeckotechnické revoluce s podmínkami určité společenské formace, a proto zásadně odlišné za kapitalismu a socialismu. „V socialismu,“ podotýká autor, „se objektivně neprojevují negativní specifické důsledky vědeckotechnické revoluce dané povahou společenského zřízení. Je však nutno uvážit, že příčinou takových důsledků v socialismu může být i takový objektivně specifický faktor, jakým je působení zastaralých, přežitých konkrétních forem nebo prvků organizace a řízení výroby, které nejsou již s to (materiálně ani morálně, technologicky ani vědecky) stimulovat činnost lidí k tvorbě a aplikaci nové techniky v souvislosti s novými kritérii za socialismu“ (s. 130).

Subjektivně specifické důsledky vědeckotechnické revoluce jsou důsledky vyvolané subjektivními příčinami. I ony jsou „koneckonců podmíněny charakterem existujícího zřízení, jež se odráží v poznání lidí“. Za kapitalismu je to např. falšování zboží, skrývání negativních aspektů určitých spotřebních předmětů či nových chemických materiálů atp. Ale i za socialismu se mnohdy setkáváme např. se snahou plnit ekonomické ukazatele za každou cenu, bez ohledu na následky, plynoucí např. z výroby bez použití čistících zařízení, s produkcí nekvalitních výrobků nedodržením technologického postupu atd. Na příkladu důsledků tohoto druhu ukazuje Kozikov důležitost změny, resp. rozšíření kritérií, kterými jsou posuzovány výsledky výroby a užívání nové techniky, o momenty celospolečenské, dlouhodobé užitečnosti.

Dalším hlediskem při analýze negativních

důsledků vědeckotechnického rozvoje je hledisko časové — podle něho Kozikov rozlišuje důsledky současné, důsledky projevující se v blízké a posléze ve vzdálené budoucnosti. V tomto členění navrhuje obohatit dosavadní běžné a perspektivní plány a prognózy o složku zkoumající možnosti negativního působení v nich obsažených inovací. V Engelsově duchu zde hovoří i o přímých a nepřímých důsledcích vědeckotechnické činnosti a dále o důsledcích neodvratných, částečně neodvratných a kompenzovatelných. Takovéto klasifikace podle Kozikova „ukazují nemístnost tvrzení o obecném překonávání negativních důsledků vůbec a abstraktních soudů o tom, že škodlivé důsledky vědeckotechnického rozvoje se kompenzují jeho důsledky pozitivními, že samotným rozvojem vědy a techniky se vytvářejí prostředky k jejich odstranění“ (s. 131).

Boj s negativními důsledky vědeckotechnické revoluce (jako jsou vznik nových obecných chorob i chorob z povolání, rostoucí napjatost životního rytmu, narušení emocionální sféry, silící odklon člověka od přírody, ochuzení atmosféry a biosféry atd.) je nesrovnatelně těžší než řešení technických problémů souvisejících s využitím pozitivních přínosů vědeckotechnické revoluce. V tomto boji je nezbytný komplexní přístup, tj. respektování nejružnějších faktorů — přírodních, ekonomických, psychofyzických, psychologických atd. — stejně jako využití možností vědeckotechnického prognózování. Pro naznačený přístup má zvláštní teoretický i praktický význam klasifikace důsledků vědeckotechnického rozvoje podle charakteru jejich vztahu a mechanismu vzájemného působení. Kozikov předkládá toto členění:

1. Pozitivní a negativní důsledky vědeckotechnického rozvoje se projevují současně (např. pevnost a rychlost elektrického svařování a současně jeho škodlivé důsledky na zrak; výroba elektriny ve vodních elektrárnách a přírodní a sociálně ekonomické ztráty vzniklé jejich vybudováním, atd.).

2. Mezi pozitivním a negativním důsledkem není zjevná spojitost, negativní působení je časově zpožděno, kryje se s působením jiných faktorů (vztah různých druhů techniky a chorob z povolání).

3. Stejně prostředky mají v různých způsobech vývoje a užití pozitivní či negativní důsledky (např. výroba a použití antibiotik jako účinného léku proti řadě nemocí vedla ke vzniku nových, k tomuto léku necitlivých virů).

4. Pozitivní důsledek v závislosti na kvantitě přerůstá v negativní (vibrace v malém měřítku jako lék, ve větším škodí).

5. Negativní důsledek se objevuje ve vícenásobném užití technického prostředku pro získání důsledku pozitivního, např. nahromadění škodlivých látek v těle, přibývajících po malých, neškodných dávkách, tzv. „kumulativní efekt“. V mnoha oblastech se teprve zkoumají konkrétní mechanismy jeho projevů.

6. Pozitivní, resp. negativní důsledek vystupuje jako jediný možný, jeho působení je pod-

míněno podstatou sociálně ekonomického zřízení (použití atomové energie s cílem vytvářet nebo ničit materiální hodnoty).

7. Stupeň působení negativních důsledků na člověka je úměrný různým cílům a podmínkám využívání techniky (práce dělníků u pásu a u poloautomatů v podmínkách socialistické a kapitalistické výroby).

8. Negativní efekt je dlouhodobou výslednicí vývoje různých odvětví, jež přináší jednotlivé efekty pozitivní — např. možnost vzniku tzv. „skleníkového efektu“ v atmosféře.

Uvedená dělení jsou jistě diskutabilní, v některých případech jde o skupiny nesrovnatelné co do důležitosti, chybí konkrétní ukazatele, postrádáme i pokus o obsahový výčet nejdůležitějších sociálně ekonomických důsledků vědeckotechnické revoluce (jaký je podán například v práci *Člověk — věda — technika*).

Je však třeba ocenit úsilí, jež autor (a autoři některých dalších příspěvků knihy) věnoval snaze ukázat důležitost rozboru i negativních důsledků vědeckotechnické revoluce a boje proti nim. Jejich zjišťování a překonávání hraje významnou roli v dialektice vědeckotechnické revoluce v podmínkách socialismu a je jedním ze zdrojů a hybných sil společenského vývoje.

Uvedená členění negativních důsledků vědeckotechnického rozvoje je po úpravě a doplnění možno použít jako podklad k prohloubení vědeckotechnických, ale i sociálních prognóz. Paralelně s jejich analýzou je však třeba i stanovit společenské cíle jednotlivých prognózovaných etap, jež jsou komplexně obsaženy v požadavcích formování a rozvoje socialistického životního způsobu.

Na závěr bychom chtěli poznamenat, že i v socialistických podmínkách vedou někdy negativní vlivy vědeckotechnického rozvoje na prostředí a životní podmínky člověka k určitým projevům pesimismu nebo dokonce technofobie. Je však nutno vidět, že příčinami těchto záporných důsledků často není „přetechnizovanost“, ale právě naopak, nedostatečný stupeň rozvoje vědy a techniky, nutnost vyrovnat se s některými zděděnými problémy, s problémy počáteční fáze spojování vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu.

Jiří Sliva

A. N. Veličko a V. G. Podmarkov: Sociolog na předprijatii (Sociolog v podniku)

Moskva, Moskovskij rabočij 1973, 168 s.

Knihy vychází z předpokladu, který je aktuální i u nás, totiž že současné podmínky rozvoje socialistického hospodářství vyžadují vědecký přístup k analýze a řízení sociálních procesů v podniku. V souvislosti s tím se u nás, právě tak jako v Sovětském svazu, organizují sociologické služby, stále se rozšiřuje sociologický výzkum.

V knize najdeme podrobný rozpis úkolů podnikového sociologa, popis problémů a metod konkrétních sociologických analýz a doporučení, jak na základě těchto analýz a vý-

zkumů uskutečňovat konkrétní sociální plánování.

Takto koncipovaná práce, v níž najdeme jak teoretické, tak i velmi praktické otázky práce sociologa, zkušenosti ze sociálních analýz a ze sociálního plánování, jistě nebude zajímat pouze začínající podnikové sociology a psychology, ale i široký okruh lidí, kteří se zabývají sociálními službami v podnicích (sociální pracovníky, kádrové a personální odborníky, oddělení, vedoucí pracovníky), právě tak jako odborářský a stranický funkcionářský aktiv.

Autoři čerpají nejen ze svých zkušeností, ale také ze zkušeností sociologů, kteří již pracují v podnicích v Sovětském svazu. V knize se setkáme zejména se zkušenostmi sociologů z Permského telefonního závodu, z Lvovského podniku na výrobu televizorů, z podniku Krasnyj proletarij z Moskvy, ze ZILu a jiných podniků. Jak vysvítá z textu a z některých výroků autorů, kniha nemá charakter učebního textu, jejím cílem je spíše formulovat základní otázky sociologických služeb v podniku, odpovídat na ně v rovině teorie i praxe, charakterizovat některé metody a techniky, které může a má používat začínající sociolog v podniku.

Kniha má v podstatě tři hlavní části, přestože je autoři rozepsali do čtyř kapitol. První část má název *Sociální organizace podniku*. Jsou zde analyzovány teoretické otázky funkcí sociálních organizací podniku jako sociálního systému a problémy rozvoje kolektivů.

Druhá, podle našeho názoru ústřední část knihy je věnována *úkolům podnikového sociologa a sociálnímu plánování*.

Třetí část se zabývá organizací sociologických výzkumů podniku. Jsou zde rozebírány všeobecné zásady sociologických výzkumů, sběr informací, zpracování informací a koordinace sociologických výzkumů v podniku.

Zajímavé je vymezení oblastí internalizace profesionálních znaků osobnosti, která je dělníkem. Jsou to

- všeobecná pracovní orientace
- profesionální orientace
- profesionální specializace
- práce jako aktuální proces činnosti
- vztah k práci a spokojenost z práce.

Tyto znaky charakterizují dělníka jako osobnost a současně tvoří rámec pro sociologický přístup k analýze těchto vztahů.

Za základní úkoly sociologa v podniku i na závodech považují autoři:

1. systematizaci nezbytných a dostatečných informací pro zajištění růstu efektivity řízení kolektivů;
2. sestavení plánu sociálního rozvoje podniku;
3. vytyčení a expertízu „kritických míst“ organizace (konflikty, napětí) a vypracování profylaktických programů a řešení;
4. optimalizaci procesu adaptace a socializace pracovníků v podnikovém kolektivu;
5. rozpracování opatření pro výchovu děl-

nické cti, citu odpovědnosti za práci a kolektiv a hrdošti;

6. opatření ke zvýšení stability vnitřních vztahů ve skupinách a kolektivech — analýza a odstranění příčin fluktuace zaměstnanců;

7. rozpracování opatření pro správné sociální přijímání nové techniky, pro vytvoření sociálního klimatu, pro inovaci;

8. výzkum a hodnocení systémů hmotné a morální motivace;

9. analýzu a zlepšení forem práce s mládeží, rozvinutí forem adaptace mladých pracovníků v podmínkách závodu;

10. výzkum obsahu a forem společenské činnosti v podniku, hledání cest zvýšení efektivity ideologické, výchovné a kulturně masové;

11. výzkum a optimalizace obsahu a forem volného času pracujících, zvýšení vlivu efektivity volného času na produktivitu.

Konfliktní situace (úkol 3) je možno kvalifikovat podle místa, kde k nim dochází (a), podle času, v němž probíhají, např. pracovní čas, přestávka, mimopracovní čas (b), podle intenzity průběhu (c), podle toho, kdo se konfliktů účastní, např. dělníci, mistři, vedoucí apod. (d), podle věku účastníků (mladí, starí, vrstevníci) a podle kanálů řešení konfliktů (formalizované a neformalizované).

V části *adaptace a socializace* zdůrazňují autoři (4) normativní aspekt problému jako velmi závažný (výzkum norem, podmínky plnění jejich funkcí, autonomie norem, subjektivita norem apod.) a analyzují otázky praktické regulace, adaptace a socializace.

U některých úkolů sociologa uvádějí konkrétní formy, jako např. v souvislosti s úkolem 5 popisují příklad z Ižorského závodu blízko Leningradu, kde byl vypracován „Závodní kodex“ pro ocenění práce starších pracovníků a založena „Kniha slavných činů“, kam jsou zapisovány pracovníci podle stupně zásluh apod.

Do sedmého úkolu patří též zlepšování podmínek práce. Autoři uvádějí příklad ze závodu Rezinotekhnika z Jaroslavska, kde do opatření sociálního rozvoje závodu zahrnují zlepšení podmínek práce, zvýšení bezpečnosti při práci, zvýšení kultury a estetičnosti v rámci cechů (vybavení sociálního zařízení, barevné řešení, kultura práce a prostředí) apod.

V části morálních a hmotných stimulů najdeme příklady z Novomoskevské oblasti, kde v závodech plánují mzdy, fondy, prémie v závislosti na technice, kvalifikaci, fondu pracovních sil, stupni automatizace a mechanizace, pohybu pracovníků. Tato část obsahuje kritéria a ukazatele pro odměny a prémie pracujících, jak je ve svých sociálních plánech vypracovaly některé závody, např. závod „Krasnyj proletarij“.

Za jednu z nejcněnějších částí práce považujeme část věnovanou analýze sociálního plánování. V plánování sociálních procesů považují autoři za základní hospodářský plán; sociální plán má hlavně obsahovat:

I. sociální aspekty technického pokroku (změny sociální struktury atd.);

II. zlepšení podmínek práce, techniky, bezpečnosti a estetiky práce, ochrany zdraví pracujících;

III. zvýšení životní úrovně, zlepšení sociálně bytových podmínek a uspokojování duchovních potřeb pracujících;

IV. zdokonalování, zlepšování sociálních vztahů mezi lidmi.

Základním předpokladem pro dobrý sociální plán jsou dobré a komplexní aktuální informace, které se pak realizují ve vztahu: člověk — informace — efektivnost. Schéma toku sociálních informací je znázorněno strukturou: objektivní charakteristika (věk, plnění plánu, vzdělání, praxe apod.), subjektivní charakteristika (ocenění např. třemi stupni podmínek práce, organizace, vlastní profese, kolektivu, možnosti růstu apod.), služební charakteristika (hodnocení dělníka mistrem, vedoucím cechu apod., např. pokud jde o disciplínu, pracovitost, iniciativu atd.) a charakteristika vyjádřená spolupracovníky (hodnocení jednoho dělníka druhým, např. ochota spolupracovat, společenskost člověka, pracovitost apod.).

V knize jsou uvedeny různé příklady přístupu k vypracování sociálního plánu podniku a závodu. Tak např. v Permu zahrnuje schéma sociálního plánu tyto momenty: sociální důsledky technického pokroku (1), zlepšení podmínek práce (2), zvýšení spokojenosti pracujících a růst jejich duševní kultury (3), rozvoj sociální aktivity pracujících (4).

Na základě zkušeností z vlastní práce navrhuji autoři tyto základní oblasti, které by měl obsahovat sociální plán:

A. Oblast funkčních přeměn — zahrnuje aspekty a důsledky technického pokroku, zlepšení podmínek práce apod.

B. Oblast profesionální — zahrnuje změny profesionálních struktur, vzdělávání, přípravu lidí, kvalifikace apod..

C. Komunistická výchova a sociální aktivita pracujících — obsahuje různé formy soutěžení, racionalizačského hnutí, opatření na zlepšení vztahů v kolektivu a mezi kolektivy atd.

D. Oblast systému řízení — zahrnuje formy a metody řízení, stimulace, kontroly atd.

E. Nevýrobní oblast — zahrnuje organizaci volného času, dopravu do práce, bytové a sociální podmínky, kulturu apod.

Návrh struktury tohoto plánu je v knize podrobně rozepsán a může i v našich podmínkách sloužit jako dobrá metodická i teoretická pomůcka pro vypracování podobných plánů.

V rámci metodologické problematiky uvádějí autoři popis obecných zásad a postupů, uvádějí deskriptivní metody, diagnostické postupy, experimentální metody. Rozebírají jednotlivé kroky při sběru a zpracování informací, popisují rozhovor, dotazník, anketu, sociometrické testy, postojové škály, projekční techniky. Tato část je cenná zejména proto, že kromě teoretických zásad je zde uvedeno mnoho příkladů a ukázek z jednotlivých postupů a technik. Jsou zde příklady kódování informací i zpracování sociologických informací ve strojné výpočetní stanici.

Pro sociální plánování má být v podniku ustavena komise, která zaručuje úzkou koordinaci. V komisi má být ředitel podniku nebo jeho zástupce, vedoucí sociologických služeb, vedoucí odborníci podniku a představitelé společenských organizací. Komise má postupovat podle přesného plánu, jehož vzor je v knize uveden.

Recenzovaná kniha je určena podnikovým sociologům, jejichž počet bude po vydání oficiálního prohlášení státního výboru při radě ministrů SSSR značně vzrůstat. Je to však kniha, která je aktuální jak v rovině teoretických zásad, tak v rovině praxe i v našich podmínkách.

Jana Burčiková — Ladislav Videmský

Niccolò Machiavelli. Paradoxy losów doktryny (Niccolò Machiavelli. Paradoxy osudů doktríny)

Warszawa, Książka i Wiedza 1973, 290 s.

Ačkoli od narození italského myslitele a politika N. Machiavelliho uplynulo už více než pět století, jeho díla jsou dodnes na celém světě znovu a znovu vydávána a se zájmem čtena (a to nikoli snad pouze úzkou skupinkou specialistů), jeho názory jsou dodnes inspirací úvah teoretiků i politiků nejrozumnějšího ideového zaměření a diskutuje se o nich se stejným zaujetím a vášní, jako by šlo o našeho současníka. Přitom však nejde o autora, který by byl ve své době neznám, neměl k ní co říci, a teprve po staletích zazářil jako hvězda první velikosti. Machiavelli rozhodně nepatří mezi ty myslitele, kteří takzvaně předběhli svou dobu a v tomto smyslu do ní vlastně ani plně nepatřili. Právě naopak. Machiavelli byl typickým dítětem své doby a snažil se zcela konkrétně odpovědět na otázky, které tato doba před teoretiky i praktiky politiky kladla. Proč přesto jeho dílo nezemřelo zároveň se svým autorem, proč se nestalo čistě antikvární záležitostí či nanejvýš předmětem studia úzce specializovaných historiků sociálního a politického myšlení, jako díla desítek a stovek jeho předchůdců, současníků, ale i následovníků?

Klíč k odpovědi na tuto otázku je třeba zřejmě hledat ve dvou skutečnostech. Jednak v tom, jaká byla povaha Machiavelliho knih, a za druhé v tom, jakými problémy se v nich především zabýval. Na odlišnost Machiavelliho prací od všeho, co tu bylo v dané tematické oblasti před ním, poukázal výstižně a vyčerpávajícím způsobem nejlhůbší marxistický znalec a doposud nepřekonáný interpret Machiavelliho díla Antonio Gramsci, když napsal: „Základní rys *Vladaře* spočívá v tom, že není soustavným pojednáním, nýbrž »živoucí« knihou, v níž politická ideologie a politická věda splývají v dramatické formě »mýtů«. Před Machiavellim se politická věda utvářela buď ve formě utopie, nebo ve formě scholastického traktátu. Machiavelli dal svému pojetí fantastickou a uměleckou formu, skrze niž doktrinální a racionální prvek se ztělesňuje v kondotiérovi, který plasticky a

»antropomorfne« představuje symbol »kolektivní vůle«. Proces utváření určité kolektivní vůle k určitému politickému cíli tu není vyjádřen obšírnými pedantickými výklady a klasifikacemi zásad a kritérií metody jednání, nýbrž jako kvality, charakteristické rysy, povinnosti, nutnost určité osoby, což podněcuje uměleckou fantazii toho, kdo má být přesvědčen, a dává konkrétnější formu politickým vášním.“ (Antonio Gramsci: *Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu*. Praha 1970, s. 7.)

Machiavelli tedy nebyl ani od života odtrženým spisovatelem nezáživých spekulativních traktátů, jejichž hlavním cílem by bylo hledat nové a nové argumenty pro podepření středověkého statu quo, jakých zná jeho doba desítky, ani na druhé straně se skutečností nekalkulujícím snilkem, vytvářejícím ve své fantazii utopické představy ideálních společností a států, které jsou ve všem všudy dokonalé, až na to, že nikdo neví, jak je prakticky uskutečnit. Machiavelli byl realista. Snažil se pomocí těch prostředků, které měl k dispozici, pravdivě zachytit ony faktory společenského a politického života, jež v něm hrají klíčovou roli. Snažil se tak učinit bez jakýchkoli iluzí a předsudků. Odtud častá jeho obvinění z cynismu a amorálnosti. Toto poznání se mu pak stalo východiskem k nástinu politického programu, jenž měl být realizován jeho „vladařem“. Hlavním cílem zmíněného programu bylo sjednocení Itálie, tedy v podstatě vymaňování této země z feudální zaostalosti a vstup na dráhu rané buržoazní společnosti. Tento realismus Machiavelliho klíčových děl je první příčinou, proč jsou dodnes aktuální.

Druhou příčinou stálého zájmu o Machiavelliho je samo téma, které bylo jeho tématem životním — téma politiky, politických vztahů, politické strategie i taktiky, anatomie politiky i poměru politiky a morálky. Nejsme zajisté tak naivní, abychom se domnívali, že konkrétní podmínky politického života v Itálii na přelomu 15. a 16. století byly stejné jako dnes. Nicméně i v politice jsou jisté opakovatelné prvky, i v politice existují tzv. věčné otázky, a právě mnohými z nich se Machiavelli zabýval způsobem zcela moderním. Proto je i pro čtenáře 20. století zajímavý a v nejednom ohledu inspirující.

Jednou z mnoha prací věnovaných na celém světě Machiavellimu v souvislosti s pětistým výročím jeho narození (Machiavelli se narodil 5. května 1469) je i kniha kolektivu polských historiků, sociologů a právníků, nazvaná *Niccolò Machiavelli. Paradoxy osudů doktríny*. Většina z jejích příspěvků byla připravena pro mezinárodní vědeckou konferenci, zorganizovanou *Polskou sociologickou společností a Polskou společností pro politické vědy* v Krakově ve dnech 21.—28. listopadu 1969. Avšak kromě těchto příspěvků obsahuje sborník ještě další práce, které obobacují a rozšiřují vědeckou problematiku zmíněného zasedání. Kniha je tak vlastně svědectvím toho, co mohou říci dnešní polští společenší vědci

k otázce místa a role Machiavelliho tvorby ve vývoji evropského sociálně politického myšlení. Ihned poznamenejme, že je to svědectví pozoruhodné. Dokazuje, na jak vysoké teoretické úrovni jsou dnes v Polsku marxistickými autory analyzovány klíčové etapy a osobnosti dějin sociálního myšlení, mezi něž rozhodně Machiavelli patří.

Sborník je rozdělen do tří částí, z nichž první obsahuje příspěvky, které představují a charakterizují Machiavelliho tvorbu a politickou činnost v jejich různých aspektech, druhá pojednává o souvislosti Machiavelliho myšlenek s různými vědami o společnosti a politice a třetí seznamuje čtenáře s některými prvky a otázkami z oblasti osudů Machiavelliho teorie a doktríny.

Úvodní příspěvek první části, nazvaný *Niccolò Machiavelli — člověk politiky a politický spisovatel*, napsal Jan Malarezyk. Jde o rozsáhlou rekapitulaci pohnutých životních osudů velkého Florentina na pozadí bouřlivých událostí, tak typických pro přelom 15. a 16. století v Itálii, a o analýzu obsahu jeho základních děl.

Staf Konstantyho Grzybowského *Machiavelli — člověk středověku* je zřejmou, i když explicitě nevyslovenou polemikou se známým Gramscim názorem, že Machiavelliho učení bylo předčasnou formou jakobinismu. Grzybowski vychází z charakteristiky epochy, v níž Machiavelli žil. Je to období všeobecné nerovnováhy ve všech oblastech sociálního, politického, náboženského a kulturního života v celé Evropě, a zejména v Itálii a ve Florencii, rodném Machiavelliho městě. Odpověď Machiavelliho na toto narušení rovnováhy je podle Grzybowského vnitřně rozporná. Obsahuje jednak touhu po staré, tj. středověké rovnováze, dále však přesvědčení, že její návrat je nemožný, a konečně koncepci nové rovnováhy. Grzybowski se ve své analýze zaměřuje pouze na první ze zmíněných problémů, tj. na Machiavelliho nostalgii ve vztahu ke středověku.

Machiavelli se podle Grzybowského ve svém pohledu na strukturu italské společnosti nijak podstatně neliší od Danta. Jako on vidí konflikt nových a starých vrstev, které jsou reprezentovány na jedné straně preburžoazii a na druhé měšťanstvem. Vidí také rozklad starých struktur a zrod nových. Protože byl podle Grzybowského spjat se starými strukturami, zastával názor, že jejich existence a jejich rovnováha byly příčinou velikosti dřívějších epoch. Jeho ideálem bylo jejich obrození. Avšak viděl také realitu, tj. absolutistické monokracie jako výtvor nových vrstev a výraz nových poměrů zejména v Itálii. Odpovědí na tento rozpor byl podle Grzybowského útek do světa mýtu. Grzybowski se tedy shoduje s Gramscim v tom, že Machiavelliho úvahy vyúsťují v mýtus mocného vladaře, který splní velké poslání a sjednotí italský lid. Zatímco však Gramsci v tom vidí výraz Machiavelliho úsilí dostat italskou společnost na vyšší vývojový stupeň, Grzybowski se domnívá, že Machiavelli měl na mysli ni-

koli jednotný a centralizovaný stát, nýbrž federaci, což je podle něho v podstatě středověký model. Rysy myšlení poplatné středověku spatřuje Grzybowski rovněž v Machiavelliho názorech na roli náboženství a charakter práva, jakož i v tom, že Machiavelli údajně akceptuje pouze malý městský stát, nikoli stát národní.

Zdá se, že Grzybowského pohled na Machiavelliho je poněkud jednostranný, což je způsobeno tím, že z rozporného díla velkého italského myslitele vybírá pouze ty fragmenty, které potvrzují jeho koncepci. Nicméně i takovýto postup může být užitečný, jestliže si nečiní nárok na absolutní platnost a jestliže vyvolává diskusi. V tomto případě tomu tak skutečně je, neboť hned následující příspěvek sborníku můžeme považovat za nepřímou polemiku s Grzybowského názory.

Jde o stať Jana Baszkiewicze s názvem *Niccolò Machiavelli – jakobín XVI. století*. Jak je zcela zřejmé, název stať je inspirován jednak známou formulací Edgara Quineta, že závěrečné výzva Machiavelliho Vladaře je Marseillaisou XVI. století, jednak už zmíněným proslulým Gramsciho soudem o machiavelismu jako „předčasném jakobinismu“. Kromě toho je název zřejmou narážkou na předchozí článek Grzybowského.

Baszkiewicz vychází z toho, že přes některá tvrzení obsahuje Machiavelliho systém nejen realistický popis motivů a technik politické činnosti, ale také soubor hodnoticích soudů. Pod deskriptivní vrstvou úvah Machiavelliho jako svědka epochy můžeme odhalit jeho tvrzení, která mají velký průkopnický význam. A v tom právě Baszkiewicz spatřuje nejvýznamnější podobnost s nejcennějším dědictvím jakobinské ideologie. Neboť jakobinismus byl především ideologií horoucího patriotismu, formulovanou za zvláštních okolností, synteticky vymezených heslem „vlast v nebezpečí“. Z tohoto hlediska poté Baszkiewicz analyzuje Machiavelliho patriotismus, přičemž hledá jak jeho předchůdce, tak jeho průkopnické hodnoty.

Baszkiewicz dospívá k závěru, že Machiavelliho talent nejen umožnil syntetizovat do imponujícího panoramatu zkušenosti starověku, známé humanistům ze studia klasických textů, výsledky středověkého myšlení a potřeby nové doby. Umožnil mu rovněž, aby se hrál roli spojovacího článku mezi starou tradicí a novověkým myšlením, roli průkopníka různých proudů, jež už jsou tak blízké naší mentalitě a kultuře jako např. francouzský jakobinismus. Nelze rovněž zapomenout, že takovou roli nesehrál nikdo z mnoha jiných myslitelů osvícenství, kteří možná Machiavelliho intelektuálně převyšovali.

Druhou část knihy otevírá příspěvek Antoniny Kłosowské s názvem *Machiavelliho sociální teorie*. Kłosowská již před lety publikovala o Machiavellim samostatnou studii *Machiavelli jako humanista na tle włoskiego Odrodzenia (Machiavelli jako humanista na pozadí italské renesance. Łódź 1954)* a ve své nynější staťi na tuto práci zčásti navazuje.

Zajímá ji především, do jaké míry a proč může být Machiavelli považován za jednoho z průkopníků sociologického myšlení. Odpověď na obě tyto otázky pochopitelně vyžaduje upřesnit obecné pojetí dějin sociologie i její prehistorie. Kłosowská hledá určité kritérium, jež by umožnilo syntetizovat všechny teorie, jejichž závažnost pro prehistorii sociologie se uznává, a jež by mohlo být rovněž základem analýzy teorií jednotlivých autorů, jimž se připisuje role průkopníků sociologie jako samostatné vědecké disciplíny s vlastními metodami a předmětem.

Za nejvhodnější kritérium tohoto druhu považuje princip sociálního determinismu, uznání zákonitosti společenských jevů a hledání pravidel jejich vzájemné závislosti. Plné uvědomění vlastního deterministického stanoviska je podle ní jevem mnohem pozdějším, než byla doba Machiavelliho života. Objevuje se teprve u takových autorů osmnáctého století, jako byli Vico, Montesquieu a Condorcet, a i u nich bývá toto vědomí zkleno nejasností poměru vědeckých zákonitostí ovládajících společenskou skutečnost vůči morálním normám a zákonodárství.

Záblesky deterministického vědomí a výklad víceméně důsledných principů determinismu společenských jevů můžeme však objevit u četných autorů klasické starověku, u antických i renesančních utopistů a u teoretiků přirozeného práva i filozofů dějin různých epoch. Kłosowská se oprávněně domnívá, že v řetězi podobných koncepcí zaujímá Machiavelliho teorie důležité, i když nikoli výjimečné místo. Z tohoto hlediska ji pak ve své studii vyčerpávajícím způsobem analyzuje a srovnává s jinými pojetími tohoto druhu. Její stať je nejen dobrým příspěvkem k hlubšímu poznání Machiavelliho díla, ale zároveň znamená i výrazné obohacení teorie a metodologie dějin sociologie.

Stať Adama Podgóreckého *Sociotechnické prvky v Machiavelliho tvorbě* je doslovným přetištěním třetí kapitoly jeho dřívější práce *Zasady sociotechniki* (Warszawa 1966). Protože tato kniha vyšla roku 1968 pod názvem *Základy sociotechniky* česky, ponecháme Podgóreckého příspěvek v naší recenzi stranou, neboť každý zájemce má možnost si jej prostudovat ve zmíněné publikaci a posoudit sám.

Další studii napsal Jerzy Szacki a nazval ji *Použití historie v Machiavelliho politické doktríně*. Nezabývá se v ní Machiavellim jako historikem, i když i z tohoto aspektu by bylo možné k Machiavelliho tvorbě přistoupit. Machiavelliho historické názory zajímají Szackého potud, pokud souvisely s pokusem vybudovat politickou doktrínu založenou na faktech.

Szacki dospívá k závěru, že Machiavelli používal historii dvojím způsobem. Jednak mu umožňovala vytvářet morálně neutrální teorii člověka a státu, a za druhé fungovala jako sverážná mytologie virtů, prostřednictvím níž tento italský vlastenec posiloval svůj ideál v době, kdy se zdál být nekonečně vzdálen

skutečnosti. V každém případě může být postup, který Szacki ve svém příspěvku zvolil, užitečný pro správné pochopení základních problémů Machiavelliho politické doktriny.

Analýzou Machiavelliho bohaté diplomatické činnosti a obecnými závěry, ke kterým v této oblasti velký Florentan dospěl, se zabývá Stanisław E. Nahlik ve svém příspěvku nazvaném *Machiavelliho poučení pro diplomaty*.

Třetí část knihy je uvozena příspěvkem Jana Malarczky, nazvaným *Machiavelli v Polsku*. Jde o pečlivě zpracovaný a informativně cenný přehled recepce Machiavelliho myšlenek v Polsku od šestnáctého století až po dnešek. Je z něho zřejmé, že zájem o kritické studium Machiavelliho díla v zemi našich severních sousedů byl vždy hluboký.

V další stati, nazvané *Machiavelli a soudobé politické myšlení na Západě*, si její autor Franciszek Ryszka všímá děl těch buržoazních autorů, kteří v posledních desetiletích navazovali na Machiavelliho v tom smyslu, že považovali politiku za autonomní činnost a za systém hodnot a příslušných cílů, které vylučují ze své sféry „mimopolitické“ cíle a hodnoty. Cílem je v tomto případě moc, a to moc v homogenním a nezávislém (suverénním) státě, přičemž tato moc je nejen výrazem státu, ale přímo se s ním ztotožňuje. Moc jako základ politiky znamená v tomto pojetí především donucení, neboť dobro státu je nadřazenou hodnotou a je dovoleno použít všech prostředků, aby toto dobro bylo zachováno nebo rozšířeno.

F. Ryszka uvádí, že pojem soudobého „machiavelismu“ a „machiavelistů“ zavedl do literatury J. Burnham ve svém díle *The Machiavellians* (New York 1942). Burnham řadí mezi „machiavelisty“ V. Pareta, G. Moscu, R. Michelse a G. Sorela.

Za teoretiky, kteří v období imperialismu aktualizovali abstraktní formuli státu jako nejvyššího dobra (a v tomto smyslu za tzv. neomachiavelisty), považuje Ryszka německého autora Carla Schmitta, jeho žáka Armina Mohlera, amerického politologa německého původu H. J. Morgenthaua, amerického právníka a teoretika politiky A. A. Berleho a francouzského univerzitního profesora J. Freunda. K „machiavelismu“ v tomto smyslu neměl podle Ryszky daleko ani de Gaulle, jak o tom alespoň svědčí jeho kniha z roku 1932 *Le fil de l'épée* (Ostří meče). Stručným rozбором klíčových děl těchto autorů se pak Ryszka zabývá a uvádí, že ve svém příspěvku se záměrně vyhnul kritice soudobých „neomachiavelistických“ doktrín. Chtěl pouze na několika vybraných příkladech ukázat, že politické myšlení N. Machiavelliho je stále živé. Protože je však kontroverzní a složité, bylo recipováno nejednoznačně, ačkoli se zdá, že vždy tvořilo základ pro tzv. čistou politiku, to znamená takovou politiku, jejímž cílem je ahistorická a abstraktní „moc“, a symbolický vladař se stává pojmovou proměnnou, za níž je možno dosadit kvalitativně i kvantitativně rozdílné cíle.

Celá kniha je uzavřena rozsáhlou úvahou

Janusze Goćkowského *Il Principe Moderno — Gramsciho recepce Machiavelliho idejí*. Goćkowski se nejlouběji ze všech autorů, kteří do sborníku přispěli, zabývá analýzou Machiavelliho recepce. Konstatuje, že všichni, kteří Machiavelliho dílo přijímali nebo odmítali, se řídili některým z těchto pěti druhů motivace: 1. motivací moralistickou, 2. motivací instrumentální, 3. motivací, kterou můžeme vymezit jako hledání tradic, 4. motivací vědeckou, 5. motivací, kterou bychom mohli nazvat hledáním inspirace.

Neocenitelným klíčem k pochopení podivuhodné kariéry a pozoruhodných osudů Machiavelliho díla, zejména pak Vladaře, je podle Goćkowského Gramsciho pojetí tohoto díla jako mýtografického vyprávění. Právě ona forma mýtu umožnila, aby do ní byly vkládány nejrůznější představy, aby byla spojována s nejrozmanitějšími nadějemi a aby také přežívala dobu svého vzniku a inspirativně působila až do našich dnů.

Goćkowski v celém svém výkladu dokazuje, že Gramsci byl nejen vynikajícím interpretem a kritikem Machiavelliho, ale že na něho v jistém smyslu i navázal, přičemž jde o dialektické pokračování, to znamená o popření, ale i překonání. Goćkowski velmi správně rozvíjí základní Gramsciho myšlenku, která se týká analogie mezi machiavelliovskou ideou *Il Principe Nuovo* a gramsciovskou ideou *Il Principe Moderno* v podobě strany nového typu, která má vyřešit všechny ty problémy, které v dosavadních dějinách Itálie od počátku novověku byly znovu a znovu nastolovány, ale nikdy se je nepodařilo důsledně řešit. Dědicem toho, co narostlo jako komplex nevyřešených otázek v dějinách a zároveň silou odpovědnou za to, aby byly vyřešeny problémy vzniklé ve dvacátém století v Itálii, je podle Gramsciho nový historický blok (dělnická třída, tzn. sever, a zemědělci, tzn. jih a ostrovy), jehož ideovým, politickým a organizačním vůdcem je *Il Principe Moderno* (moderní kníže), tj. strana nového typu.

Jak je ze stručného přehledu obsahu recenzované knihy zřejmé, jde o pozoruhodný příspěvek polských marxisticky orientovaných vědeckých pracovníků k hlubšímu pochopení Machiavelliho díla. Jakkoli si kniha nekladla za cíl zhodnotit Machiavelliho ze všech možných aspektů, a v tomto smyslu není tudíž tematicky vyčerpávající, a ani formálně nejde o dílo stejnorodé, je jasným důkazem toho, jak plodné může být uplatněna marxistická metodologie a teorie společnosti při studiu interpretačně tak obtížného fenoménu, jakým je dílo velkého Florentana, jestliže je pěstována a rozvíjena na takové úrovni, jako je tomu u většiny autorů recenzovaného sborníku.

Jan Sedláček

I. M. Slepencov, B. V. Kňazev: Molodož sela segodnja (Dnešní vesnická mládež)

Moskva, Molodaja gvardija 1972, 208 s.

V knize dvou učitelů vědeckého komunismu z Moskevské státní Lomonosovovy univerzity

jsou zobrazeny výsledky sociologických průzkumů mládeže v současné sovětské vesnici, které uskutečnila Laboratoř sociologických výzkumů oddělení vědeckého komunismu filozofické fakulty univerzity v letech 1967–1971. Cílem těchto výzkumů bylo zjištění specifických rysů sovětské vesnické mládeže, zkoumání objektivních tendencí vývoje jejího vědomí, sociální a politické aktivity v podmínkách vyspělé socialistické společnosti. Základní metodou shromažďování primárních sociologických informací byla metoda dotazníku na základě reprezentativního výběru vzorku. Průzkum zahrnoval 4200 mladých pracujících z venkova, tj. 15 % z jejich celkového počtu, a 1800 studentů a žáků osmých a desátých tříd vesnických škol v posledním roce studia. Jako základní pracovní doklady byly použity: formulář pro zjištění základních informací o vesnici, které by charakterizovaly složení obyvatelstva, pracovní činnost obyvatel vesnice, stav kultury a způsobu života, činnost společenských organizací, dále anketa–interview pro pracující mládež, anketa pro absolventy vesnických škol, anketa–interview pro představitele inteligence zaměstnané na vesnici déle než 10 let a anketa–interview pro starousedlíky vesnice.

Zkoumaný soubor byl uspořádán v souladu se sociální a profesionální strukturou zemědělské mládeže. Jako základní sociálně profesionální skupiny byly stanoveny: 1. vedoucí pracovníci vyšší a střední úrovně, 2. odborníci, 3. zaměstnanci (bez odborného vzdělání), 4. mechanizátoři, 5. pracovníci pro obsluhu zemědělské techniky, 6. pracovníci živočišné výroby, 7. pracovníci, kteří mají odbornou kvalifikaci a pracují v nemechanizované sféře (v rostlinné výrobě, zahradník, včelař atd.), 8. pracovníci stavebnictví, 9. pracovníci, kteří nemají kvalifikaci a jsou zaměstnáni ve sféře nemechanizované fyzické práce. Sociální a psychologická tvářnost každé této skupiny – to se ukázalo v průzkumu – bezprostředně odráží hluboké sociální, ekonomické, politické a kulturní přeměny v životě sovětské vesnice, k nimž došlo v letech socialistické výstavby, a do jisté míry je určována stupněm zařazení každé skupiny do procesu technického pokroku v zemědělství.

V současné etapě rozvoje zemědělské výroby probíhá intenzivní obnovování její technické základny, která byla vytvořena v předválečných a poválečných letech. Všechna odvětví zemědělství jsou vybavována technikou, již je třeba k dovršení komplexní mechanizace, k rozsáhlejšímu používání elektřiny a automatizace i univerzálních a unifikovaných strojů. Pro potřeby zemědělské výroby se vyrábějí systémy strojů odpovídající velkým specializovaným socialistickým zemědělským závodům.

Rozvoj komplexní mechanizace, elektrifikace a chemizace zemědělské výroby vyvolává nové nároky na profesionální a všeobecně vzdělávací přípravu pracovníků. Výsledky výzkumu zjistily stálou tendenci zvyšování celkové úrovně vzdělání zemědělské mládeže

v životě současné sovětské vesnice. Nejvýraznější je tato tendence zjištěna v těch sociálně profesionálních skupinách, které jsou bezprostředně spojeny s pokrokovou technikou. Například ve skupině odborníků má 90 % středoškolské, odborné střední a vysokoškolské vzdělání, ve skupině mechanizátorů 50 % ukončilo 7–8letou docházku, 28 % má základní a středoškolské vzdělání.

V postavách mladých pracujících spojených s pokrokovou moderní technikou se nejvýrazněji projevuje nový sociální typ pracovníka současné sovětské vesnice. Typické pro ně jsou potřeba tvůrčí kvalifikované práce a orientace na sociálně užitečné hodnoty a chování. Průzkum ve skupině mechanizátorů například ukázal, že pro nejmladší z nich (17–19 let) je základní motivací práce ve zvoleném oboru to, že je „zajímavá“ (26 % odpovědí), „vyžaduje bystrosti, sebezdokonalování“ (13 % odpovědí), „je důležité pro výrobu zemědělské produkce“ (18 % odpovědí), „líbí se mi“ (29 % odpovědí). Výzkum také ukázal, že mladí kvalifikovaní lidé jsou vysoce společensky a politicky aktivní. Jestliže rozdělíme sociálně profesionální skupiny zemědělské mládeže podle úrovně jejich účasti ve společenském životě, pak zjistíme následující pořadí: vedoucí pracovníci a odborníci (80 % aktivních), dělníci v zemědělské výrobě (44 % aktivních), dělníci obsluhující techniku (42 % aktivních), mechanizátoři (38 % aktivních), pracovníci ve sféře nemechanizované fyzické práce (32 % aktivních), pracovníci ve stavebnictví a živočišné výrobě (30 % aktivních) (str. 113).

Důležitým ukazatelem hodnotových orientací zemědělské mládeže je vztah k vlastnímu záhumenku. Výsledky průzkumu vedou k závěru, že v orientacích mladých pracujících v zemědělství se stále silněji prosazuje tendence k omezení a likvidaci vlastních záhumenků a že tato tendence je nejvýraznější pro vysoce kvalifikované pracovníky a pracovníky v mechanizovaných povoláních. Například mezi odborníky–muži ve věku od 17–23 let se pro zachování záhumenku a vlastního hospodářství vyslovilo 47 % respondentů, pro jeho omezení nebo likvidaci – 29 %, mezi ženami s odborným vzděláním ve věku 17–19 let se pro zachování záhumenku vyslovilo 41 %, pro jeho omezení nebo likvidaci – 36 %, mezi mechanizátory–muži ve věku 17–19 let se pro zachování záhumenku vyslovilo 48 %, pro jeho omezení nebo likvidaci – 21 %, mezi ženami zaměstnanými v živočišné výrobě ve věku do 19 let bylo pro zachování záhumenku 58 % a 15 % pro jeho omezení nebo likvidaci, z nequalifikovaných mužů ve věku 20–23 let bylo pro zachování záhumenku 60 % a 9 % pro jeho omezení nebo likvidaci.

Industrializace zemědělské výroby má za následek rozšíření volného času zemědělské mládeže, růst úrovně vzdělání a rozvoj potřeb zásadně mění strukturu volného času. Na první místo se dostávají takové typy využívání volného času, jako je četba knih nebo

časopisů, sledování televizních programů a poslouchání rozhlasu, návštěva kina apod. Ty jsou přitom nejprůběžnější pro mladé pracovníky spjaté s moderní technikou. Na otázku „Kolik jste přečetl za rok knih?“ byly odpovědi rozlišeny v jednotlivých sociálně profesionálních skupinách zemědělské mládeže takto: mezi odborníky ve věku 17–23 let — „něčtu“ — 0, do 10 knih — 22 %, více než 10 knih — 77 %, mezi mechanizátory ve věku 17–19 let — „něčtu“ — 6 %, do 10 knih — 16 %, více než 10 knih — 75 %, mezi nekvalifikovanými pracovníky bez odbornosti zaměstnanými ve sféře manuální práce ve věku 17–19 let — odpovědělo „něčtu“ — 12 %, do 10 knih 20 %, více než 10 knih 65 % (str. 169–170).

Vedle výsledků získaných výzkumem Laboratoře sociologických výzkumů kniha obsahuje rozsáhlé údaje sociálně ekonomického charakteru, údaje z jiných sociologických výzkumů o zemědělské mládeži, jež byly uskutečněny v různých obdobích socialistické výstavby sovětské vesnice, i praktická doporučení. Studium této knihy dává možnost konkrétněji pochopit cesty rozvoje zemědělské mládeže v podmínkách vyspělé socialistické společnosti.

A. S. Vasilenko

David & Judith Willer: Systematic Empiricism: Critique of a Pseudoscience (Systematický empiricismus: kritika pseudovědy) Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey 1973, 145 s.

Práce dvou amerických autorů je rozsahem své nevelká, je však rozhodně významná svým obsahem a zaměřením. Je významným příspěvkem ke kritice pojetí vědy a vědecké práce, které se v určité době ustálilo ve Spojených státech a bylo také přijato jako jediné pojetí vědecké práce značným počtem sociologů. Toto pojetí, tento směr ve vědecké činnosti nazývají autoři empiricismus. Nejde tedy jen o určitý model a provozovanou praxi americké takzvané empirické sociologie, nýbrž o určitá základní východiska týkající se pojetí vědy a vědecké práce. Je ovšem nesporné, že mnozí představitelé americké komerční empirické sociologie se právě přidržují empiricismu a také z něho vycházejí.

Recenzované práce se skládá z úvodu, předmluvy, osmi kapitol, z nichž poslední je celkovým závěrečným shrnutím celé práce. Připojen je věcný a osobní rejstřík.

Své pojetí kritiky empiricismu vysvětlují autoři v úvodu své práce. Vycházejí v podstatě z těchto závažných myšlenek: Je obecnou fikcí, že vědecká metoda začíná pečlivým pozorováním a sbíráním faktů, je to omyl, který je směšován s metodami sociálních „věd“. Je zapotřebí rozlišovat mezi empiricismem a vědou. Tradice empiricismu, počínaje J. St. Millem a konče soudobou sociologií, která ji přijala, ukazuje, že nejde o tradici rozvinuté vědy. Empiricistické sociální studie podle tvr-

dého odsudku autorů, i když převládají ve všech oblastech sociálních „věd“, neprodukuji ani vědecké poznání, ani jiný druh užitečného poznání.

Pokud jde o termíny, autoři rozlišují empiricismus a empiricismus. Organizovat konkrétní výzkum ještě neznamená být představitelem empiricismu, i když většina amerických sociologů pracujících v oblasti konkrétních výzkumů patří mezi empiricisty. Sociologové provádějící empirický výzkum mohou být představiteli empiricismu, avšak lze sem zařadit i takzvané teoretiky, kteří budují teorii rovněž na základě empiricistických východisek. Proto Willerovi zdůrazňují, že je možné být empiricistou i bez jakéhokoli konkrétního kontaktu s daty, tak jako ten, kdo provádí empirický výzkum, vůbec nemusí být ovlivněn empiricismem.

Mezi nejpádlnější důkazy nevědeckosti empiricismu patří podle autorů dané práce fakt, že od objevení moderního empiricismu nebyl v jeho rámci formulován ani jediný vědecký zákon. Mezi největší předsudky empiricismu patří přesvědčení, že vědecké teorie a pojmy jsou definovány na základě pozorování a v relaci s pozorováním. „Teoretický“ (uvozovky patří vždy autorům) empiricismus v sociologii je charakterizován tím, že používá na základě pozorování definované empirické kategorie, které nemohou být spojeny žádným teoretickým prostředkem. Empiricistické sociální teoretizování je spíše obecné než abstraktní, a tudíž spíše vágní než exaktní. Úkolem teorie je vysvětlovat, předpovídat a být vodítkem pro nový výzkum. Souhrn minulého pozorování však nemůže vysvětlovat a předpovídat, přesnost nemůže být získána z vágního. Je jasné, říkájí autoři recenzované práce, že v posledních letech jsme slyšeli mnohé nepravdy, z nichž největší je tvrzení, že empiricismus je věda. Tato nepravda je základem ospravedlňování empiricistických metod v soudobé sociologii. Cílem knihy je rozbít toto ospravedlňování v naději, že sociologové pak budou s to přijmout vědeckou metodu. Mezi největší omyly představitelů takzvané radikální sociologie v USA patří ztotožňování empiricismu s vědou. Běžné pojetí ztotožňuje empiricismus a sociální vědu a radikální sociologové to bez výhrad přijímají, obviňují pak vědu z konzervatismu. Není to věda, nýbrž empiricismus, který je konzervativní. Skutečná věda o společnosti není závislá na tom, co je, a protože racionálně transcenduje existující situaci, je nutně radikální.

Abychom pochopili podstatu empiricismu a povahu skutečné vědy, je nutné se zabývat povahou vědeckého poznání i historií vzniku empiricismu. Hlavním východiskem obou autorů je jejich pojetí vědy a vědeckého zákona. Vědecké zákony jsou podle nich formovány pojmy, které představují spíše ideje než empirické kategorie; takové vědecké zákony nejsou empiricky definovatelné. Tyto pojmy jsou spojeny racionálními prvky, které

nejso odvozeny z pozorování. Nejde o to, že skutečná věda nepozoruje, spojuje však pozorované vždy s pojmy, kdežto empiricismus jde od pozorování k pozorování, spojuje pozorované s dalším pozorováním. Proto také většina toho, co se nazývá metodologií v empiricistickém pojetí, není nic jiného než rozvíjení technik pozorování. Skutečná věda se také jako empiricismus zabývá empirickými souvislostmi a jako matematika se rovněž zabývá racionálními souvislostmi. Avšak teprve abstraktním spojením teoretických pojmů s pozorováním nabývají tyto pojmy empirického smyslu. Vědecké poznání nespočívá jen v racionálním spojování racionálního, ani v empirickém spojování dalšího empirického (pozorovaného). Spočívá na izomorfismu teorie a pozorování, na strukturální podobnosti mezi teorií a pozorovací úrovní. Na rozdíl od běžného směřování vědy a empiricismu mají oba přístupy jediné společné to, že usilují o explaraci pozorovatelného. Věda používá zákonů a teorií, které se spojují s pozorováním, dávají mu interpretaci a samy nabývají empirického smyslu. Empiricismus se zabývá empirickými generalizacemi a přesahuje jednotlivé zobecnění, kdežto věda transcenduje jednotlivé a zvláště teoretickou abstrakci.

Jednou z nápadných vlastností empiricistické sociologie je pozoruhodné ignorování dějin sociologie a dějin vývoje vědy. Proto je právě mimo jiné možné ztotožňování empiricismu s vědou. Počátky empiricismu lze spojit s jménem a dílem J. St. Milla, který je autory nazýván otcem systematického empiricismu. Již u Milla je založeno mnoho předsudků a jednostranností, které jsou v pozdějším empiricismu považovány za základ vědeckého přístupu. Je to všeuvedukcionismus, pojetí zobecnění jako odrazu pozorovaných pravidelností, zaměření vědy na zkoumání podobnosti jevů, přecenění kauzální metody. Millovy pojmy se vztahují spíše k empiricky pozorovaným objektům a jejich podobnosti než k teoreticky definovaným termínům.

Millovy základní myšlenky empiricismu byly pak rozvinuty a zdokonaleny představiteli britské statistické školy, zvláště pak R. A. Fisherem, K. Pearsonem a také F. Galtingem. Zvláště pojetí K. Pearsona znamená jednoznačně oddělení empiricistického směru od pozitivní staré vědecké tradice.

Pro analýzu zdrojů systematického empiricismu přecházejí Willerovi k analýze technik tohoto směru. V sociologii můžeme zjistit tři základní empirické přístupy: 1. systematický empiricismus, vyvozený ze statistické tradice, 2. zúčastněné pozorování a 3. empirické teorie, které nejsou racionálními systémy pojmů ve vzájemných vztazích jako ve vědě, nýbrž příliš širokými generalizacemi, jež jsou zamýšleny pro popis empirických univerzálií ve společnosti. Sem řadí autoři například Parsonsovu velkou teorii, kterou považují za srovnatelně vágní a dokonce obskurní. Ze všech tří uvedených směrů je nejvíce zdůvodňován

a také se od r. 1940 stal vládnoucím systematickým empiricismus, který nemá ani ty výhody, jež představuje zúčastněné pozorování a teoretický empiricismus. Systematický empiricismus je ve srovnání s obecnou sociologickou teorií velmi nedávného data. Nepoužili ho ani Thomas a Znaniecki, ani chicagská škola, ani manželé Lyndovi. Teprve známá práce *Americký voják* je prý bodem obratu. Pokusy spojit některé práce Ch. Boothe či Maxe Webera s empiricismem nejsou oprávněné. Sociologičtí empiricisté se vždy zabývali více technikami svých procedur než logikou své metody, měli proto malé pochopení pro rozdíl svých metod a metod vědeckých. Mezi nejvýznamnější techniky systematického empiricismu zařazují autoři recenzované knihy experiment, techniku zvanou survey, určité pojetí kauzality, které se zvláště v poslední době odvolává na Blalockovu kauzální inferenci, problémy statistické pravděpodobnosti a měření prostřednictvím škálování. Poukazují s pádnými argumenty na jednostrannost, omezenost těchto přístupů v empiricistické sociologii, na nerefektivnost tohoto pojetí a na nevědomost, s níž sociologové tyto přístupy považují za totožné s přístupy ostatních věd, které vycházejí z tradice teoreticky pojaté vědy.

Zvláště podrobně jsou analyzovány pokusy operacionalistů Bridgmana, Campbella a H. Dingle, kteří mimo jiné předpokládali samozřejmě, že teorie a měření jsou jednoznačně empirické objevy. Autoři konstatují, že Campbell a Bridgman nepřispěli svým oborům ničím hodnotným. V jiných vědách operacionalisté jen interpretovali již ustanovené procedury měření, kdežto ve společenských vědách byl operacionalismus použit jako metoda. Celkové zhodnocení operacionalistických výsledků podávají Willerovi takto: Když jsou škálovací procedury používány ve spojení s systematickým empiricismem, zdá se, že nejsou žádné hranice počtu hodin, které mohou být intenzivně stráveny při hledání ničeho. Víra v měření je důležitou ideologickou složkou soudobé sociologie proto, že vysvětluje nedostatek schopnosti odhalit zákony.

Autoři neodmítají možnost vědeckého měření, rozlišují však měření v systematickém empiricismu a operacionalistické škálování a vědecké měření. Vědecké měření není podle nich založeno na nějaké empirické technice, nýbrž je důsledek exaktní matematické teorie. Měření je prostředek, jímž je pojem empiricky interpretován. Pojmy nejsou to, co pozorujeme, a empirická měření nemohou být definicemi pojmů. Idea operacionalistické definice je protikladná významu pojmů ve vědě. Z vědeckého hlediska nemá žádný smysl pokoušet se stanovit přesné měření, nemáme-li teorii. Operacionalismus je empiricistický pokus rozumět vědeckému měření. Není divu, že to byl právě Bridgman, kdo se především angažoval v této oblasti. Sám nepřinesl nic vědeckého pro přírodní vědy a ještě navíc mylně zdůraznil, že například teorie relativity

formulovaná Einsteinem byla vytvořena na bázi pozorování a Einsteina samého považuje za experimentátora ve smyslu empiricismu.

Předposlední kapitola je analýzou vztahu mezi systematickým empiricismem a filosofií empirické vědy. Je známo, že empirická sociální věda často následovala metody a ideje logického empiricismu nebo logického pozitivismu. Je tu však určitý rozdíl. Logičtí empiricisté se liší od čistých empiricistů tím, že věří, že obecné zákony mohou být formulovány při použití čisté logiky a že partikulární empirické případy mohou být vysvětleny dedukcí z obecných zákonů. V této souvislosti jsou pak stručně rozebrány koncepce Popperovy, Hempelovy a jiných. Zde autoři již vycházejí z rámce svého bezprostředního tématu, i když souvislosti mezi logickým empiricismem a systematickým empiricismem jsou zjevné. Zajímavé je však, jak autoři odmítají Hempelovu výtku adresovanou Marxovi za jeho údajnou „metafyzickou teorii dějin“. Z hlediska empiricisty Marx předložil „metafyzickou teorii“, avšak z hlediska systému vědeckého poznání je prý tato výtku poklonou Marxovi, který na rozdíl od těch, kdo hledají empirické „vzory“ v dějinách, založil své pojetí dějin na teoretických relacích pojmů. Hempel sám spltl systematický empiricismus s vědou.

Závěrečná kapitola je shrnutím kritických výtek adresovaných systematickému empiricismu do šesti bodů. Jádrem argumentace je opět založeno na tom, že systematický empiricismus není vědou a že neprávem pokládá sám sebe za jedině vědecký přístup. Nechápe význam vědy jako systému vědeckých pojmů a formulovaných zákonů, nechápe vztah mezi teorií a pozorováním či mezi teorií a smyslovými údaji. Má nesprávnou představu o tom, co je věda. Jeho hlavním rysem je spojování pozorovaných skutečností a redukce vědecké teorie na zobecnění, jež je v nejlepším případě založeno na pozorování, experimentu a z teoretických postulátů na jednostranném pojetí kauzality, pravděpodobnosti a škálovacích technik. Celkový kritický přístup a zdrcující odsudek systematického empiricismu je znovu zopakován v závěrečném odstavci knihy. Sociologické poznání není vědecké, avšak může být. Metodou k dosažení vědecké sociologie nejsou nové statistické procedury nebo škálovací metody. Empiricismus není věda a systematický empiricismus není ani dobrý empiricismus.

Považuji recenzovanou práci za velmi cen-

nou, užitečnou a podnětnou. Již to, že ji napísali autoři země, kde empiricismus převládal, a že se pokoušejí ne o globální odmítnutí, nýbrž o kritické odmítnutí, založené na analýze jednotlivých pověr a předsudků empiricismu, je velmi záslužné. Považuji kritiku empiricistického pojetí vědy, vztahu vědy a pozorování, experimentu, kauzálního principu, pravděpodobnosti, techniky survey a operationalistických škálovacích technik za oprávněnou. Tato kniha a její autoři mají co říci k vývoji naší československé sociologie. Je jen škoda, že mnohé věci říkají otevřeně a nekompromisně, pokud jde o mnohé předsudky a pověry empiricistického pojetí, jež se i v naší sociologii vyskytovaly, autoři vzdálené země, a ne naši sociologové. Navíc američtí autoři nejsou marxisty a nehlásí se k marxismu, i když z celkového zaměření práce i z některých výroků — dialektický přístup, kladné ocenění Marxova teoretického pojetí dějin, kritické výtky Parsonsovi a koncepci funkcionální stratifikace Davise a Moora — lze usuzovat na pokrokové, demokratické a kritické zaměření. Přes celkové jednoznačné kladné hodnocení a přijetí práce, kterou považují za vysoce záslužnou a poučnou, však musím vytknout jeden dosti závažný nedostatek. Při oprávněné kritice primitivního a zjednodušeného pojetí vztahu teorie, či přesněji generalizace a pozorovaných faktů, přes oprávněnou kritiku neznalosti dějin vědy i sociologie u představitelů systematického empiricismu mám pocit, že autoři přeceňují jeden aspekt: Význam teorie jako souhrnu konstruovaných pojmů, vědeckých zákonů, které nejsou a nemohou být založeny jen na zobecnění pozorovaného, protože jako obecné formulace zákonů přesahují každé jednotlivé pozorování i každou empirickou příčinnost a pravděpodobnost, však nelze obhajovat argumentací, z níž vyplývá nebezpečí imanentismu a idealistického pojetí vědy. Z některých formulací lze usoudit, že autoři recenzované práce mají sklon někdy chápat vědu jako produkt imaginace a duchovní tvorivosti, která nečerpá své podněty a zdroje z reality, nýbrž z jakési samostatné a čisté sféry duchovna. To se projevuje zvláště tam, kde se autoři odvolávají se zalíbením na výroky Einsteinovy o tom, že teorie a zákony vědy jsou „free inventions of the human intellect“. To je jediná vážná „vada na kráse“ velmi významné práce, nevelké počtem stran, avšak závažné a podnětné svým tvořivým a kritickým obsahem.

Eduard Urbánek

Porada zástupců filozofických a sociologických časopisů evropských socialistických zemí v r. 1974

Pravidelně každým rokem se scházejí představitelé filozofických a sociologických časopisů evropských socialistických zemí, aby si vyměnili zkušenosti ze své práce, poradili se o aktuálních úkolech marxistické filozofie a sociologie. Porada je vždy současně teoreticky orientována na některé významné společenské problémy. Tématem loňské porady, která se konala ve dnech 28. 10.–2. 11. 1974 v Budapešti, byl vztah národního a internacionálního.

Úvodem vystoupil maďarský filozof A. Wirth s referátem *Dialektika internacionálního a národního v rozvoji socialistické společnosti a marxistické filozofie*. Konstatoval, že vztah internacionálního a národního je ve filozofii poměrně málo rozpracován a že při konkrétní analýze těchto otázek se projevují určité jednostrannosti především v tom, že je přeceňována úloha národního a na druhé straně je internacionální chápáno v metafyzické poloze, odtržené od národního. Základní řešení vztahu internacionálního – národního najdeme u klasiků marxismu-leninismu. Za socialismu má tento vztah nový kvalitativní obsah – internacionální má vždy prvenství před národním. Integrační procesy, které probíhají v oblasti ekonomické základny světové socialistické soustavy, dávají tomuto vztahu kvalitativně nový charakter. Předně roste význam internacionalismu, prohlubují se vztahy mezi jednotlivými socialistickými státy. Rozdíly mezi národním a internacionálním již nemají antagonistický charakter.

Další účastník porady, člen korespondent T. I. Ojerman, přednesl referát *Internacionální a národní ve vývoji filozofie*. Zabýval se problematikou vlivu národní specifiky ve vzniku filozofických koncepcí a rozvedl myšlenku o podmínkách přerůstání národního v internacionální. Zdůraznil internacionální charakter marxismu a jeho rozpracování řadou národních kultur – což ovšem neznamená nacionální marxismus.

Další sovětský vědec profesor V. S. Gott přednesl referát *Dialektika národního a internacionálního a problém práva a svobody člověka*. V obsáhlém vystoupení uvedl, že diskuse o vztahu internacionálního a národního se vede v rámci marxismu-leninismu již desítky let. V současné době se s růstem významu světové socialistické soustavy objevují nové úkoly, a proto je třeba rozpracovat dialektiku internacionálního – národním pro potřeby konkrétní práce komunistických stran, zvláště v kontextu boje s kosmopolitismem,

který kapitalismus staví proti komunistické ideologii. V duchu koncepcí mírového soužití mezi zeměmi s různým politickým uspořádáním má zejména velký význam *Deklarace o lidských právech*, v níž se projevuje konkrétní řešení dialektiky internacionálního a národního.

Ze sovětských delegátů na poradě dále vystoupil se zajímavým referátem A. D. Kosičev, hlavní redaktor časopisu *Naučnyj komunizm*. Zabýval se otázkou vztahu internacionálního a národního v rozvoji marxistické filozofie. Upozornil na dialektiku národního, která ve své podstatě má internacionální charakter.

V. N. Ševčenko, zástupce hlavního redaktora časopisu *Filosofskije nauki*, a L. I. Grekov, odpovědný tajemník časopisu *Voprosy filosofii*, se zabývali konkrétními úkoly a zkušenostmi filozofických časopisů v souvislosti s marxistickým řešením vztahu internacionálního a národního. Podobně jako další soudruzi vyzdvihli význam spolupráce filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí a předložili i návrhy na prohloubení této spolupráce.

Na poradě byl rovněž přítomen šéfredaktor nového sovětského časopisu *Sociologičeskije issledovanija* – profesor A. G. Charčev. Přednesl referát na téma *Internacionální a národní v mravních hodnotách socialismu*. Upozornil, že vztah internacionálního a národního se projevuje v různých oblastech a je proto předmětem zájmu nejen filozofů, ale i sociologů, estetiků atd. Zabýval se funkcí morálky a úlohou sociální kontroly v souvislosti s nezbytností rozpracovat obecnou kategorii „proletářský internacionalismus“ do roviny konkrétního zkoumání. Za nejvhodnější oblast, která je adekvátní teoretickému pojmu proletářský internacionalismus v empirické rovině, pokládá právě morální hodnoty, od nich pak přechází k zdůvodnění nezbytnosti zkoumání hierarchie lidských potřeb. Referát S. Charčeva byl zajímavým a plodným pokusem rozpracovat obecnou kategorii pro potřeby konkrétního sociologického zkoumání.

Také soudruzi z ostatních socialistických zemí se vyslovili k ústřednímu tématu konference. D. Czaban se v referátu *Národní otázka, národní idea* velmi podrobně zabýval historickým aspektem národnostní problematiky v Maďarsku. Upozornil na významný dokument, *Aktuální otázky socialistického vlastnictví a proletářského internacionalismu*, který je výsledkem práce pracovní skupiny kulturní politiky při ÚV Maďarské socialistické dělnické strany. Tento obsáhlý dokument shrnuje hlavní zkušenosti z řešení konkrétních otázek socialistického vlastnictví a vy-

tyčuje směry rozvoje proletářského internacionalismu v souvislosti s procesem budování socialismu v Maďarsku.

I. Marton se v referátě *Revoluční, konzervativní, reakční rysy antiimperialistického nacionalismu třetího světa* zabývá otázkami mezinárodně politických aspektů projednávané problematiky. Poněkud odlehlý od jádra problému byl referát dalšího maďarského souduha I. Hahna na téma *Od etnických náboženství k univerzálním*.

Vedoucí polské delegace J. Kucziński, redaktor časopisu *Studije filozoficzne*, předložil referát na téma *Národ, vlast, společnost socialistických zemí*. Jako východisko použil analýzu hesla „Komunismus – společnost budoucnosti“, a to nejen z hlediska ideologického, ale především také prakticko-politického. Na tomto základě pak rozvíjel myšlenku vztahu internacionálního a národního ve filozofii. V jeho referátě se objevilo několik značně diskusních přístupů, které byly v průběhu porady postupně upřesňovány.

Z německých soudruhů vystoupil v diskusi F. Ruprecht a D. Wittich. Krátký příspěvek přednesl A. Kretschmar na téma *Dialektika internacionálního a národního a rozvoj sociologie*. Upozornil hlavně na nezbytnost zkoumání internacionálního aspektu rozvoje světové socialistické soustavy na základě ekonomických integračních procesů, které se projevují v praktické činnosti RVHP.

D. Bergner se věnoval otázkám vzájemné souvislosti internacionálního a národního v současné buržoazní filozofii a nezbytnosti boje proti této interpretaci.

Jugoslávský delegát Bratislav Petrovič přednesl zajímavý příspěvek, v němž zdůraznil význam marxistických principů chápání společenských procesů, tj. materiálního základu, třídního aspektu, nezbytnosti diktatury proletariátu v revolučním procesu. Na tomto základě je možno teprve pochopit smysl proletářského internacionalismu. V této souvislosti se na příkladu Jugoslávie dotkl otázky pramenů nacionalismu. Uvedl, že vyplývá především z nerovnoměrného ekonomického rozvoje země, zatímco náboženské, maloburžoazní a další vlivy mají na vznik nacionalistických tendencí druhotný vliv. Z toho pak vyvodil nezbytnost ekonomické integrace.

Reagoval na problém univerzalizmu ve filozofii, o němž se ve svém referátu zmínil J. Kucziński. Upozornil na to, že původ univerzalistických koncepcí plyne z existencionální filozofie, interpretující vědeckotechnickou revoluci jako proces, který ruší rozdíly mezi lidmi a třídami vůbec. Naproti tomu však Marx chápe člověka konkrétně, v konkrétně historických podmínkách, žijícího v tomto národě, v této ekonomické situaci. Z toho plyne neoprávněnost univerzalizmu a nezbytnost proletářského internacionalismu.

Na tento podnětný příspěvek navázal V. Dobrianov z Bulharské lidové republiky. Správně upozornil na nezbytnost takové politiky v řešení národního a internacionálního, která systematickou řídicí a plánovací prací překo-

nává rozdíly v národních ekonomikách, vede důsledný boj proti maloburžoazním, nacionálním a dalším přežitkům.

Z československých účastníků přednesli referát A. Sirácky a D. Hajko. Zabývali se problematikou *Národní idea a internacionalismus v rozvoji československé socialistické společnosti*. Uvedli, že řešení vztahu národního a internacionálního je možné jen na základě stanovení správného východiska, jímž je hledisko dělnické třídy a jejího historického poslání. Komunistická strana dělnické třídy v každé konkrétně historické situaci vytváří strategii a taktiku k řešení všech významných společenských otázek. Vychází přitom z marxisticko-leninského učení, které je založeno na materialistickém pojetí dějin. V Československu se projevovала idea přežitků plynoucích z masarykismu, kultu Štefánika apod., proti čemuž musí dělnická třída a její strana stále bojovat. V procesu socialistické výstavby dochází nejen ke sblížování tříd, ale také k sblížování národů a národností. V tomto procesu se jako významný krok jeví federativní uspořádání Československa.

J. Loukotka se v referátu *Problémy pojetí národního a internacionálního v marxisticko-leninské filozofii* zabýval některými otázkami této problematiky z gnoseologického hlediska, vymezením pojmů internacionální a národní a jejich dialektikou.

Vedoucí naší delegace J. Netopilík v rozsáhlém referátu *Internacionalismus a světový názor dělnické třídy* rozebíral teoretické souvislosti marxistického pojetí společnosti a internacionalismu. Ukázal na souvislost internacionálního charakteru marxisticko-leninské filozofie s materialistickým pojetím dějin a konkrétními úkoly, před nimiž se ocitá mezinárodní dělnická hnutí a budování komunismu.

*

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že referáty přednesené na poradě se zabývaly základními tématem ve značně širokém záběru. Přednost tohoto přístupu je možno vidět především v tom, že problém vztahu internacionálního a národního objevil v komplexní podobě. Byla vyslovena hlediska nejen filozofická a sociologická, ale také historická, ekonomická, mezinárodně politická, etická a další. Nevýhoda tohoto způsobu jednání ovšem plyne z příliš extenzivního záběru problematiky. Pro nedostatek času nakonec nebylo možno řadu významných podnětů nebo i diskusních otázek dostatečně rozebrat a objasnit. Přesto diskuse byla velmi živá, prakticky se diskutovalo ke každému referátu. Účastníci byli vedeni snahou objasnit dialektiku internacionálního a národního v co nejkonkrétnější podobě, důsledně na pozicích marxismu-leninismu, tak, aby bylo sjednoceno základní pojetí pro práci časopisů.

Obecně pak z jednání vyplynula významnost internacionalismu jako rozhodujícího a jednotícího principu dělnického hnutí v sou-

časné epoše, v boji proti univerzalizmu anti-komunistických koncepcí.

Součástí diskuse byly i příspěvky E. Keriho o práci časopisu *Maďarský filozofický obzor* a L. Molnára, který informoval o úloze maďarského časopisu *Szociologia*. Současně přednesl hlavní články plánu časopisu na příští roky. Časopis se bude především věnovat otázkám sociální struktury, rodiny, vztahu k práci, volného času. Významné místo zaujme problematika dělnické třídy, její dynamiky a růst její úlohy v procesu budování socialismu. Podobnou informaci podal i rumunský delegát S. Costea.

Závěrečnou diskusi a celé jednání uzavíral akademik Matraj. Konstatoval užitečnost setkání a vyslovil naději, že spolupráce filozofických a sociologických časopisů se na tomto základě ještě prohloubí a projeví se v intenzivní výměně statí, které budou vědecky reflektovat úspěchy budování socialismu a rozvoje marxisticko-leninské společenské vědy.

Součástí závěrečné diskuse bylo i projednání organizace a hlavního tématu příštího setkání. Porada v roce 1975 se bude konat v Sofii, hlavní rámcové téma je *Úloha filozofie a sociologie v sociální praxi*. Vlastnímu jednání porady má předcházet důkladná příprava, která by se měla odrazit v diskusi na stránkách jednotlivých časopisů.

Porada šéfredaktorů filozofických a sociologických časopisů evropských socialistických zemí v r. 1974 v Budapešti byla všestranně užitečná. Přinesla řadu věcných poznatků. Neméně cenná byla i výměna zkušeností z redakční práce, navázání a prohloubení pracovních a soudružských kontaktů.

František Zich

O výsledcích mezinárodního symposia o kritice buržoazních a revizionistických dezinterpretací vědeckotechnického pokroku.

Problémová komise mnohostranné vědecké spolupráce akademiků věd socialistických zemí *K otázkám ideologického boje v souvislosti s mírovou koexistencí dvou světových soustav* uspořádala ve dnech 4.–6. listopadu 1974 v Domě vědeckých pracovníků v Liblicích pracovní poradou s mezinárodní účastí, věnovanou kritice buržoazních a revizionistických dezinterpretací vědeckotechnického pokroku, již se účastnili přední odborníci ze Sovětského svazu, Bulharské lidové republiky, ČSSR, Německé demokratické republiky, Maďarské lidové republiky a Polské lidové republiky.

Gesci v činnosti uvedené Problémové komise zajišťuje již od roku 1967 Československá akademie věd a jmenovitě Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV. Mezinárodní socialistická dělba práce v oblasti boje proti soudobé buržoazní ideologii a antikomunismu postoupila do stadia, kdy každá socialistická země koordinuje výzkum a kritiku buržoazní ideologie v některé oblasti. AV SSSR vedle účasti na všech tématech rozpracovává problematiku leninské etapy filozofie marxismu v soudobém ideologickém boji, pracoviště AV NDR

převzala odpovědnost za koordinaci kritiky soudobého sociáldemokratismu, pracoviště AV PLR koordinují tématu o politické strategii a metodách ideologické diverze, pracoviště AV MLR koordinují problematiku „Mládež a soudobá ideologie“ a pracoviště AV BLR převzala odpovědnost za koordinaci kritiky buržoazní futurologie. Pracoviště ČSAV byla pověřena koordinací výzkumu a kritiky buržoazních a revizionistických interpretací vědeckotechnické revoluce, přičemž na tomto výzkumu se podílejí také pracoviště z ostatních socialistických zemí.

Zkušenosti potvrzují, že všestranná a hluboká kritika buržoazních a maloburžoazních koncepcí vědeckotechnického pokroku může být výsledkem pouze společně prováděného a víceborového výzkumu, na němž participují všechna společenskovo vědní pracoviště zemí socialistického společenství.

V buržoazní ideologii vedle „optimistických“ vulgárně scientistických představ (podle nichž sám vědeckotechnický rozvoj může vyřešit všechny ekonomické, sociální, kulturní a ostatní problémy) se v poslední době prosazují „pesimistické“ koncepce, pro něž je typické, že za „protidělné důsledky“ rozvoje vědy a techniky vůbec označují některé negativní stránky vědeckotechnického pokroku, které jsou způsobeny kapitalistickými společenskými vztahy.

Buržoazní a maloburžoazní ideologové v nejlepším případě dospívají k různým odrudám buržoazního meliorismu, pro něž je charakteristické uznávání nutnosti některých dílčích reforem při zachování podstaty kapitalismu.

Buržoazní a maloburžoazní ideologové se snaží prosadit svá ideologická, teoretická a metodologická hlediska při řešení celé řady skutečných problémů soudobého světa. Mezi nimi významné místo zaujímají problémy spojené s nastupující vědeckotechnickou revolucí (otázky životního prostředí, surovinných a energetických zdrojů, demografických otázek, změn v systému věda – technika – výroba, změn v systému věda – výroba – řízení – kvalifikace atd.). V zápasu mezi buržoazní a socialistickou ideologií vystupuje do popředí boj o pojetí, interpretaci a řešení naléhavých otázek spjatých s nástupem vědeckotechnické revoluce v třídně protikladných systémech. Buržoazní a maloburžoazní ideologie stále častěji vystupuje v různých převlecích a parazituje na diskusích o naléhavých otázkách současné doby.

V kapitalistických zemích znovu a znovu vycházejí práce, v nichž se opakují jednostranná a nesprávná teoretická a metodologická východiska, která už byla podrobena kritice ze strany marxisticky orientovaných filozofů, ekonomů, sociologů, historiků, ekologů a pracovníků ostatních vědeckých oborů. Současně však buržoazní ideologové se snaží „hlouběji zdůvodňovat“ své jednostranné koncepce využíváním systémových přístupů, poznatků některých přírodních a technických věd, matematických a statistických postupů atd. Všechny tyto buržoazní

a revizionistické přístupy rozdělil R. Richta do tří základních proudů. Na jednání pracovní porad y uvedl: „Nejčastější způsob použití pojmu „vědeckotechnická revoluce“ v buržoazní a revizionistické literatuře odpovídá třem variantám:

a) Vědeckotechnická revoluce se ztotožňuje s velkými vědeckými objevy, které jsou v podstatě nezávislé na vývoji společnosti a které vznikají především důsledkem imanentního rozvoje vědy. Teoreticky se tato koncepce opírá o práce „teoretiků vědy“ typu A. M. Weinbergera nebo T. Kuhna.

b) Koncepce, která charakterizuje proces vědeckotechnické revoluce jako změny v poměru mezi vědou, technikou a společností, a tím vzniku nových základů společenského života. Ideologický základ této interpretace propagoval především D. Bell.

c) Koncepce, která vysvětluje vědeckotechnickou revoluci v duchu Diebolda a ostatních jako analogii s průmyslovou revolucí XVIII. a XIX. století, jako množství probíhajících technických a dokonce sociálních změn ve smyslu „druhé“ nebo „třetí“ průmyslové revoluce.

Takovým způsobem základní přeměny v materiální základně společnosti se vykládají v rámci existujícího kapitalistického systému.“

Pro jednání pracovní porad y byly předloženy příspěvky sovětských autorů (prof. V. Granova *kritická analýza sociálně demokratických interpretací vědeckotechnického pokroku* a prof. V. D. Gerasimova *o povaze soudobé vědy*), bulharských autorů (S. Savova, který se zabýval *teoriemi sociálních cílů soudobých korporací*), maďarských autorů (stat s. Hülvelyho, v níž autor kriticky zkoumal *obsah buržoazních názorů na vědeckotechnickou revoluci*). Autoři z Německé demokratické republiky (prof. G. Domin, H. Schulze a B. Löwe) a z Polské lidové republiky (J. Mojsiewicz) se zabývali ve svých příspěvcích kritikou buržoazních koncepcí sociologie vědy (prof. G. Domin), dále kritikou sociálně demokratických koncepcí o vědeckotechnické revoluci (H. Schulze), kritikou některých hlavních buržoazních globálně ekologických koncepcí (B. Löwe) a rozvojem politického systému v období vědeckotechnické revoluce (J. Mojsiewicz).

Největší počet příspěvků předložili českoslovenští vědci pracovníci, a to v podobě dvou čísel *Informačního bulletinu*, vydávaného stálým sekretariátem Problémové komise v Praze: člen korespondent ČSAV R. Richta zkoumal projevy a příčiny krize perspektiv buržoazní společnosti, R. Richta společně s J. Filipcem analyzovali vztahy mezi technikou a humanismem, J. Filipce věnoval svůj příspěvek problematice způsobu života v souvislosti s ideologickým bojem, J. Netopilík provedl obsáhlý kritický rozbor fetišistického pojetí vědeckotechnické revoluce, prof. L. Hanzel analyzoval filozofické a politické aspekty teorií tzv. industriální společnosti a teorií kon-

vergence kapitalismu a socialismu, F. Kutta podrobil kritickému rozboru teorií a praxí kapitalistického řízení, K. Nesázal se zabýval problémem buržoazního řízení a vědeckotechnickou revolucí, M. Formánek se zaměřil na otázky krize buržoazního politického systému a na otázky kritiky soudobého technokratismu a scientismu, Z. Javůrek zobecnil poznatky z kritického zkoumání tzv. frankfurtské filozofické a sociologické školy a jejich teorií o vědě a technice, R. Šíma věnoval svůj příspěvek vztahu mezi vědeckotechnickou revolucí a socialistickou revolucí a J. Čáp kriticky analyzoval sociálně demokratické dezinterpretace vědeckotechnického rozvoje. Předseda vědeckého kolegia filozofie a sociologie ČSAV prof. L. Hrzal ve svém příspěvku poukázal na hlavní úspěchy, jichž bylo v ČSSR dosaženo při kritice buržoazních a revizionistických interpretací vědeckotechnického pokroku, a současně vymezil ty oblasti, kde je třeba účinněji spojit kritiku buržoazních a revizionistických koncepcí vědeckotechnického pokroku s pozitivním řešením praktických i teoretických problémů. Je tedy možno říci, že se liblická porada Problémové komise vyslovila ke všem základním teoretickým, ideologickým a metodologickým otázkám daného tématu. Byla zde také upřesněna některá hlavní témata pro základní výzkum v oblasti ideologického boje, který se v současné době mimo jiné zaměřuje zejména na tyto otázky:

a) problematiku vědeckotechnické revoluce v současném třídě rozdeleném světě a kritiku jejích různých buržoazních a revizionistických dezinterpretací;

b) problematiku životního prostředí, úlohu společenských stránek při jejím řešení a kritiku buržoazních ekologických koncepcí;

c) problémy války a míru, jmenovitě otázky vývoje života lidstva v podmínkách míru a kritiku buržoazních, antikomunistických a revizionistických dezinterpretací těchto otázek;

d) problémy plynoucí ze soudobých demografických trendů ve světě a kritika buržoazních, antikomunistických a revizionistických koncepcí v této oblasti;

e) kritiku buržoazních, maloburžoazních, reformistických a revizionistických koncepcí tzv. jednotného světového vývoje, zejména kritiku různých teorií konvergence kapitalismu a socialismu;

f) otázky spojené s protikladností způsobu života v kapitalismu a v socialismu a boj za formování socialistického a komunistického způsobu života;

g) problémy spojené s tzv. informační explozí, jejíž podstatou je mnohostranné působení na vědomí lidí, zneužívání masových sdělovacích prostředků, intenzifikace ideologického působení a s tím spjatý boj proti buržoazním a revizionistickým pojetím;

h) problémy charakteru soudobého vědeckého poznání, vnitřních zákonitostí rozvoje, řízení a plánování, praktického uplatnění vědeckých poznatků a kritiku buržoazních a revizionistických dezinterpretací v této oblasti;

i) kritiku buržoazních a maloburžoazních futurologických koncepcí a pravděpodobných proměn antikomunistických, reformistických a revizionistických teorií v nadcházejícím období.

Uvedená porada přispěla k prohloubení vědecké a ideologické integrace všech socialistických zemí v boji proti buržoazním a revizionistickým dezinterpretacím vědeckotechnického pokroku. Byly projednány příspěvky autorů ze zemí socialistického společenství určené pro publikaci věnovanou kritice buržoazních a revizionistických pojetí vědeckotechnického pokroku, která vyjde v Moskvě, v Berlíně a v Praze. Taková je také základní tendence a současná podoba mnohostranné vědecké spolupráce socialistických zemí: zpracování společných vědeckých prací, které přesvědčivě dokazují jednotu vědců socialistických zemí a jejich převahu ve stále náročnější a složitější ideologické konfrontaci se všemi odrudami buržoazní, oportunistické a revizionistické ideologie.

K pozitivním výsledkům je možno přiřadit též první plenární zasedání československo-německé výzkumné skupiny pro kritiku buržoazní filozofie, které se konalo po skončení pracovní porady Problémové komise. Tato výzkumná skupina, kterou vede člen korespondent R. Richta a akademik M. Buhr, mohla zhodnotit první konkrétní výsledky, dosažené za půl roku své existence. Byly vydány plánované publikace, a to zejména práce J. Filipce, B. P. Löweho a člena korespondenta R. Richty *Socialismus — imperialismus — vědeckotechnická revoluce*, která vyšla v nakladatelství Akademie věd NDR v rámci řady *Ke kritice buržoazní ideologie*, a dále český překlad práce H. Schulzeho *K ideologii socialdemokratismu*, který vyšel v nakladatelství Svoboda. Výzkumná skupina přijala konkrétní plán spolupráce na rok 1975, který vychází ze současných potřeb kritiky buržoazní filozofie a zahrnuje nejúžší spolupráci této výzkumné skupiny s činností mnohostranné vědecké spolupráce akademií věd socialistických zemí v oblasti boje s buržoazní ideologií.

Liblickou pracovní poradu Problémové komise zhodnotil velice pozitivně ve svém vystoupení v deníku *Neues Deutschland* dne 34. listopadu 1974 prof. G. Domin, který řekl: „Symposium — prvé svého druhu — bylo dlouhodobě výborně připravováno a dokumentovalo také velké pokroky ve spolupráci socialistických zemí. Kritická analýza nových tendencí v mezinárodním třídním boji vedla v jednotlivých bratrských zemích v podstatě ke stejným řešením.“¹

Výsledky pracovní porady, jíž se zúčastnili přední odborníci různých vědních oborů ze socialistických zemí, znovu prokázaly, že výzkum a kritika buržoazních revizionistických a reformistických interpretací vědeckotechnického pokroku patří k oněm klíčovým úkolům společenských věd, které lze řešit jenom v

rámci socialistické vědecké a ideologické integrace. Jednání této pracovní porady prokázalo znovu vzájemnou spojitost a podmíněnost pozitivního řešení praktických a teoretických problémů a kritiky buržoazních a maloburžoazních teorií. Pozitivní řešení aktuálních praktických i teoretických otázek, které stojí před jednotlivými obory společenských a v určité míře i přírodních věd, není možné bez kritiky buržoazních a revizionistických koncepcí, právě tak jako není možná hluboká kritika těchto koncepcí bez tvořivého řešení praktických i teoretických otázek vznikajících v souvislosti s rozvojem vědeckotechnického pokroku.

Milada Srovnalová

O rozvoji sociální statistiky v socialistických zemích

Sociologie v socialistických zemích přikládala vždy velký význam sociální statistice a se zájmem sledovala její rozvoj. Sociální statistika je totiž již tradičně jedním z nejdůležitějších zdrojů dat, o něž se marxistické společenské vědy při analýze konkrétních společností opírají, a každé zdokonalení sociální statistiky znamená proto vždy — alespoň nepřímo — i rozšíření poznávacího horizontu samotné sociologie. Ze statistického materiálu čerpali např. K. Marx v Kapitálu a B. Engels v Postavení dělnické třídy v Anglii a o statistiky se v četných svých pracích opíral i V. I. Lenin.

Takové statistické subsystémy, jako je statistika obyvatelstva, statistika práce, statistika životní úrovně, kulturní a zdravotnická statistika nebo statistika kriminální, jsou dnes integrální součástí informační báze celé řady oborových sociologických disciplín, resp. výzkumu mnoha závažných společenských problematik; uveďme jen namátkou marxistickou sociologii práce, výzkum sociální struktury, sociologii rodiny, sociologii města a bydlení a výzkum urbanizace, sociologii spotřeby, sociologii kultury či výzkum způsobu života. Žádný z těchto oborů by se dnes neobešel bez statistických dat. Proto také se významnější statistická šetření, jako je sčítání lidu, mikrocensy a různé jednorázové výzkumy, stávají svého druhu událostí i v oblasti společenských věd, které pak často i mnoho let z materiálu shromážděného statistickými institucemi těží. Proto také metodologické a metodické principy, na nichž jsou uvedené oborové statistiky a zmíněná šetření založeny — máme na mysli např. jejich periodicitu, způsob vymezení výběrových jednotek a výběru, volbu znaků a způsob jejich kategorizace, koncepci třídění a způsob jejich tabulace, rozsah a termíny publikování výsledků, jakož i rozsah, způsob a dobu archivace shromažďovaných dat — do značné míry podmiňují i možnosti sociologické analýzy naší společnosti.

Jestliže na jedné straně zůstává u nás do-

¹ *Wo die Arbeiterklasse herrscht, wird auch die Wissenschaft dem ganzen Volke dienstbar.* Neues Deutschland, 30. 11. 1974, s. 10.

sud určitá část relevantních statistických dat sociologicky nezhodnocena, pak je na straně druhé třeba současně konstatovat, že statistika mnohé významné sociální aspekty života naší společnosti zachycuje zatím v nedostatečné míře, případně jim nevěnuje vůbec pozornost. Máme na mysli např. podrobnější sociálně profesní strukturu ekonomicky aktivní populace, procesy sociální mobility, sociální složení domácností, sociální a sociálně ekologickou diferenciaci řady demografických a biosociálních jevů stejně jako i např. kulturních aktivit, časový rozpočet různých sociálních skupin, rekreační aktivity, účast na řízení, činnost ve společenských organizacích aj. Tyto mezery v systému statistických informací pociťuje naše sociologie výrazněji zejména v posledních letech, kdy se svými expertizami začala mnohem síře než dosud podílet na řešení závažných celospolečenských úkolů. Jde o problematiku, k jejíž osvětlení již plně nedostačují poznatky získávané tradičním sociologickým výzkumem a kde je rovněž zapotřebí trvalý příliv informací, které může zabezpečit pouze statistika, přesněji řečeno rozvinutá soustava statistiky sociální.

Proto také považujeme za velmi významnou iniciativu Stálé komise pro statistiku Rady vzájemné hospodářské pomoci, z jejíhož podnětu se od 8. do 11. října 1974 sešel v Budapešti seminář členských zemí RVHP „O aktuálních otázkách sociální statistiky“. O této akci chceme čtenáře Sociologického časopisu blíže informovat.

Semináře, jehož úkolem bylo posoudit základní teoretické a metodologické problémy spojené s budováním soustav sociální statistiky v členských zemích RVHP a se vzájemnou koordinací těchto prací, se zúčastnily delegace všech členských zemí (kromě Mongolska), delegáti SFRJ a Finska a zástupci sekretariátu RVHP a Evropské hospodářské komise. Členy delegací byli mimo zástupce ústředních statistických orgánů také pracovníci vědeckých institucí. Jednání semináře se postupně zabývalo následujícími čtyřmi tematickými okruhy:

1. Pojem sociální statistiky, soustava jejích ukazatelů, vztah mezi ekonomickou a sociální statistikou

K tomuto bodu byly předneseny referáty Společenské plánování – sociologie a sociální statistika (K. Kulcsar, ředitel Sociologického ústavu Maďarské akademie věd), Směry metodologických a praktických prací na soustavě sociální a demografické statistiky v Polsku (delegace PLR), Úkoly sociální statistiky a možnosti jejího rozvoje v socialistických zemích (CSSR), Otázky sociální statistiky a bilance národního hospodářství (SSSR). Kromě

toho předložila maďarská delegace rozsáhlý podkladový materiál, zabývající se pojmem sociální statistiky a základními směry v rozpracování sociálně statistických ukazatelů a obsahující také konkrétní návrh soustavy sociálně statistických ukazatelů.

Jednání zdůraznilo nezbytnost podstatně v socialistických zemích zdokonalit statistické sledování těch aspektů společenského života, které nesouvisí bezprostředně s výrobou a rozdělováním – a nejsou tedy dostatečně zachycovány soustavou ekonomické statistiky – a které lze charakterizovat jako „sociální procesy v užším slova smyslu“. Znalost těchto procesů, tvořících předmět sociální statistiky, je nezbytná zejména v souvislosti s řešením úkolů sociálního řízení a plánování v socialistické společnosti. Mnoho informací o těchto procesech je již nyní k dispozici v existujících oborových statistikách; jde však o to, překonat jejich roztříštěnost a integrovat je do jediné soustavy. Právě ve vytvoření systému z mnoha již existujících informačních prvků spočívá v prvé řadě jádro úkolů spojených s budováním sociální statistiky.

Při konstrukci tohoto systému je možné zvolit v zásadě dva postupy:¹

a) Méně náročná a za daných podmínek zatím zřejmě i jedinečně reálná je *metoda strukturální* (v předloženém maďarském materiálu označená – podle našeho názoru ne zcela výstižně – jako „metoda sociálních ukazatelů“), kdy se pro každou dílčí oblast sledované sociální reality vybírá několik o nejlépe ji charakterizujících ukazatelů, jejichž souhrn pak tvoří celkovou soustavu sociální statistiky. Výsledný systém se tedy člení na řadu tematicky vymezených subsystémů – například demografická statistika, práce, bydlení atd. – v jejichž rámci jsou pak vymezovány ukazatele.

Nevýhodou této metody je její statická, deskriptivní a malá míra uplatnění systémových vazeb: její předností je naproti tomu možnost bez velkých obtíží navázat na již existující statistické informace, a tedy i relativně snadná realizovatelnost. Proto také došla většina na semináři přítomných delegací k závěru, že strukturální soustava je v přípravě sociální statistiky nezbytnou první etapou, podmiňující i pozdější přechod k dokonalejšímu řešení.

b) Druhým postupem, kterého je možno při konstrukci systému sociální statistiky použít, je *metoda dynamického zobrazení* sociální reality, vycházející nikoliv z určitých „oblastí“ či „komponent“ společenského života, ale z procesů sociální a ekonomické reprodukce společnosti. Příkladem této koncepce je *metoda integrovaných matic*, která byla na semináři předmětem intenzivní diskuse.²

¹ Podrobněji se uvedené možnosti rozebírají v práci Andorka, R. – Illés, J.: *The Problems of Building up a System of Social Statistics*. Statisztikai Szemle, 52 (1974), 1, s. 62–77.

² Metodu integrovaných matic navrhl původně R. Stone (viz Stone, R.: *Demographic Accounting and Model Building*. OECD, Paříž) a později ji do svých

návrhů na koncepci sociální statistiky převzala Konference evropských statistiků (viz *A System of Demographic, Manpower and Social Statistics: Series, Classifications and Social Indicators*. Conf. Eur. Stats. WG (34) 6, Ženeva, 1971 a též *Towards a System of Social and Demographic Statistics*. Sekretariát OSN, ST/Stat. 68, 1973).

Metoda vychází z periodické registrace pohybu členů společnosti mezi jednotlivými kategoriemi demografickými, profesními, příjmovými, mezi různými místy bydliště apod. a spočívá v konstrukci řady přechodových matic (tabulek) zachycujících toky celkové populace i různých populací dílčích např. různými formami ekonomické aktivity, školskou soustavou, různými ekologickými strukturami, společenskými třídami, vrstvami, socioprofesionálními kategoriemi apod.

V těchto tabulkách, poněkud podobných meziodvětvové bilanci, je zachycena podstatně dokonaleji než pomocí výše zmíněného strukturálního modelu především dynamika společnosti a uplatňují se v nich také mnohem lépe systémové vazby; soustava integrovaných matic umožňuje určovat pravděpodobnost různých přechodů a má tak značnou hodnotu i pro dlouhodobé plánování, prognostické studie a pro odhad důsledků sociálně politických opatření.

Na semináři byly výhody metody integrovaných matic vysoce oceněny a bylo konstatováno, že jde o perspektivní řešení, pro něž je zapotřebí v členských zemích RVHP postupně vytvářet předpoklady; dosavadní soustavy statistických zjišťování by však zatím nemohly tento systém zásobit dostatkem nezbytných dat. Ta mohou být v potřebném rozsahu zabezpečena zřejmě až na základě registrů obyvatelstva, jež budou na úrovni jednotlivců průběžně zachycovat hlavní změny biosociální, socioprofesionální a sociálně ekologické povahy a případně i další doplňkové informace. Budování registrů je však dosud v členských zemích RVHP v počátcích a řada diskutujících upozorňovala, že zde nelze očekávat rychlé výsledky, ani zatím projevoval přílišný optimismus. Zdá se také, že registry, zachycující nezbytně jen základní informace o *jednotlivcích*, nebudou ani v budoucnosti jediným zdrojem sociálně statistických dat a že bude vždy nutné doplňovat je i výběrovými šetřeními speciálních problematik. Proto se také budoucí sociální statistika zřejmě nebude redukovat jen na soustavu registrů obyvatelstva a domácností a dat z nich odvozených.

Sociální statistika těsně souvisí se statistikou ekonomickou a demografickou a v celé řadě ukazatelů se s nimi překrývá. Byl však většinou podpořen názor, že sociální statistika je *samostatným* odvětvím, které by nemělo ukazatele statistiky obyvatelstva, práce a nevýrobních odvětví prostě převzít; oprávněnost těchto tradičních oborových statistik nebude vytvořením systému sociální statistiky dotčena a sociální statistika naváže jen na některé jejich ukazatele. Určité, i když ojedinělé pochyby byly v diskusích vysloveny i o účelnosti samotného pojmu „sociální statistika“; v úvahu byly navrhovány náhradní termíny jako „statistika sociálních podmínek života“ nebo „statistika socialistického způsobu života“.

2. Obecné problémy subsystémů sociální statistiky

K této části programu byly předloženy příspěvky: Otázky soustav ukazatelů sociální statistiky (delegace Rumunské socialistické republiky), Některé základní problémy soustav sociální a demografické statistiky (SFRJ), O charakteristikách statistické soustavy ve Finsku a o sociálních ukazatelích (Finsko) a Základní směry v rozpracování soustavy sociálně ekonomických ukazatelů (Kuba).

Základním problémem, kterému jednání semináře věnovalo v této souvislosti pozornost, bylo vymezení subsystémů (problémových oblastí) sociální statistiky v rámci již zmíněného strukturálního přístupu (metody sociálních ukazatelů). Východiskem diskuse byl návrh připravený maďarskými statistiky, v němž se předpokládá v první etapě následujících 9 subsystémů:

1. demografická statistika (6 ukazatelů);
2. vzdělání (27 ukazatelů);
3. pracovní síly a ekonomická aktivita resp. neaktivita (6 ukazatelů);
4. sociální struktura (7 ukazatelů);
5. rozložení příjmů, majetková situace a spotřební struktura (19 ukazatelů);
6. zdravotní péče (5 ukazatelů);
7. bydlení (10 ukazatelů);
8. kulturní aktivity (11 ukazatelů);
9. časový rozpočet (konkrétní ukazatele navrženy nebyly).

Perspektivně se v návrhu počítá s rozšířením soustavy o subsystém deviantního chování a sociální patologie a o subsystém statistiky životního prostředí. Všechny navržené ukazatele by měly být členěny podle pohlaví, věkových kategorií a sociálních skupin.

Základní koncepci tohoto návrhu přijali prakticky všichni účastníci a diskuse se pak soustředila spíše na některé dílčí otázky a zejména na jednotlivé ukazatele. Ze sociologického hlediska vzbuzuje pozornost zejména zařazení subsystémů *sociální struktury* a *časového rozpočtu*, tedy témat vzhledem k obvyklému členění statistiky nezdradních. Prvý obsahuje 6 ukazatelů charakterizujících zastoupení jednotlivých společenských tříd resp. vrstev v ekonomicky aktivní populaci a 1 další ukazatel vyjadřující vzdělanostní strukturu dělníků, duševních pracovníků a družstevních rolníků; druhý má na základě výběrových šetření zobrazit rozdělení času obyvatelstva (rozčleněného do základních věkových kategorií a sociálních skupin) podle jednotlivých vykonávaných činností. Zařazení subsystému sociální struktury však nebylo přijato jednoznačně a v diskusích byl vysloven názor, že je zbytečné pro tuto problematiku konstruovat samostatný oddíl, když i ukazatele prakticky všech ostatních subsystémů budou sociálně diferencovány a hlediska sociální struktury se tak uplatní vesměs v celé soustavě. Důraz na důslednou sociální diferenciaci všech ukazatelů, a tedy na schopnost soustavy diferencovaně posuzovat situaci jednotlivých společenských tříd, skupin a kategorií byl ostatně charakteristický pro všechny předložené ná-

vrhy; jugoslávská delegace dokonce považovala skutečnost, že informace budou orientovány na jednotlivé sociální skupiny, za konstitutivní znak sociální statistiky, odlišující ji od jiných statistických soustav.

Otevřeným problémem, zdá se, zůstává otázka, zda a do jaké míry by soustava sociální statistiky měla zahrnout i ukazatele *prostředků* vynaložených společností na rozvoj jednotlivých stránek společenského života (jde zejména o prostředky ekonomické a o organizační opatření). Proti názoru, že tyto informace do soustavy patří, protože jsou podkladem pro hodnocení efektivnosti sociálního řízení a plánování, bylo vysloveno i opačné stanovisko, že údaje o vynakládaných společenských prostředcích jsou již tradičně předmětem pozornosti ekonomické statistiky a že by tedy bylo zbytečné znovu je zahrnovat do statistiky sociální, která musí věnovat pozornost především *efektům* sociálního řízení.

3. Ve třetím bodu programu byly projednávány konkrétní *otázky jednotlivých subsystémů sociální statistiky*. Účastníci vyslechli referáty Demografické podmínky života společnosti a péče o zdraví jako subsystémy celkové soustavy sociální statistiky (SSSR). Některé aspekty demografické a sociální statistiky (BLR). Některé otázky vzdělání jako subsystému sociální statistiky (SSSR). O problémech ukazatelů vzdělání jako subsystému sociální statistiky (NDR). O otázkách ukazatelů, které je třeba zahrnout do subsystému pracovní síly, ekonomické aktivity a sociální struktury (NDR). Vztahy mezi subsystémem statistiky sociální struktury a subsystémy zaměstnanosti a vzdělání (PLR) a O některých problémech ukazatelů příjmů a vydání v soustavě sociální statistiky (NDR).

O této části jednání, která měla značně technický ráz, se nebudeme rozepisovat podrobněji; jde o tematiku zajímavou spíše pro specialisty-statistiky. Z diskuse k těmto otázkám vyplynulo, že jednotlivé subsystémy zřejmě nebudou mít v soustavě sociální statistiky stejnou váhu a že některé z nich budou plnit v jistém smyslu integrativní funkci; v této souvislosti byl v některých příspěvcích uváděn subsystém demografické statistiky, v jiných problematika práce nebo sociální struktury.

4. Poslední bod programu se zabýval *klasifikacemi* používanými v sociální statistice a v této souvislosti ještě znovu i problematikou *sociálních ukazatelů*.

Předneseny byly referáty Metodické principy klasifikace sociálních charakteristik v jednotné soustavě sociálně ekonomických informací v ČSSR (ČSSR), Základní principy soustavy sociálních ukazatelů ve statistických výzkumech (SFRJ) a Sociální statistika, sociologie a sociální ukazatele (ČSSR).

Práce na soustavě sociální statistiky by měly vycházet z marxisticko-leninskou teorií zdůvodněného modelu sociálního systému socialistické společnosti a také z konkrétních představ o funkcích, které má soustava plnit v řízení. Čistě intuitivní nebo prakticistický

přístup by nepostačil. Na ukazatele sociální statistiky je třeba pohlížet jako na nástroje, jejichž prostřednictvím se charakterizují určité komplexní sociální jevy; procedura, kdy se k ukazatelům přechází od teoretického rozboru těchto jevů, by měla mít přednost před opačným postupem, kdy se teprve hledá, co mohou vyjadřovat ukazatele již intuitivně vybrané. Adekvátním prostředkem empirického vystižení komplexních sociálních jevů mohou být především celé dílčí soustavy vzájemně propojených ukazatelů, a nikoliv ukazatele jednotlivé; redukce soustav do syntetických indexů může sice přispět ke sdělnosti a přehlednosti sociální statistiky, znamená však často neúměrnou ztrátu informace; proto je třeba použití takových syntetických indexů vždy pečlivě uvážit.

V závěrech semináře byl zdůrazněn význam prací na soustavě sociální statistiky v socialistických zemích, zejména pro plánování a rozhodování a také pro další rozvoj společenských věd. Účastníci se dohodli pokračovat ve výměně zkušeností i v budoucnosti a uspořádat na půdě RVHP další podobná setkání. Delegace MLR bude na základě shromážděných podnětů dále zdokonalovat návrh ukazatelů sociální statistiky a předloží jej později k dalšímu posouzení.

Podněty, které seminář přinesl, přispějí jistě ve všech členských zemích RVHP k dalšímu rozvoji prací na soustavě sociální statistiky. Je při tom zřejmé, že formování této soustavy bude *dlohodobým* procesem, během něhož se bude systém sociálně ekonomických informací postupně zdokonalovat a stále lépe přizpůsobovat potřebám sociálního řízení. Příští vývoj sociální statistiky v socialistických zemích budou podle našeho názoru charakterizovat zejména tyto trendy:

- rozšiřování okruhu tradičních ukazatelů demografické a sociální statistiky o ukazatele nové, dokonaleji charakterizující specificky *sociální* aspekty společenského života; v této souvislosti se budou v sociální statistice také stále více uplatňovat vedle ukazatelů charakterizujících vstupy sociálního řízení (ekonomické, organizační aj.) i ukazatele vlastních změn ve struktuře, chování, vztazích a vědomí členů sociálních skupin, a tedy ukazatelů *efektů* tohoto řízení;

- přechod od globálních ukazatelů, vystihujících situaci společnosti nebo územních jednotek jako celků, k ukazatelům *sociálně diferencovaným*, schopným charakterizovat postavení a životní podmínky jednotlivých sociálních skupin a kategorií samostatně;

- postupný přechod od statických a víceméně deskriptivních strukturálních soustav ukazatelů k soustavám založeným na *dynamickém* modelování sociálního systému socialistické společnosti;

- postupné překonávání — v rámci sociální statistiky — hranic mezi tradičními statistickými odvětvími a přechod k členění, jež bude lépe respektovat komplexnost sociální reality; v této souvislosti se také budou v sociální statistice stále více uplatňovat pojmy z oblasti

marxistické sociologie, takže v určitém smyslu bude možné hovořit o *sociologizaci* sociální statistiky;

-- postupná *diferenciace* a *specializace* soustav sociálně statistických ukazatelů podle funkcí, kterým mají tyto soustavy v procesu řízení sloužit;

-- častější používání (při konstrukci sociálních ukazatelů spočívajících dosud převážně v prostém údaji četnosti) i *složitějších* informačních struktur, jako jsou charakteristiky statistických rozložení, charakteristiky vztahů mezi statistickými řadami nebo rychlosti změn, jakož i syntetické indexy;

-- stále širší využívání metod sběru a analýzy dat vyvinutých a aplikovaných původně jen v *sociologickém výzkumu* (tento trend je možné považovat za druhou složku v procesu sociologizace sociální statistiky).

Michal Illner

Mezinárodní spolupráce v oblasti sociologie mládeže

Značný zájem marxistické sociologie o problematiku mládeže je automaticky vyvolán i praktickými potřebami dnešní socialistické společnosti. Současná politická situace, dosažená společenská a ekonomická úroveň socialistické společnosti, nástup vědeckotechnické revoluce a perspektivy další výstavby socialismu v plné šíři otevírají problém optimalizace a cílevědomé regulace všech základních podmínek pro příznivé utváření osobnosti, sociální začlenění, výchovy a formování mládežnické generace.

Takto pojetá práce s mládeží zasahuje do všech oblastí společenského života a klade značné požadavky jak na organizaci mládeže, tak i na příslušné stranické a státní orgány a instituce a odráží se nejen v úzké spolupráci těchto orgánů a institucí s vědeckovýzkumnými pracovišti v jednotlivých socialistických zemích, ale i snahou o co nejrozsáhlejší mezinárodní spolupráci. I když v minulosti existovala spolupráce s vědeckovýzkumnými pracovišti, šlo spíše o kontakty jednotlivých pracovníků, které byly založeny na osobních setkáních při příležitosti různých seminářů a konferencí. Navíc byla mnohde v minulých letech spolupráce se socialistickými zeměmi podceňována a pracovníci v této oblasti se častěji orientovali na instituce v kapitalistických státech, což se mimo jiné odráželo v domácí produkci.

Snaha po důsledné integraci vědeckovýzkumné práce orientovaná na problematiku mládeže v rámci socialistických zemí na základě mnohostranných vztahů nemá příliš dlouhou tradici. První krok k realizaci tohoto integračního programu byl učiněn v roce 1973, kdy Ústřední ústav pro výzkum mládeže v Lipsku uspořádal mezinárodní konferenci věnovanou metodologickým a metodickým otázkám výzkumného procesu v marxisticko-leninském výzkumu mládeže, které se zúčastnily delegace Bulharska (vedoucí P. Mitev),

Polska (vedoucí prof. S. Mika), Rumunska (vedoucí prof. E. Cinča), Maďarska (vedoucí I. Lantos) a Československa (vedoucí prof. F. Kahuda). Konala se ve dnech 16. a 17. května v prostorách Vysoké školy FDJ v Bogensee u Berlína. Jednání probíhalo ve třech sekcích:

1. Problémy výzkumného procesu a sociálních experimentů.
2. Problémy výzkumných technik.
3. Statistické problémy v sociálním výzkumu.

Konference byla zahájena a ukončena vždy půldenním zasedáním. Úvodní referát *Společenské cíle a metodologické problémy marxisticko-leninského výzkumu mládeže v NDR*¹ přednesl ředitel Ústředního ústavu pro výzkum mládeže prof. Walter Friedrich. Hovořil o vývoji výzkumu mládeže v NDR a jeho současných úkolech, úspěších i nedostacích. Celý referát byl postaven především na konkrétních zkušenostech jak jeho samotného, tak i na zkušenostech jeho spolupracovníků.

Cenný byl i kritický postoj, který odkrýval některé stinné stránky poměrně rozsáhlého rozvoje zkoumání mládeže. I když se prof. Friedrich věnoval situaci v NDR, mnohé postřehy mají podle našeho názoru obecnou platnost jak pro vědeckovýzkumnou práci v ČSSR, tak i v ostatních socialistických státech. Poté byla zahájena jednání ve zmíněných třech sekcích, která probíhala dvě půldne. V závěrečném plenárním zasedání vystoupili jak pracovníci lipského ústavu, tak i někteří zahraniční účastníci. Jednání se zúčastnila rovněž čtyřčlenná delegace z ČSSR, jejímiž členy kromě prof. Kahudy byli dále V. Němec z Úřadu české vlády, D. Krejčová ze Sociologického ústavu SAV a D. Holda z Ústavu marxismu-leninismu UK. Prof. Kahuda vystoupil v závěrečném plenárním zasedání s příspěvkem *K problematice vývoje mládeže* a D. Holda přednesl ve třetí sekci příspěvek na téma *Použití diskriminační analýzy při výzkumu mládeže*.

V den odjezdu, tj. 18. května, byla uspořádána krátká setkání představitelů jednotlivých delegací, která se orientovala především na otázky organizace mezinárodní spolupráce v oblasti sociálních výzkumů mládeže. Význam celé konference je třeba spatřovat především v jejím konkrétním přínosu pro budoucí mezinárodní spolupráci v oblasti zkoumání mládeže, kdy od obecných otázek se přistoupilo ke konkrétním problémům této spolupráce. Konstatovalo se, že v dané situaci, ve které všechny zúčastněné strany vycházejí z pozic marxismu-leninismu, je nutné orientovat se především na metodologické a metodické problémy, a to zejména na úrovni koordinace a sjednocení výzkumných metod a technik.

Dalším krokem k realizaci mezinárodní spolupráce v této oblasti bylo pracovní setkání sociologů mládeže socialistických zemí v Bulharsku. Pracovní porada byla věnována pro-

¹ Podstatná část referátu prof. W. Friedricha byla uveřejněna v Sociologickém časopise č. 4/1974.

blematicke vzájemné dvoustranné i mnohostranné spolupráce v oblasti sociologických výzkumů mládeže v zemích socialistického tábora. Porada se uskutečnila ve dnech 22. a 23. září 1973 ve Varně, kde probíhala dvoustranná jednání, a ve dnech 24.–26. září v Primorsku, kde se konalo společné zasedání zástupců všech zúčastněných zemí. Porady se zúčastnili: N. M. Blinov, zástupce ředitele Ústavu sociologických výzkumů Akademie věd SSSR; J. Mitev, ředitel Ústavu pro sociologický výzkum mládeže (Bulharsko); F. Mahler, zástupce ředitele Ústavu pro výzkum problémů mládeže (Rumunsko); S. Mika, ředitel Ústavu pro výzkum mládeže (Polsko); E. Lovci, vedoucí oddělení Ústavu sociálních výzkumů (Maďarsko); M. Süsse, zástupce ředitele Ústředního ústavu pro výzkum mládeže (NDR); V. Němec, pracovník Úřadu vlády CSR, zástupci ÚV SSM (CSR) a A. Matějovský, vedoucí Studijní metodického střediska Ústavu marxismu-leninismu (CSR).

Všechna jednání měla výrazně pracovní a konkrétní charakter. Postupně byly projednány otázky vzájemné spolupráce mezi pracovišti v jednotlivých zemích a provedena kontrola plnění již dříve přijatých dvoustranných dohod.

Během jednání poskytli zástupci výzkumných institucí z jednotlivých zemí podrobné informace o současném stavu výzkumů mládeže jak podle plánů a výsledků práce ústavů, kde sami pracují, tak vzhledem k celkové situaci v příslušné zemi.

Hlavní náplní porady bylo posouzení jednotlivých návrhů na spolupráci v letech 1974 a 1975. Po rozsáhlém jednání byly učiněny některé dohody, které by tvořily konkrétní náplň mnohostranné mezinárodní spolupráce. Mezi nejdůležitější položky patří podle našeho názoru dohoda o konání pravidelných vědeckých konferencí v každém roce a opětné zdůraznění potřeby koordinovat a sjednotit výzkumné metody a techniky, přičemž východiskem bude jejich vzájemná výměna. Mimo jiné byl tehdy přijat i návrh naší delegace na vydání monotematického čísla *Sociologického časopisu* o problematice sociologie mládeže v socialistických zemích.

Závěrem k tomuto pracovnímu setkání sociologů mládeže je možné konstatovat, že byly potvrzeny informace v tom smyslu, že výzkumu mládeže, resp. poznávání problémů integrace mládeže v socialistické společnosti a problémů její výchovy je ve většině socialistických zemí věnována intenzivní pozornost, nesrovnatelně větší než v ČSSR.

* * *

Pokračováním vědeckých setkání pracovníků v oblasti výzkumu mládeže byla mezinárodní konference v Primorsku (Bulharsko) ve dnech 25.–28. 9. 1974. Tématem této konference bylo „Využití výsledků sociologických výzkumů mládeže v praxi“, což je v jistém smyslu obsahovým navázáním na konferenci v Bogensee, neboť i zde byla velká pozornost věnována metodologickým a metodickým otáz-

kám výzkumu mládeže, ovšem se zvláštním zřetelem na jejich celospolečenské využití. Jednání se aktivně zúčastnila delegace CSR, kterou vedl A. Matějovský (pracovník Ústavu marxismu-leninismu UK). Dalšími členy delegace byli D. Holda a Jan Munk (rovněž pracovníci Ústavu marxismu-leninismu UK), V. Němec (zástupce Úřadu vlády CSR) a R. Převrátíl (vedoucí Analyticko-koncepčního oddělení ÚV SSM). Jednání se zúčastnilo dalších šest delegací ze socialistických států: *sovětská delegace* (V. Lisovskij, Leningradská státní universita, V. I. Muchačev, Vysoká komso-molská škola, Moskva, M. Titma, Estonská státní universita, Tartu); *delegace NDR* (prof. W. Friedrich, Ústřední institut pro výzkum mládeže (ZIJF) Lipsko, P. Förster, H. Süsse, H. Müller, všichni ze ZIJF Lipsko, H. Quitt, ÚV FDJ, J. Schneider, ÚV SED); *delegace PLR* (St. Mika, ředitel Ústavu výzkumů mládeže, Varšava, J. Tulski, M. Winjarski (oba ÚVM); *delegace MLR* (J. Bara, Ústav společenských věd při ÚV MSDS, Budapešť); *delegace RLR* (K. Mamali, Ústřední ústav pro výzkum problémů mládeže, Bukurešť); *delegace BLR* (P. Mitev, ředitel Střediska sociologických výzkumů mládeže, Sofie, St. Dojnov, I. Velev, K. Nedkova, O. Dalkalyčev, všichni SSVM, Sofie).

Kromě delegací uvedených výše se symposia zúčastnili další pracovníci výzkumných institucí, vysokých škol, pracovníci organizace mládeže, zástupci tisku, rozhlasu a televize z Bulharska.

Cílem symposia bylo předat zkušenosti jednotlivých vědeckovýzkumných pracovišť a státních a společenských organizací z oblasti využití výsledků sociologických výzkumů v praxi. Jednání bylo vedeno tak, aby jeho výsledky a závěry se mohly stát vodítkem při optimalizaci vztahů mezi vědeckovýzkumnými pracovišti a jejich zadavateli — státními, stranickými a mládežnickými orgány. Tomuto cíli odpovídalo i složení tohoto symposia v tom smyslu, že v průběhu jednání aktivně vystupovali nejen zástupci vědeckých institucí jednotlivých zemí, ale také zástupci politických a státních orgánů.

Jednání bylo zahájeno plenárním zasedáním na téma „Aktuální problémy využití výsledků sociologických výzkumů mládeže v praxi“. Hlavní referát přednesl Peter Mitev, ředitel Střediska sociologických výzkumů mládeže v Sofii. Převážná část jednání probíhala ve dvou sekcích. Pracovní část symposia byla uzavřena závěrečným plenárním zasedáním, které vedl P. Mitev a v němž vedoucí obou sekcí zhodnotili a přednesli závěry z jednání obou sekcí.

Jednání první sekce symposia (téma sekce: *Teoretické a metodologické problémy využití výsledků sociologických výzkumů v praxi*) vedl prof. W. Friedrich. V sekci bylo projednáno celkem 14 referátů, jejichž zaměření bylo značně rozdílné.

První referát přednesl A. Matějovský *Dialektika teorie a praxe v sociologickém výzkumu mládeže*; druhý referát O. Dalkalyčeva

(SSVM Sofie) se zabýval problematikou *systémizace informací ze sociologických výzkumů* a vyústil ve zdůraznění nutnosti vytvořit trvale fungující informační systém jak z hlediska praxe, tak z hlediska teorie.

Třetí referát přednesl prof. W. Friedrich na téma *využití výsledků výzkumu v sociální praxi*; týkal se především otázek *aktuality výzkumů mládeže z hlediska současné etapy vývoje socialismu v NDR* a byl uzavřen zdůrazněním nezbytnosti vyšší kooperace a integrace vědeckovýzkumné práce v rámci RVHP.

Čtvrtý referát přednesl P. Förster na téma *Některé problémy uplatnění výsledků výzkumné práce ve společenské praxi*. V referátu byly pojednány problémy ideologických a politických aspektů uplatnění sociologických výzkumů mládeže ve společenské praxi a zvláště pak problematika výchovy vědeckých pracovníků k aktivnímu prosazování vědeckého poznání v sociální praxi.

H. Süssle přednesl referát o aplikaci *výsledků vědeckovýzkumné práce v praxi organizací mládeže*. V referátu byly obsaženy informace o dvou základních formách této aplikace. Jednak jde o průběžnou spolupráci výzkumu s organizací mládeže ve fázi projektu, přípravy, provedení i zhodnocení výzkumu, za druhé pak o zainteresování vědecké rady ústavu na využití výsledků vědeckovýzkumné práce. Ve vědecké radě zasedají zástupci vědeckovýzkumných pracovišť, organizace mládeže, státních i stranických orgánů. Zvláštní pozornost věnoval referent využití výsledků výzkumů v propagandistické práci.

V referátu V. I. Muchačeva byla podána *podrobná informace o práci výzkumného pracoviště VKS* a o jeho perspektivním programu, který je zaměřen na výzkum otázek sociální aktivity mládeže v sovětské společnosti. Zvláštní pozornost byla věnována metodickým problémům výzkumu se zdůrazněním nutnosti využívat při výzkumech mládeže všech sociologických metod a technik.

D. Holda referoval na téma *Některé metodologické principy sociologických výzkumů mládeže z hlediska sociální praxe*.

S dalším referátem vystoupil M. Titma, který referoval o koncepci *longitudinálního výzkumu socioprofesionálních orientací mládeže v SSSR*. Referát byl podnětný především z hlediska metodiky rozsáhlého a dlouhodobého výzkumu, na kterém se podílí řada pracovišť v SSSR (ISI Moskva, Novosibirsk atd.).

J. Bara hovořil ve svém referátu o nutnosti *založit politiku vůči mládeži na vědeckém poznání* a informoval o plánech maďarských soudruhů při budování vědeckovýzkumné základny.

H. Quitt podal *informaci o práci oddělení výzkumů mládeže ÚV FDJ*. S dalšími referáty vystoupili ss. Rajčev, Velev, Mitev, vesměs pracovníci SSVM v Sofii, a hovořili k různým aspektům organizačního zabezpečení vztahu mezi poznáním a praxí.

Posledním referentem v sekci byl R. Převrátil, který hovořil o *dosavadních zkušenos-*

tech s uplatněním sociologických výzkumů v praktické činnosti organizace SSM.

Většina referátů byla projednána v živé diskusi. Závěrečné slovo na zasedání sekce přednesl V. I. Muchačev. Vyjádřil v něm názor, že současná úroveň výzkumů mládeže v jednotlivých socialistických zemích vyžaduje zaměřit úsilí na vyšší stupeň integrace a koordinace vědeckovýzkumné práce.

Jednání druhé sekce (*Konkrétní zkušenosti využití sociologických výzkumů v praxi*) zahájil V. Lisovskij. Nejprve předal slovo zástupci rumunské delegace K. Mamalimu, který podal informaci o *výzkumech problémů mládeže*, které se provádějí v Bukurešti ve Středisku pro výzkum problémů mládeže, a na tomto základě potom konkretizoval rumunské zkušenosti s uplatněním výsledků těchto výzkumů v praxi.

Jako druhá vystoupila v diskusi K. Nedkova, která se zabývala otázkou *forem popularizace sociologie* a především výzkumů mládeže mezi funkcionáři organizace mládeže v souvislosti s potřebou najít společný jazyk, schopný zprostředkovat komunikaci mezi vědeckovýzkumným pracovištěm a komsomolským orgánem. V této souvislosti byla zdůrazněna nutnost popularizovat sociologii mezi komsomolskými kádry a dále nutnost vybudovat dokumentační a informační střediska především pro tyto kádry, ale nejen pro ně.

Jako další vystoupil zástupce delegace NDR H. Müller, který podal informaci o *výzkumech v NDR* (longitudinální výzkum osobnosti) a zkušenostech s využitím těchto výsledků v praxi státních a společenských orgánů. Pracovník Střediska sociologických výzkumů mládeže v Sofii I. Markov vystoupil s poněkud speciálním tématem, informujícím o zkušenostech bulharských soudruhů s *přípravou empirických dat pro strojné početní zpracování z hlediska využití výsledků v praxi*.

J. Tulski z Varšavy referoval o *využití výsledků sociologických výzkumů mládeže průmyslovými podniky* pro formování správného společenského postoje mladých pracujících k vlastní práci.

Jednání sekce pokračovalo referátem V. Lisovského, který se zabýval *využitím výsledků sociologických výzkumů mládeže v Programu komunistické výchovy studentů*. Ve svém vystoupení upozornil V. Lisovskij na své publikace, které by měly v současné době vyjít knižně. Kromě toho podal informaci o připravované publikaci *Mládež v současnosti*. Jde o mezinárodní sborník kolektivních i jiných prací v rozsahu asi 50 stran textu (na jednu zemi) a jednotlivé příspěvky je třeba zaslat V. Lisovskému do konce března 1975 v ruštině.

V diskusi dále vystoupila dr. Dobrudžanska z Varny s kolektivním referátem (Bliznakov, Dobrudžanska, Michajlova) *Problémy sociologických výzkumů v procesu formování osobnosti mladých specialistů na vysoké škole*.

D. Mirčev ze Sofie vystoupil s metodologickým referátem zaměřeným na otázku efektiv-

nosti interview při sociologických výzkumech mládeže.

Jednání této sekce bylo uzavřeno vystoupením M. Winjarského z Varšavy, který přednesl referát na téma „Sociologické výzkumy mládeže a výchovná funkce mládežnických organizací ve škole“.

V průběhu symposia uskutečnila československá delegace řadu setkání s delegacemi ostatních socialistických zemí. Se všemi delegacemi jednala o možnostech, jak zintenzívnit vzájemnou spolupráci, a o konkrétních formách této spolupráce. V zásadě bylo se všemi delegacemi dohodnuto, že v dalším období bude realizována výměna plánů práce, publikací a metodických materiálů. Dá se předpokládat, že tyto formy spolupráce jsou reálné a že bude možno s nimi počítat (s výjimkou Maďarska, kde je výzkumná práce zaměřená na problematiku mládeže ve stadiu plánování).

Na závěr symposia byla uskutečněna porada vedoucích všech zúčastněných delegací a byly přijaty tyto závěry:

— Všechny delegace oceňují iniciativu bulharských soudruhů a souhlasí s tím, aby SSVM v Sofii i nadále vydával informační bulletin o výzkumech mládeže v socialistických zemích. Během let 1974 a 1975 dodají jednotlivá pracoviště materiál pro informační bulletin o jednotlivých zemích. Po publikování zpráv z jednotlivých zemí bude bulletin vycházet jako průběžný informační časopis.

— Pro rok 1975 byla dohodnuta koordinace mezinárodních setkání následujícím způsobem:

a) V květnu 1975 se koná mezinárodní konference v ČSSR (Praha). Hlavním pořadatelem konference je Studijně metodické středisko Ústavu marxismu-leninismu UK, tématem je „Rozvoj mládeže v socialistické společnosti“.²

b) V září 1975 se koná porada vedoucích vědeckovýzkumných pracovišť v Bulharsku.

c) V říjnu 1975 se koná mezinárodní konference v NDR (Lipsko) na téma „Teoretické otázky výzkumu mládeže“ (pořadatel je Ústřední institut pro výzkum mládeže Lipsko).

d) Projekty možných mezinárodních výzkumů mládeže budou posouzeny při jednání v květnu 1975 v Praze.

e) Informace o jednání symposia i o závěrech porady vedoucích delegací budou publikovány v bulletinu SSVM v Sofii (v ruštině).

Celkové zhodnocení výsledků účasti na jednání symposia v Primorsku je dáno několika skutečnostmi. Jednání v plénu, sekcích i při setkáních s jednotlivými delegacemi ukázalo, že je nutné soustavně usilovat o rozšíření a zintenzívnění vědeckovýzkumné práce zaměřené na problematiku mládeže, a to ze dvou zásadních důvodů:

1. Výzkum problémů mládeže v podmínkách socialismu umožňuje zkvalitnit úroveň řízení socialistické společnosti a vede ke zvýšení účinnosti výchovy mladé generace socialistické společnosti.

2. Výzkum mládeže se stává důležitým nástrojem ideologického boje vzhledem k tomu, že současná západní sociologie usiluje o systematický výzkum mládeže s cílem používat jeho výsledků v zápase s marxistickou ideologií.

Vědomí této situace vede většinu pracovníků ze socialistických zemí k závěru o nezbytnosti vytvářet podmínky pro vyšší koordinaci a konkrétní spolupráci mezi jednotlivými socialistickými zeměmi. Lze konstatovat, že nejlepší předpoklady pro takovou spolupráci mají SSSR, NDR, Bulharsko, Polsko a Rumunsko. Situace v ČSSR je poznamenána soustavným opomíjením této tematiky při plánování vědeckovýzkumné práce, situace v Maďarsku je — podle informací, které jsou k dispozici — ještě horší v tom smyslu, že chybí nejen institucionální základna, ale i konkrétní výsledky vědeckovýzkumné práce. Z tohoto hlediska je nezbytné, aby stranické, státní i společenské organizace v ČSSR věnovaly institucionálnímu zjištění a perspektivnímu plánování vědeckovýzkumné práce orientované na problémy mládeže zvýšenou pozornost.

Pokračováním mezinárodních setkání by měla být již zmíněná vědecká konference věnovaná otázkám rozvoje mládeže v socialistické společnosti. Konferenci pořádají UK, ÚV SSM a Československá sociologická společnost v rámci oslav 30. výročí osvobození ČSSR Sovetskou armádou. Předpokládá se, že výsledky konference se stanou jedním z řady důkazů o převaze socialistické společnosti, pokud jde o zajištění rozvoje mládeže, a že přispějí k vyvrácení některých nemarxistických a antisocialistických koncepcí o postavení a úloze mládeže v socialismu.

Plánovaná konference by se mohla stát nejen východiskem pro rozsáhlou mezinárodní spolupráci československých sociologů mládeže s pracovníky vědeckovýzkumných institucí v socialistických státech, ale mohla by přispět i k dalšímu sjednocení a koordinaci vědeckovýzkumné práce s potřebami praxe v rámci ČSSR.

Antonín Matějovský — Dalibor Holda

Pomoc sociologie při rozvoji intenzifikace národního hospodářství

Toto téma bylo hlavním námětem sociologického semináře, který uspořádala Sociologická společnost při ČSAV, pobočka v Ostravě, ve dnech 12. a 13. listopadu 1974 v hotelovém domě Merkur v Havířově.

Sociologický seminář byl připraven ve spolupráci s krajským výborem KSČ v Ostravě, který na jednání vyslal své zástupce J. Morise, vedoucího ideologického oddělení KV KSČ v Ostravě, a L. Brumka, tajemníka městského výboru KSČ v Ostravě.

V hlavním referátu *Proces intenzifikace v ostravské průmyslové oblasti*, vypracovaném Z. Krčem, tajemníkem pro průmysl na KV KSČ v Ostravě, byla věnována pozornost některým obecným faktorům ovlivňujícím in-

² Podle posledních informací se tato konference v r. 1975 konat nebude.

tenzifikační proces a efektivnost národního hospodářství, zvláště pak rozvoji a prosazení programu komplexní socialistické racionalizace do podniků. V této souvislosti byla kladně hodnocena spolupráce městských a kraj-
ských orgánů KSC s ostravskou pobočkou Sociologické společnosti při ČSAV — jejíž členové odborně a metodicky připravili a zpracovali výzkum o komplexní socialistické racionalizaci a výzkum o procesu intenzifikace — jako jedna z metod poznávání sociálních důsledků přijatých opatření a jejich od-
razu ve vědomí lidí. Straničtí pracovníci měli tak možnost přímo na konkrétních zjištěních nejen hodnotit současný stav v průmyslových podnicích na Ostravsku, ale zároveň získali celou řadu podnětů pro další práci.

Koreferát J. Španhela *Uplatnění vědy a techniky jako rozhodujícího faktoru procesu intenzifikace* vhodně navázal a rozšířil hlavní myšlenky úvodního referátu. Zabýval se strukturou vědeckovýzkumné základny v Ostravě, která je ve srovnání s ostatními městy v ČSSR neuspokojivá. Jedním z poznatků sociologického výzkumu bylo, že upozornil na nedořešené vztahy mezi výzkumem a výrobní sférou. Byl například zjištěn malý zájem technicko-hospodářských pracovníků o práci ve výzkumu. Příčiny můžeme hledat v nízké hmotné stimulaci, v nižší vzděla-
lostní úrovni, v nedocenené práci výzkumníků apod. Referent upozornil na celou řadu závažných problémů v souvislosti s vybave-
ností a řízením vědeckovýzkumné základny, které nemohou být řešeny pouze na úrovni podniků, ale musí se jich ujmout příslušná generální ředitelství a centrální orgány, a to nejen při realizaci úkolů celostátních, ale i v oblasti mezinárodní spolupráce.

Vazbami socialistického podniku na celek socialistické společnosti se na příkladě vztahu podniku n. p. Elektropřehrad Hlinsko a města Hlinska zabýval prof. J. Kohout (*Socialistický podnik a jeho vztahy ke komunitě*).

J. Kolář se v referátu *Technické a sociální souvislosti intenzifikace výroby* věnoval konkrétním možnostem sociologie podílet se na procesu intenzifikace. Na podnětný referát J. Koláře navázal O. Rušaj, který hovořil o *kvalifikaci jako faktoru intenzifikace*.

O *problematické řízení, plánování, odměňování a investiční výstavbě ve výsledcích sociologického výzkumu v ostravské průmyslové aglomeraci* referoval Z. Prouza.

J. Bočková se ve svém příspěvku zabývala *problematikou sociálního plánování jako prostředku uplatňování sociologických poznatků v praxi*.

Druhý den jednání byl věnován sociálně ekonomickým problémům. Hlavní referát přednesl P. Zapletal, který se zaměřil na současný stav a prognostické úkoly o dalším sociálně politickém vývoji v ostravské průmyslové aglomeraci.

Z. Šprynar v diskusním vystoupení hovořil o tělesné kultuře, která podporuje všestranný rozvoj životních sil člověka a je důležitá při regeneraci pracovní síly.

Z dalších příspěvků, které se zabývaly konkrétními problémy lidí na Ostravsku, je třeba jmenovat diskusní vystoupení S. Čermáka *Rozptýl hudebních zájmů z hlediska socio-
profesní struktury obyvatel Ostravy* a Z. Kaňákové *Některé problémy vdaných zaměstnaných žen*.

Seminář byl všemi účastníky hodnocen kladně. Ostravští sociologové ukázali, že konkrétní činy a aktivním příspěvkem k řízení společenských procesů jak stranickými, tak i hospodářskými orgány naplňují heslo, které si pro svůj seminář zvolili — *Uplatňováním vědeckých poznatků v praxi pomáháme rozvoji naší socialistické společnosti*.

Zdeňka Kaňáková

Zpráva o pracovním semináři sekce sociologie mládeže

Ve dnech 14.—16. 11. 1974 se konal v Liblicích v Domě vědeckých pracovníků ČSAV první pracovní seminář nově ustavené sekce sociologie mládeže Československé sociologické společnosti při ČSAV. Tato sekce vznikla na základě usnesení hlavního výboru společnosti, jímž byl už v červnu letošního roku schválen návrh na rozdělení sekce sociologie rodiny a mládeže na dvě samostatné sekce. K uspořádání semináře se vedení sekce rozhodlo především proto, aby měla většina členů možnost podílet se na vypracování koncepce činnosti sekce a plánu práce sekce pro rok 1975. Současně měl tento seminář umožnit výměnu informací o zaměření jednotlivých pracovišť zabývajících se výzkumy mládeže a seznámit členy s možnostmi spolupráce se slovenskými a zahraničními pracovišti obdobného výzkumného zaměření. Semináře se zúčastnilo 43 pracovníků z 21 pracovišť ČSR a SSR. První den jednání byl věnován problematice mezinárodní spolupráce v oblasti sociologie mládeže. A. Matějovský podal informaci o mezinárodním sympoziu sociologie mládeže socialistických států, které se konalo v září 1974 v Primorsku v BLR. Informoval nejen o tématech, jimiž se jednotlivé sekce symposia zabývaly, ale i o současném stavu mezinárodní spolupráce vědeckovýzkumných pracovišť socialistických států v oblasti sociologie mládeže.

Jednání pokračovalo obsáhlou zprávou o průběhu VIII. sociologického kongresu v Torontu vypracovanou pro Sociologický časopis P. Maydlem, který ji pro účely semináře dal organizátorům k dispozici.

Na závěr odpoledního programu vystoupil ještě J. Cikler z UK, přímý účastník kongresu. Doplnil zprávu o kongresu o konkrétní informace z některých specializovaných jednání, věnovaných např. sociologii sportu. Uvedl i některé zajímavé podrobnosti a kritické připomínky k organizaci kongresu.

Dopolední jednání druhého dne semináře bylo zaměřeno na nutnost interdisciplinárního přístupu k řešení problematiky mládeže. S obsáhlým a podnětným referátem vystoupil Z. Kolář z ministerstva školství ČSR.

Informoval o současném stavu pedagogického výzkumu zaměřeného na problematiku mládeže. Upozornil na ty problémy pedagogické teorie i praxe, které pedagogika nemůže svými prostředky sama řešit a ke kterým je nutno přistupovat z hlediska komplexnějšího vědeckého poznání, zejména sociologického. K této tematice se rozvinula bohatá diskuse, v níž mimo jiné vystoupili s. Jirásek z lékařské fakulty hygienické, s. Franěk z Ústavu marxismu-leninismu ČVUT, M. Macháček ze SAV, A. Matějovský, D. Holda a s. Buriánek z Ústavu marxismu-leninismu UK.

Na odpoledním jednání byly nejprve předneseny zprávy a informace z jednotlivých výzkumných pracovišť ČSR a SSR. Také na jejich podkladě bylo pak zahájeno jednání na téma *Koordinace spolupráce v rámci ČSR*. Tendence koordinovat výzkumné i teoretické zaměření jednotlivých pracovišť je patrna i z plánu práce sekce, který byl během jednání také prodiskutován, doplněn a všemi přítomnými členy sekce schválen. V tomto plánu na rok 1974/75 se mimo jiné praví:

Sociologické poznání problémů mládeže v československé společnosti je stále významnějším zdrojem informací pro potřeby společenské praxe. Proto výrazně roste náročnost na ideovou úroveň, teoretickou vyspělost a metodologickou výzbroj sociologické práce v této oblasti. Základním teoretickým a metodologickým východiskem sociologické práce orientované na problematiku mládeže proto musí být principy marxismu-leninismu, na kterých je budováno sociologické poznání mládeže.

V sociologické práci orientované na otázky mládeže je třeba dbát na úzké spojení teoretické a výzkumné práce s potřebami společenské praxe. Proto sekce sociologie mládeže bude trvale spolupracovat zvláště s organizací SSM jako s organizací, která nese hlavní odpovědnost za výchovu mladé generace socialistického Československa. Je nutné, aby zaměření (tematika) vědeckovýzkumné práce v oblasti sociologie mládeže plně respektovala úkoly, které jsou ukládány ve stranických dokumentech, zvláště pak v usneseních XIV. sjezdu KSČ, v usneseních ÚV KSČ o otázkách ideologické práce, o úkolech v oblasti výchovy mládeže. Vědeckovýzkumná práce musí být založena na koncepci vědeckotechnického rozvoje, jak ji formulují závěry zasedání ÚV KSČ k situaci ve společenských vědách.

V současné době vystupuje do popředí i otázka integrace vědecké práce v rámci socialistických zemí. Sekce mládeže bude prosazovat systematické rozvíjení této spolupráce na principech internacionalismu s cílem vytvořit pevné pracovní kontakty a zajistit průběžnou spolupráci mezi pracovišti, která se v jednotlivých zemích orientují na problematiku mládeže.

Hlavní úkoly, které sekce sociologie mládeže Československé sociologické společnosti chce v roce 1974/75 plnit, jsou tedy následující:

- rozvíjení marxisticko-leninské sociologie mládeže
- boj proti minulým i současným formám revizionismu, antisocialistickým teoriím a kritika buržoazní sociologie, zvláště v oblasti sociologie mládeže
- rozvíjení soudružských pracovních kontaktů se sociology, kteří se zabývají problematikou mládeže v ostatních socialistických zemích
- úsilí o integraci vědeckovýzkumné práce v rámci ČSR, překonávání izolacionalismu jednotlivců, skupin a pracovišť
- upevňování spojení vědecké práce se společenskou praxí, zvláště pak cestou trvalé spolupráce s organizací SSM
- úzká spolupráce se sekci mládeže Slovenské sociologické společnosti.

Konkrétně mají být v průběhu roku 1974/75 splněny tyto úkoly:

1. Pořádání přednášek a besed, především se zahraničními odborníky, kteří jsou na návštěvě v ČSSR. Plán těchto přednášek bude upřesněn po konzultacích s jednotlivými pracovišti.
2. Vydávání interních materiálů sekce sociologie mládeže (dvakrát ročně). Materiály budou vydávány v koordinaci se sekci mládeže Slovenské sociologické společnosti. Předpokládá se, že hlavní náplní těchto materiálů budou:
 - a) informace o práci vědeckovýzkumných pracovišť v ČSSR a v socialistických zemích,
 - b) metodika výzkumů mládeže.
3. Spoluúčast sekce mládeže na vybudování informačního střediska o výzkumech mládeže v ČSSR.
4. Spoluúčast sekce mládeže na vědeckých konferencích a seminářích konaných v ČSSR.

Dále se přítomní členové sekce vyslovili ke složení jejího výboru, ve kterém budou: ss. Matějovský, Freiová, Maděrová, Dubský a Holda. Účastníci semináře vyslovili souhlas se závěry semináře a schválili text prohlášení adresovaného oddělení společenských organizací ÚV KSČ a ÚV SSM. V prohlášení se mimo jiné konstatuje:

Průběh semináře potvrdil, že v oblasti sociologie mládeže již došlo k překonání základních nedostatků a deformací, jimiž byla v minulosti poznamenána činnost sociologie mládeže, a že současná sociologie mládeže se jednoznačně konstituuje a rozvíjí na bázi marxismu-leninismu. Účastníci semináře zdůraznili nutnost neustálého boje s buržoazními sociologickými teoriemi a nezbytnost věnovat pozornost překonání těchto teorií skutečně pravdivým poznáním reality vycházejícím z marxismu-leninismu jako metodologického východiska a nástroje sociologického poznání. Dosavadní zkušenosti ukazují, že sociologické výzkumy mládeže a jejich problémy představují i v československé společnosti významný nástroj působení na mládež,

zvláště z hlediska realizace programu komunistické výchovy.

Schválením tohoto provolání bylo uzavřeno třídní jednání sekce mládeže Československé sociologické společnosti při ČSAV. Je samozřejmě předčasné hodnotit význam nově ustavené samostatné sekce pro další rozvoj sociologie mládeže. Nesporně bylo vytvořeny lepší podmínky pro další rozvoj sociologie mládeže tím, že existuje reálná základna pro koordinaci sociologie práce a pro těsnější spolupráci společenské praxe a vědeckovýzkumných pracovišť.

Eva Vernerová

Zaměření a některé problémy současné sovětské kriminologie

Charakteristickým rysem sovětské kriminologické fronty posledních let je mohutný, koordinovaný nástup početných týmů odborníků, zkoumajících z různých hledisek problematiku zločinnosti a snažících se proniknout co nejbliže ke kořenům tohoto společensky škodlivého a pro socialismus tak nežádoucího jevu. Mohutně oživená aktivita sovětských kriminologů v uplynulých 10–15 letech, jejich široce založená systematická výzkumná práce, trpělivé vyhodnocování získaných faktů spolu s kritikou, věcnou výměnou názorů, v níž se třbí dílčí koncepte a varianty, zkušeně a zaslíbeně se oponují závěry a jež nemá nic společného s akademickým teoretizováním neopírajícím se o faktografický materiál — to vše je hodno naší pozornosti a zaslужuje pečlivé studium.

Rozvoj marxistické kriminologie v SSSR není důsledkem momentálního, přechodného zájmu některých výzkumných a vysokoškolských pracovišť nebo nadšených jednotlivců. Úkol zkoumat a řešit zločinnost jako jeden z nejneodkladnějších problémů vyplývá zákonitě z dynamiky společenského pohybu sovětské společnosti a vřazuje se organicky jako neodmyslitelný a časově nanejvýš aktuální článek do logicky vnitřně sklobeného výchovného systému, usilujícího pod přímým vedením KSSS a sovětských státních orgánů, jakož i za aktivní účasti společenských organizací o vytvoření nových společenských vztahů a zformování osobnosti nového člověka. Autorita a vážnost sovětských kriminologů jsou podepřeny usneseními nejvyšších stranických orgánů, především pak závěry stranických sjezdů.

Pro realizaci závěrů přijatých na posledních sjezdech KSSS je v kriminologické sféře příznačné zvláště to, že byla už dávno opuštěna někdejší zjednodušená představa o téměř přímocará, mechanické závislosti zločinnosti na jevech společenské základny, resp. na faktorech definovaných jako přezítky ve vědomí lidí. Rozhodující většina sovětských kriminologů dnes již uvedený problém také nesimplifikuje a dospívá navíc k závěru, že z kriminogenního pole nelze vyloučit dokonce ani některé rozporné jevy, jež jsou vlastně socialistické společnosti samé.

Sovětská badatelé si uvědomují, že zločinnost je předurčována a poznamenávána četnými zvláštnostmi a zákonitostmi, mezi nimiž mají velký význam psychologické souvislosti a v jistém rozsahu rovněž momenty biologické. Logickým a reálným vyústěním tohoto poznání je pak závěr, že boj se zločinností a celé preventivní úsilí je záležitostí komplexního, široce pojatého programu, v němž sankční opatření nemají zdaleka rozhodující význam.

Důkladné studium sovětské kriminologické problematiky a navazování vědeckých kontaktů s kriminologickými pracovišti a jednotlivými odborníky v SSSR má pro nás značný význam z několika důvodů: Za prvé zločinnost v SSSR patří mezi ty sociopatologické jevy, které jsou pro svůj rozsah a pro závažnost důsledků *nejpalčivější*, takže i pozornost věnovaná boji s kriminalitou je tam vysoká, což vyúsťuje v mnoho užitečných a pro naši praxi použitelných forem boje. Za druhé je tu styčný bod v tom, že naše kriminologie má *shodný cíl* s kriminologií sovětskou, tj. usiluje o podstatnou redukci a posléze o úplnou likvidaci zločinnosti jako jevu v komunistické společensko-ekonomické formaci v podstatě cizorodého. Shodnost cíle předurčuje podobnost prostředků v trestní a preventivní politice, přičemž zkušenosti získané v SSSR jsou užitečné i pro nás, a naopak. Dále je třeba si připomenout, že dosti zřetelná analogie poznamenává názorový vývoj a úskalí, jímž prošly obě kriminologické fronty; je nasnadě, že soudobé řešení sporných otázek v SSSR upoutává nesmírně naši pozornost. Konečně je důvodem našeho zájmu o kriminologické bádání v SSSR to, že v důsledku přesunu těžiště do rozsáhlých, dobře koordinovaných výzkumů (mj. i těch, v nichž je pozornost zaměřována na mechanismy delikventních osobností) bylo dosaženo mnoha nových, velmi cenných poznatků a v závěrech a názorech sovětských kriminologů se objevilo hodně vysvětlujících prvků, jež mnohem lépe než dosud umožňují chápat podstatu zločinu a zločinnosti jako mnohorozměrných a velmi složitých jevů.

Podíváme-li se na dosavadní vývoj sovětské kriminologie, vidíme zřetelně tři základní fáze: První, od VRSR přibližně do počátku, resp. poloviny třicátých let, je charakterizována tím, že sovětská vědci díky Leninově inspiraci projeví velkou snahu o hluboké poznání zločinnosti, individuálního zločinu a o rozvoj kriminologické vědy (zprvu se ovšem nepoužívalo termínu „kriminologie“, nýbrž „sociologické výzkumy v oblasti trestního práva“).

Od počátku třicátých let probíhala druhá fáze sovětské kriminologie. Vlivem dogmatických tendencí, jež dosti negativně ovlivnily prestiž humanitních věd, nepokračoval dosavadní příznivý rozvoj kriminologického bádání; celkově je tato fáze, trvající od poloviny padesátých let, poznamenána stagnací.

K uvolnění tvůrčí badatelské aktivity ve

všech odvětvích humanitních věd a také v kriminologii došlo až po XX. sjezdu KSSS (1956); tehdy také započala třetí fáze vývoje sovětské kriminologie.

Toto období můžeme orientačně rozdělit do dvou etap: první probíhala od r. 1956 do r. 1963 a lze ji hodnotit jako etapu „probuzení“, oživení, slibného předznamenání a nového nástupu sovětské kriminologie. Vytvořením moskevského *Všesvazového institutu pro zkoumání příčin a vypracování opatření k předcházení zločinnosti* (30. května 1963) který se stal vrcholným koordinačním a řídicím střediskem kriminologických výzkumů v SSSR, byla pak zahájena druhá etapa, trvající podnes. Sovětská kriminologie v ní navázala na obnovené, čínorodě úsilí rozvíjené po XX. sjezdu KSSS i na pozitivní tendence a výsledky porevolučních kriminologů a prvních sovětských kriminologických pracovišť z období dvacátých let a dostala se do prudkého, dosud nebyvalého pohybu, jehož akční radius zasahuje do mnoha vědních disciplín a do nejrůznějších stránek této problematiky.

Podívejme se blíže na některé nové jevy v sovětské kriminologii.¹ Především nelze nevidět změnu v názoru na *postavení kriminologie v systému sovětských společenských věd*. Až do poloviny šedesátých let zastávala podstatná většina tamních odborníků názor, že kriminologie je součástí, odvětvím vědy trestního práva. Na této pozici stál už od dvacátých let jeden z nejvýznamnějších sovětských kriminologů, prof. A. A. Gercenzon, jenž své přesvědčení hájil ještě po padesáti letech ve své poslední práci *Ugolovnoje pravo i sociologija* (1970). Je ovšem třeba přiznat, že prof. Gercenzon naprosto neodmítal specifičnost kriminologické metody a současně jasně viděl těsné spojení kriminologie se sociologií, statistikou, sociální psychologií a právními disciplínami.

Obdobně i známý prof. A. A. Piontkovskij ve své práci *Kurs sovětského ugolovného práva* (1970) zastával stanovisko, že otázky boje se zločinností patří do předmětu vědy trestního práva a že kriminologie nemůže být nezávislá na trestním právu.

V důsledku velkého rozmachu výzkumné činnosti se objevilo v SSSR množství nových poznatků a spolu s nimi se vynořily také nové názory na otázky spjaté s etiologií zločinnosti a zločinu i na postavení samotné kriminologie v systému ostatních vědních disciplín. Mezi nejpozoruhodnější patří názor, že kriminologii je třeba vyčlenit z vědy trestního práva a že je to samostatná, komplexní disciplína. Poprvé bylo toto stanovisko vysloveno na teoretické konferenci právnícké fakulty Leningradské státní university, věnované otázkám prevence zločinnosti (v r. 1960). S uvedeným názorem vystoupil vědecký pra-

covník sekce práva Akademie věd Estonské SSR V. A. Rjanžin. Podpořil ho V. A. Sergijevskij, který prohlásil, že už dávno dozrála potřeba vytvořit nový vědní obor — sovětskou kriminologii. Na stránkách odborného tisku se pak v první polovině šedesátých let postavili za tuto koncepci četní autoři, jako B. S. Utěvskij, N. A. Stručkov, A. D. Berenzon a V. J. Eminov. Nejdále šel prof. Utěvskij, podle něhož je kriminologie komplexní disciplína, vytvářená především sociology, psychology, ekonomy a odborníky jiných vědních oborů, méně pak právníky. Podle Utěvského se má kriminologie rozvíjet za hranicemi právních věd. Objevila se samozřejmě ještě řada názorů, jako např. názor M. D. Šargorodského, který umístil kriminologii jako komplexní vědu na hranici sociologie a práva. Obecně přijatelnou představu vyjádřil N. A. Stručkov, když definoval kriminologii v podstatě jako rozvíjející se komplexní právní vědu spjatou těsně s trestním právem.

Ve druhé polovině šedesátých let převládlo pojetí, vyslovené také ve druhém vydání vysokoškolské učebnice *Kriminologija*, podle něhož „přestože kriminologie je těsně spjata s různými odvětvími společenských věd, zvláště se sociologií, je *samostatnou vědou*, má svůj předmět, neboť zkoumá určitou oblast společenských vztahů. Přitom se kriminologie přimyká k souboru *právních věd*. Vyplývá to ze skutečnosti, že *zločinnost je zároveň jevem sociálním i pojmem právním*“ [3 : 20].

Další novinkou, jež nás může zajímat, je *rozšířené pojetí předmětu marxistické kriminologie*. Až do nedávna převažovalo mezi sovětskými kriminology stanovisko, že středem pozornosti marxistické kriminologie je v podstatě zločinnost jako hromadný společenský jev a oblast prostředků pro předcházení zločinnosti. V učebnici *Kriminologija* byl předmět vymezen takto: „Sovětská socialistická kriminologie je nauka o stavu, dynamice a příčinách zločinnosti, o metodách zkoumání a cestách a prostředcích jejího předcházení v socialistické společnosti“ [3 : 7]. Pokud jde o osobnost pachatele, byl jejímu zkoumání sice přikládán velký význam, avšak tato skutečnost se zatím neodrazila v definici předmětu marxistické kriminologie. V poslední době — i když názory nejsou ještě zcela sjednoceny a diskuse pokračuje — začíná se však stále více prosazovat stanovisko, že *zkoumání osobnosti zločince je neoddelitelným, podstatným prvkem předmětu marxistické kriminologie*. Výrazné se tato tendence projevila už ve známé práci A. B. Sacharova *O ličnosti преступníka i příčinách преступnosti v SSSR z r. 1961* (byla přeložena mj. do italštiny a japonštiny).

Novému pojetí velmi napomáhají četné výzkumy zaměřené na sociálně demografickou, mravní a psychologickou charakteristiku de-

¹ Předkládaná informace je mj. výsledkem autorových diskusí a konzultací s prof. N. F. Kuzněcovou, prof. A. B. Sacharovem, prof. A. S. Šljapočnikovem aj. Zvláště cenným zdrojem informací byla práce nestora sovětských kriminologů, prof. A. S.

Šljapočnikova *Sovetskaja kriminologija na sovremennom etape*, vydaná v Moskvě v r. 1973 Vsesvazovým institutem pro zkoumání příčin a pro vypracování opatření k předcházení zločinnosti.

likventních osobností i úsilí o klasifikaci zločinců a o hluboké pochopení mechanismů jejich protispolečenského chování. Ukazuje se totiž, že uvedené přístupové cesty mají význam nejen z hlediska poznávání a převýchovy jednotlivých pachatelů, nýbrž umožňují zároveň další, všestrannější objasňování příčin zločinnosti jako celku.

Třetí oblastí zasluhující si naši pozornost je sféra zkoumání osobnosti zločince. Když byla po XX. sjezdu KSSS opět zahájena v sovětské kriminologii rozsáhlá výzkumná činnost, převažovala především analýza osobnosti zločince z hlediska sociologického. Později pak se orientace odborníků rozšiřovala stále více také na hledisko individuálně psychologické. Současná tendence je charakterizována tím, že se zřetelně prosazuje *aspekt sociálně psychologický*. Je samozřejmé, že sovětsští vědci studují i nadále především rozhodující kriminogenní činitele, jako je materiální a kulturní úroveň společnosti, vědeckotechnická revoluce, industrializace, urbanizace, migrace a vůbec vliv širšího, obecně společenského prostředí, avšak současně dobře chápou, že tento způsob zkoumání nemůže postihnout celou problematiku v jejích četných rovinách. Proto se snaží proniknout do „hlubinných“ vztahů existujících mezi negativními jevy v mikroprostředí a ve způsobu života konkrétních jedinců na jedné straně a defekty mravního formování osobnosti na straně druhé, a současně spolu s psychology, sociology a dalšími odborníky a na základě důvěrnějšího poznávání mravního mikroklimatu sociálních skupin a malých kolektivů odkrývat struktury příčinných svazků v individuálním zločinném chování. Mnoho pro poznání mechanismů delikventních osob učinil prof. V. N. Kudrjavcev svou monografií *Příčinnost v kriminologii* (1968), koncipovanou na bázi obecné a sociální psychologie a sociologie. První práci věnovanou v Sovětském svazu sociálně psychologickým problémům protispolečenského jednání byla kniha A. M. Jakovleva *Prestupnost i socialnaja psihologija*, vydaná v r. 1971. Jiným dílem tohoto druhu (věnovaným také individuálně psychologickým zákonitostem protiprávního jednání) je např. práce N. S. Džekebaeva *O socialno-psichologičeskich aspektach prestupnogo poveděnia* (Alma-Ata 1971) či K. J. Igoševa *Psihologija prestupnyh projarlenij sredi moložož* (Moskva 1971).

Naše kriminology bude jistě zajímat, že v SSSR se v poslední době rozvíjí v rámci kriminologie nový směr — tzv. *viktologie*, provádějící výzkum osobnosti, jež se stala obětí zločincova útoku. Rozbor chování napadeného se pochopitelně nemá uskutečňovat ve všech případech, nýbrž především tam, kde chování a vlastnosti oběti měly vliv na provedení trestného činu. Uvedenou tematikou se zabývá např. V. S. Minskaja ve stati *Kriminologičeskoje i ugovno-pravovoje značenie poveděnia potěrpěvšich* (Voprosy borby s prestupnostju 1972) nebo L. V. Frank v prá-

ci *Viktimologija i viktimnosť* (Dušanbe 1972).

Velmi potěšitelnou a povzbudivou skutečností je pro naše kriminology a odborníky na úseku sociální patologie skutečnost, že v SSSR v poslední době neobvyklejší sílí tlak na to, aby se kriminologie intenzivněji než dosud zabývala studiem průvodních protispolečenských morálních jevů, jako je toxikomanie, jakož i alkoholismus, prostituce, přiznivnictví apod. Je to zastřešující tendence nanejvýš oprávněná, neboť kriminalita je s těmito společensky deviantními jevy často velmi těsně spjata a nejednou z nich přímo vyrůstá. V této spojitosti volají mnozí přední odborníci, jako A. B. Sacharov, A. S. Sljapočnikov, S. S. Ostroumov, J. V. Solopanov, S. N. Pančenko aj., po obnovení tzv. *morální statistiky*, zpracovávání a vydávání za Leninova života, kdy se těmto otázkám plným právem věnovalo hodně pozornosti.

Ve dnech 22.—23. listopadu 1973 projednávala v Moskvě sekce pro kriminologii a nápravně pracovní právo *Všesvazové vědecké konference právníků* aktuální otázky sovětské kriminologie; v diskusi vystoupil profesor Jakovlev s návrhem, aby v SSSR byl konstituován samostatný obor *sociální patologie*. Je třeba uvést, že tento jeho návrh se setkal s velmi pozitivním ohlasem v řadách přítomných odborníků.

Úspěchy sovětské kriminologie jsou mj. výsledkem toho, že celé badatelské úsilí je *sjednoceno, plánováno, řízeno a koordinováno*, a to především nejvýznamnějším kriminologickým pracovištěm SSSR — již uvedeným *Všesvazovým institutem pro zkoumání příčin a vypracování opatření k předcházení zločinnosti*.

Toto nové vědeckovýzkumné středisko navázalo na úspěšnou činnost takových pracovišť, jako byl Všesvazový vědeckovýzkumný institut kriminalistiky Prokuratury SSSR, Ústav státu a práva Akademie věd SSSR, Všesvazový institut právních věd či Všesvazový vědeckovýzkumný institut ochrany společenského pořádku (dnes Všesvazový vědeckovýzkumný institut ministerstva vnitra SSSR). Mnozí pracovníci výše uvedených institutů přešli do Všesvazového institutu a vytvořili zde početný a velmi výkonný kolektiv, který svým pojetím práce v mnoha směrech navázal na první velké sovětské kriminologické pracoviště — Státní ústav pro výzkum zločinnosti a osobnosti zločince, založený v r. 1925.

V rámci Všesvazového institutu působí *sektory* zpracovávající dílčí problémy. Je to sektor *obecné metodiky* zkoumání a předcházení zločinnosti, sektor pro výzkum příčin a zpracování preventivních opatření zločinnosti *mládeže*, sektor pro výzkum příčin a zpracování preventivních opatření trestných činů *rozkrádání socialistického vlastnictví, služebních a hospodářských trestných činů* a sektor pro výzkum příčin a prevence trestných činů *proti osobnosti a veřejnému pořádku*. K těmto pracovním úsekům se řadí ještě sektor pro výzkum problémů *právního vědomí*, jenž pro-

vádí sociologické výzkumy stavu právního vědomí (tím se dříve sovětská kriminologie nezabývala), a *laboratorní trestní statistiky a výpočetní techniky*. Důležitou funkci při usměrňování výzkumné práce plní *koordináční byro*; výzkumná činnost je pak prováděna v souladu s *koordináčními plány* (např. v r. 1965 zahrnovala 18 témat ve čtyřech směrech, na léta 1972–1976 je v nich obsaženo 105 témat v 18 směrech).

Za důležitý předpoklad dalšího rozvoje kriminologického bádání a hlubšího poznávání podstaty zločinnosti a zločinu můžeme označit opatření k sjednocení statistiky. Jak známo, materiály trestní statistiky přestaly být počátkem třicátých let publikovány a nebyly od té doby po více než dvacet let dávány k dispozici. K oživení došlo až ve druhé polovině padesátých let, a zejména po r. 1961, kdy Prokuratura SSSR přišla s návrhem na jednotnou evidenci (ta však zahrnovala pouze část trestných činů a nezahrnovala např. ani údaje soudružských soudů, komisí pro věci nezletilých apod.).

V polovině šedesátých let vypracoval Vše-svazový institut — ve spolupráci s Prokuraturou SSSR, Nejvyšším soudem SSSR a ministerstvem vnitra SSSR — nový návrh evidence trestných činů a byla zavedena pokusná statistická karta jako experiment sloužící k podchycování různých dat. S používáním této karty se započalo 1. ledna 1966 v některých republikách a oblastech, jako například v Litvě, Estonsku, Ázerbájdžánu, ve dvou oblastech Běloruské a Ukrajinské SSR a v jedné oblasti RSFSR.

Závěrem k organizační stránce sovětské kriminologie dodejme, že je zdůrazňována a prakticky stále více realizována *komplexní* kriminologická analýza, v níž se uplatňují filosofové, ekonomové, demografové, pracovníci z kultury atd.

Chceme-li pochopit rozvoj sovětské kriminologie posledních let i úspěchy dosažené v boji s kriminalitou, nemůžeme přehlédnout fakt široce vedené, otevřené diskuse o nejroz-manitějších otázkách spjatých se zločinností a bojem s ní. V atmosféře soudružského tříbení názorů jsou kriticky posuzována dřívější stanoviska, i názory nově vyslovované. V současné době nelze naprosto hovořit o nějaké vnučené názorové uniformitě ani o tom, že by se závěry koncipovaly autoritativně a bez účasti početných kolektivů sovětských kriminologů.

Jako příklad toho, jak se v sovětské kriminologické vědě uplatňuje nikým neomezované diskuse, může sloužit svobodné vyjadřování názorů na otázku příčin zločinnosti v podmínkách socialistické společnosti: Např. část sovětských kriminologů (patří sem M. P. Malja-rov, V. Tikunov a N. A. Jermakov) vyslovila názor, že za socialismem neexistují sociální příčiny zločinnosti. Jiní (např. I. I. Karpec, V. N. Kudrjavcev či N. F. Kuzněcovová) naopak chápou zločinnost jako důsledek sociálních příčin existujících také v socialistické společ-

nosti. Podle I. J. Farbera je zločinnost dána právní psychologií cizí socialismu. V. V. Orechov vyslovil přesvědčení, že bezprostřední příčinou zločinnosti za socialismu je „faktická nerovnost“ (chápaná v širším pojetí, tj. jako nerovnost materiální a kulturní i jako nerovnost z hlediska uvědomělosti jednotlivých občanů). Objevil se také názor, že bezprostřední příčinou zločinnosti je deformace právního vědomí (např. I. I. Karpec aj.). Část kriminologů (např. V. V. Šabalin a L. G. Krachmal-nik) zdůraznila velký význam biologických, dědičných momentů [6 : 16, 22]. U většiny se pak, jak se zdá, ustaluje dnes přesvědčení vyslovené N. Stručkovem a B. Utěvským, že je nutno brát v úvahu vzájemný vztah sociálních a biologických činitelů, neboť pouze sociálními nebo biologickými faktory nelze zločinné jednání vysvětlit. Studujeme-li sovětskou kriminologickou literaturu, zjišťujeme, že zde dnes krystalizují tyto základní pohledy na zločinnost:

1. Hlavní sociální příčiny protizákonných excesů byly sice revolucí odstraněny, nebyly však dosud vymýceny všechny jejich společenské příčiny.

2. Socialistická společnost se nevyvíjí jen na svých vlastních základech, nýbrž je stále ještě četnými pouty spjata se starou, před-socialistickou společností. Z okruhu působících činitelů nelze samozřejmě vyloučit přežitky minulosti v myšlení lidí, tj. zaostávání společenského vědomí za společenským bytím (kritizuje se ovšem termín „přežitky kapitalismu“, neboť kořeny přežitků sahají mnohem dále do feudální společnosti a hovoří se proto spíše o „předsocialistické psychologii“).

3. Opomíjet nebo nevidět sociální příčiny zločinnosti existující v socialistické společnosti by vlastně znamenalo plně uvolňovat prostor pro přesvědčení o biologické a biopsychologické povaze příčin zločinnosti, což by zajistě byla koncepce chybná, odporující základním vědeckým poznatkům o povaze lidského jednání.

4. Pokud jde o biologický faktor, nevylučuje se naprosto z komplexu kriminogenních komponent, neboť delikventní osobnost může být nepochybně charakterizována např. fyziologickými, endokrinními nebo psychickými zvláštnostmi. Úloha biologických činitelů je však chápána tak, že tento moment spíše jen usnadňuje nebo ztěžuje provedení zločinu, resp. určuje formu činu a zaměření pachatele-ovy aktivity. Rozhodující a hlavní význam je však přisuzován faktorům sociálním, jež prvořadě determinují zločinnost také v socialistické společnosti.

Živý dialog provází rovněž řešení mnoha dalších problémových okruhů. Připomeňme si namátkou např. dlouho trvající diskusi odborníků o obsahu trestu odnětí svobody, která byla vyvolána počátkem šedesátých let zejména tím, že se v praxi neúměrně zmírňovala soudní represe, což vyvolávalo širokou kritickou odezvu. Mnozí teoretikové šli v rozvíjení kritiky tak daleko, že při určování obsahu

soudního trestu zužovali jej jen na represivní složku (např. A. J. Natašev). A. L. Remenson se vyjádřil takto: „Odsouzený se musí bát, to je axiom.“ Podle N. A. Stručkova „práce a politickovýchovná činnost nejsou součástí trestu“ [5 : 22—23]. Diskuse pokračuje až do nejnovější doby, jak o tom svědčí citovaná teoreticky hodnotná monografie saratovského profesora I. S. Noje, v níž se vypořádá s nespornými stanovisky některých sovětských autorů.

Hodnotíme-li současnou sovětskou kriminologii, nutně si musíme povšimnout rozsáhlé literární produkce, dále toho, jak velký důraz kladou sovětské kriminologové na praktickou využitelnost výzkumných a teoretických prací a jakou váhu přikládají prevenci zločinnosti a právní výchově občanů. Některá pozoruhodná díla jsme už uvedli; z doby zcela nedávno minulé můžeme upozornit na práci G. A. Avanesova *Těorijskij i metodologičeskij prognostirovanija* (Moskva 1972), dále na knihu I. I. Karpece *Nakazanijskije. Socialnyje, pravovyje i kriminologičeskije problemy* (Moskva 1973), na knihu kolektivu autorů *Effektivnost primeněnija ugovonnogo zakona* (Moskva 1973) apod. Uvedené práce jsou psány s vysokou mírou odbornosti a jsou prosty jakéhokoliv schematismu. Mnohé myšlenky v nich vyjádřené jsou svou originalitou pro čtenáře velmi podnětné. Je tomu tak např. ve zmíněné Avanesovově knize, kde je rozebírána problematika předvídaní pohybu zločinnosti (primární, sekundární a terciární prognóza) a kde je zdůvodňována vedle tradiční matematickostatické či nově uplatňované kybernetické metody oprávněnost takových důležitých prognostických instrumentů, jako je metoda představitosti, intuice, expertního hodnocení atd.

Předmětem pozornosti stává se také předvídaní chování v individuálních případech.

Naši kriminologové, avšak nepochybně i odborníci z jiných vědních disciplín, jistě s netrpělivostí očekávají třetí vydání sovětské vysokoškolské učebnice *Kriminologija*, jež byla připravena kolektivem autorů pro tisk.

Po přijetí stranického a vládního usnesení z července 1966, zaměřeného k zesílení boje se zločinností, je v SSSR značná pozornost věnována prevenci zločinnosti. Na základě výzkumů byly v četných svazových republikách, jako Uzbeké, Turkmenské, Tádžické apod., rozpracovány metody boje se zločinností a byly připraveny četné další výzkumy včetně těch, jež jsou zaměřeny na předcházení nedbalostních trestných činů. Také v měřítku různých administrativních celků se v SSSR stále častěji objevují pokusy o vypracovávání komplexních plánů boje se zločinností na delší období.

V řešení otázek předcházení zločinnosti se uplatňuje systémově strukturní přístup, tj.

počítá se s opatřeními na různých úrovních (prostředky obecné, zvláštní a individuální).

Naše odborníky studující sovětskou preventivní politiku bude jistě zajímat, že kolektiv autorů připravuje práci *Obščaja teorija preduprežděnija prestupnosti v SSSR*. Toto dílo nepochybně obohatí také náš arsenál prostředků boje s kriminalitou. Již dnes však můžeme uvést alespoň jednu formu, jíž se přikládá v SSSR v posledních letech v oblasti výchovy občanů a prevence zločinnosti velká váha: je to výchova socialistického právního vědomí občanů a v této spojitosti výuka práva na školách jako podstatný prvek systému komunistické výchovy. Společenská naléhavost orientace na právní výchovu občanů byla zdůrazněna na XXIII. a XXIV. sjezdu KSSS i ve speciálním usnesení ÚV KSSS z 15. září 1970 *O opatřeních ke zlepšení právní výchovy pracujících*.

Na závěr stati o současné sovětské kriminologii si řekneme, že jejím typickým rysem je orientace na stálé spojení s praxí a na maximální využitelnost teoretických závěrů. Potvrzuje to skutečnost, že např. jen v r. 1972 předložil Věšvazový institut 80 konkrétních návrhů na zlepšení zákonodárství, zdokonalení činnosti státních orgánů a zvýšení účinnosti boje se zločinností.

Uvedené poznatky svědčí o tom, že sovětská kriminologie nastoupila pevně cestu vedoucí k slibným cílům a že se stala nanejvýš užitečným a dnes už nepostradatelným článkem v systému ostatních věd, sloužících věci komunistické výstavby a komunistické výchovy občanů v SSSR. Proto znalost této mladé, rozvíjející se vědní disciplíny má velký význam také pro nás, pro náš boj s kriminalitou a pro celé naše úsilí o výchovu nového člověka.

Literatura

- [1] Avanesov, G. A.: *Těorijskij i metodologičeskij prognostirovanija*. Moskva 1972.
- [2] Karpec, I. I.: *Nakazanijskije. Socialnyje, pravovyje i kriminologičeskije problemy*. Moskva 1973.
- [3] Kolektiv autorů: *Effektivnost primeněnija ugovonnogo zakona*. Moskva 1973
- [4] Kolektiv autorů: *Kriminologija*. Moskva 1968.
- [5] Noj, I. S.: *Suščnosť i funkcijskije ugovonnogo nakazanijskije v sovetskom gosudarstve*. Saratov 1973.
- [6] Orechov, V. V.: *Socialnoje planirovanije i voprosy borby s prestupnostju*. Lenin-grad 1972.
- [7] Šljapočnikov, A. S.: *Sovetskaja kriminologija na sovremennom etape*. Moskva 1973.

Karel Vítek

K využití samočinných počítačů v sociálních vědách

Ve dnech 29. června až 7. července 1974 uspořádaly Ústav pro filozofii a sociologii Polské akademie věd a International Social Science Council (Standing Committee on Social Science Data) v Jablonné u Varšavy seminář o *využití samočinných počítačů v sociálních vědách*. Mezi čtyřicetkou účastníků semináře byli jak pracovníci z kapitalistických států (Finsko, Norsko, Švýcarsko, Belgie, Holandsko, Itálie, NSR, Anglie a USA), tak zejména zástupci ze socialistických zemí. Nejpočetněji byla zastoupena Polská akademie věd, dva pracovníky vyslal Sociologický ústav Bulharské akademie věd v Sofii, po jednom účastníku Sociologický ústav Maďarské akademie věd v Budapešti, fakulta sociologie, politických věd a žurnalistiky v Lublani a Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze. Sovětsští soudruzi se omluvili vzhledem k zaneprázdnění při přípravě na Světový sociologický kongres v Torontu, projevíli však zájem o výsledky semináře a o pozvání na další setkání zaměřené k této problematice.

Slavnostního zahájení semináře se mimo jiné zúčastnili také J. Szczepański (ředitel Ústavu pro filozofii a sociologii Polské akademie věd), R. Kulikowski (ředitel Výpočetního střediska PAV) a A. Straszak (ředitel Ústavu organizace a řízení PAV).

V zahajovacím projevu J. Szczepański zdůraznil rostoucí význam samočinných počítačů při řešení sociálních otázek, a zejména při empirických sociologických výzkumech. Dále seznámil přítomné s pracovním zaměřením Ústavu pro filozofii a sociologii Polské akademie věd, jehož hlavním cílem je rozvíjení *marxistické sociologie*. Podle J. Szczepańskiego mají sociologové v současném Polsku jedinečnou příležitost zkoumat změny a vznik nového společenského řádu. V posledních třech letech se polské státní a stranické orgány stále častěji obrací na sociology v souvislosti s řešením konkrétních problémů řízení socialistické společnosti. Náročná zadání vytvářejí nejen široký prostor pro praktické uplatnění sociologických poznatků, ale současně se také stávají testem schopnosti sociálních věd a vědeckých pracovníků řešit konkrétní otázky společenské praxe.

O dlouholetých tradicích spolupráce technických a sociálních věd v Polské akademii věd informoval R. Kulikowski.

Ředitel Ústavu organizace a řízení PAV A. Straszak ve svém vystoupení stručně nastínil krátkou historii ústavu (který vznikl v lednu 1974 z bývalého Praxeologického ústavu) a jeho další pracovní orientaci. A. Straszak vidí v samočinných počítačích důležitý nástroj vědeckého poznání, který by se však neměl používat pouze ve smyslu striktní výpočetní, ale také pro simulaci chování lidí.

Přednáška F. Aarebrota (Institute of Sociology, University of Bergen) se zaměřila na *základy počítačové analýzy ve společenských vědách*. Současný trend využívání samočin-

ných počítačů v sociálních vědách byl charakterizován takto:

1. Přechod od zpracování dat ke zpracování informací.
2. Vstupní čtení a výsledné kreslení grafů přímo **samočinnými počítači**.
3. Zavedení časového a prostorového rozměru do zpracovávaných informací.

Příspěvky C. Gedaové (Survey Research Archive, Inter-University Consortium for Political Research, Ann Arbor), S. Draghiho (Institute Superiore di Sociologia, Milano) a B. Wilmes-Grange (Archives for the Social Sciences, Université Catholique de Louvain) se týkaly teoretických otázek a praktických zkušeností s vytvářením archivů dat pro sociální vědy. Upozornily mezi jiným na nesprávný názor, který je dnes mezi sociology značně rozšířen, že při zakládání archivů dat je nutný samočinný počítač. Podle S. Draghiho jsou však nejdůležitější *data*, potom dobře vyškolený personál, vhodné systémy programů a nakonec přiměřený počítač. Jak ukazují dosavadní praktické zkušenosti, je při organizaci práce archivů dat třeba počítat s tím, že z celkové kapacity strojového času případně při archivaci dat plných 80 % na čištění, úpravy, překódování apod. a pouze 20 % na vlastní analýzu dat.

Praktický příklad měření víceúrovňových proměnných uvedl R. I. Hoeffbert (Inter-University Consortium for Political Research, Ann Arbor), který vycházel z multidimenzionálního modelu sociálního systému, umožňujícího značné empiricky pojatou komparaci sociálních systémů.

Organizaci souborů ekologických dat se zabýval C. L. Taylor (Department of Political Science, Virginia Polytechnic Institute). Soubory ekologických dat se od ostatních, v sociálních vědách běžně používaných souborů dat liší mimo jiné také tím, že jednotkou není jedinec či jiný sociální element (rodina, domácnost, pracovní skupina atd.), ale útvar ekologický (město, administrativně územní jednotka, geografická oblast apod.). V této návaznosti informoval autor o možnostech využití ekologických dat při mezinárodní komparaci. Východí bázi jeho poznatků tvořily praktické zkušenosti získané při práci na knize *World Handbook of Political and Social Indicators*, kterou v roce 1972 vydalo nakladatelství Yale University Press.

Zajímavou informací o využití samočinného počítače při analýze kvalitativních materiálů přednesl K. Janda (Department of Political Science, Northwestern University, Evanston).

Podobné problematice, textové analýze, se ve svém vystoupení věnoval P. Stone (Harvard University, Cambridge) V tomto pojetí je samočinný počítač nejen nástrojem na zpracování čísel, ale také nástrojem na zpracování ostatních grafických symbolů.

Přednáška H. Östbyeho (Institute of Sociology, University of Bergen) byla věnována otázce použití analýzy časových řad v sociologii.

Podrobnějším informacím o systémech SPSS, OSIRIS III a DAEDAL předcházely vysoce informativní úvody do problematiky systémů programů (packages), přednesené G. A. Marksem (Inter-University Consortium for Political Research, Ann Arbor). Svá zobecnění základních otázek tvorby a využití systémů programů v sociálních vědách začal rozlišením těchto typů programů:

- speciálně zaměřené programy, které nelze zobecnit a které jsou především vypracovány pro nové, nezaběhnuté postupy zpracování dat;
- obecně zaměřené programy, které představují zobecnění předchozího případu, umožňující širší užití;
- soubor obecně účelových programů, který znamená spojení několika obecně zaměřených programů se sjednocenými vstupy a výstupy a se standardizovaným řízením výpočtu.

Mezi základní požadavky na systémy programů patří:

- obecnější jazyk pro uživatele;
- zobecněná a integrovaná dokumentace;
- kompletní a čitelný výstup;
- dobré odhalování, napravování a oznamování uživatelských chyb, chyb v datech;
- dostatečná vyzkoušenost a spolehlivost;
- stejné procedury jak pro vstup, tak i výstup.

Zda je či není užívání určitého systému programů mezi sociálními vědci rozšířeno, není podle Markse podstatné. Avšak rozsáhlejší okruh uživatelů systému skýtá na druhé straně důležitou zpětnou vazbu — umožňuje předávat zkušenosti a rozvíjet užší spolupráci.

H. Teune (Political Science Dept., University of Pennsylvania) se zabýval meziúrovňovou analýzou, zejména metodologickými problémy analýzy objektů tvořících sociální systémy různé úrovně.

R. Kulikowski hovořil o modelování sociálních systémů. Vedle obligátního vymezení pojmů model, deskriptivní a normativní modely apod. se autor ve své informaci zmínil nejen o využití modelů sociálních systémů v kapitalistických zemích, ale informoval přítomné o několika vlastních polských výsledcích. Podstatnou část svého vystoupení věnoval prezentaci *Modelu komplexních procesů industrializačního rozvoje, životního prostředí a spotřeby*.

Mimo uvedené přednášky tvořila důležitou součást pracovního programu semináře nepochybně také jednání v pracovních skupinách, kde se volně sdružovali zájemci o určitou problematiku. Zajímavým programem pracovní skupiny zaměřené na systémy programů pro samočinné počítače ve společenských vědách byla například analýza a srovnání čtyř systémů programů pro sociální vědy: SPSS,¹ OSIRIS III, DAEDAL a FAKAD. Zatímco

FAKAD vychází z ekonometricky orientovaného přístupu ke zpracování sociálních dat, SPSS, OSIRIS III a DAEDAL reprezentují pojetí blízká sociologické práci. DAEDAL má díky svému řídícímu jazyku, jenž v sobě uchovává běžné pojmy používané v sociologii při práci s daty, předpoklady stát se vysoce potřebnou pomůckou pro výuku studentů sociálních věd ve využívání samočinných počítačů. Bylo ověřeno, že DAEDAL mohou bez těžkostí používat všichni ti, kdož mají alespoň elementární vzdělání v metodologii sociálního výzkumu.

Pokud jde o použití dvou snad v současnosti nejvýznamnějších systémů programů pro sociální vědy — SPSS a OSIRIS III, došli účastníci semináře k závěru, že žádný není natolik univerzální, aby byl stejně vhodný pro všechny typy vyskytujících se sociologických úloh. Relativně nejlepším řešením proto je kombinovat oba systémy programů.

Jedno odpolední sezení bylo věnováno vystoupení jednotlivých zástupců ze socialistických zemí, kteří účastníky semináře informovali o dosavadních zkušenostech s používáním samočinných počítačů v sociálních vědách ve svých zemích.

V hodnocení významu semináře uvedl K. Ostrowski (Ústav pro filozofii a sociologii PAV) především nezbytnost těsnější spolupráce mezi sociology ze socialistických zemí. Sociologům v těchto zemích se nyní otevírají možnosti nových forem kooperace především díky právě zaváděným počítačům řady RJAD.² Jejich kompatibilita se samočinnými počítači IBM by měla usnadnit aplikaci dalších programů a systémů programů v oblasti sociálních věd v socialistických zemích. Polští sociologové v nejbližší době dostanou také systém programů DAEDAL, kterého chtějí využít převážně při výchově studentů ze společenskovědních kateder Varšavské univerzity. V závěru K. Ostrowski doporučil věnovat také v této oblasti větší pozornost bilaterální spolupráci společenskovědních pracovníků různých zemí a institucí.

*

Hlavní poznatky získané na semináři lze shrnout zhruba takto:

1. Stále výrazněji se *zprostředkovaný vztah sociologa k samočinnému počítači* (sociolog → programátor → samočinný počítač) *mění ve vztah přímý* (sociolog → samočinný počítač).
2. *Výuka odborníků v oblasti sociálních věd by měla zahrnovat také seznámení* (teoretické i praktické) *se současnou výpočetní technikou a jejím využitím*.
3. *Využitelnost samočinných počítačů v sociálních vědách není omezena pouze na zpracování dat z konkrétních empirických sociologických výzkumů. Také archivace dat či sekundární analýza statistických údajů s se-*

¹ Několik základních informací o systému programů SPSS, týkajících se převážně jeho první varianty, viz blíže M. Foret: *K problematice tvorby programů pro statistické vyhodnocení sociologických*

dat. Sociologický časopis, roč. 8, 1972, čís. 2, str. 212—214.

² Původní označení pro Jednotný systém elektronických počítačů — JSEP.

bou přináší specifické možnosti aplikace počítačů v oblasti sociálních věd.

4. Vstupní a zejména výstupní *formu dat je nutno stále více přizpůsobovat potřebám sociálních věd.* Například grafická forma výsledků ze samočinného počítače, která usnadní nejen interpretaci výsledků, ale také práci na závěrečné zprávě, se stává stále více samozřejmostí.

5. Vzhledem k operativnějšímu použití, lepším možnostem bezprostřední kontroly a řízení zpracování dat lze v nadcházejícím období očekávat *zvýšený zájem sociologů také o malé samočinné počítače.*

6. Pro udržení kontaktu se světovým vývojem využívání samočinných počítačů v sociálních vědách se zdá být nezbytné *používat v sociologické práci některý z celosvětově rozšířených systémů programů* (SPSS, OSIRIS III apod.). Zde nejde ani tolik o to, že by tyto systémy programů oproti dosud používaným

domácím programům vnesly do zpracování sociologických dat převratně nové prvky, jako spíše o fakt, že svým uživatelům umožňují velmi cennou výměnu nových poznatků z celé oblasti využití samočinných počítačů v sociálních vědách.

Přestože průběh semináře potvrdil, že i u československými sociology také v této oblasti zůstává ještě hodně práce, dávají již dosažené výsledky dobré předpoklady k rychlému a efektivnímu využití samočinných počítačů v sociálních vědách v Československu. Tato práce by mohla být značně ulehčena postupným zaváděním samočinných počítačů z Jednotného systému elektronických počítačů do praxe; tím by bylo možné v daleko větší míře rozšiřovat vzájemnou spolupráci sociologů nejen v rámci obou našich republik, ale zejména vytvořit příznivější podmínky pro širokou spolupráci sociálních vědců ze socialistických zemí.

Miroslav Foret

DDR — Der Staat der Jugend (NDR — stát mládeže)

Zpráva Úřadu pro otázky mládeže při radě ministrů NDR o uskutečnění zákona o mládeži

Berlin, Státní nakladatelství NDR 1973, 111 s.

Kniha byla vydána u příležitosti jubilejního X. světového festivalu mládeže a studentstva v Berlíně 1973. Jde o publikaci účelovou, jejímž úkolem je informovat veřejnost o společenském postavení mládeže v NDR a poukázat zejména na progresivní změny, jichž bylo dosaženo v oblasti života mládeže NDR za posledních dvacet let. Brožura je rozdělena do 11 kapitol včetně úvodu a závěru. V úvodu se podává přehled o základních právech mládeže uzákoněných v ústavě (např. právo na práci, plná odměna za stejný výkon apod.). Závěr sestává ze seznamu zákonů a usnesení vládních orgánů týkajících se mládeže, které mají podstatný význam pro uskutečňování socialistické mládežnické politiky. Ostatních devět kapitol se zabývá různými problémy výmí okruhy společenského života mládeže.

První kapitola s názvem *Mládež a socialismus* pojednává o aktivním začlenění mládeže do socialistické společnosti. Při osvojování znalostí marxismu-leninismu pomáhají mladým lidem masové komunikační prostředky, učitelé a vychovatelé, rodiče, vedoucí závodů, starší dělníci-revolucionáři. K hlubšímu poznání marxisticko-leninských myšlenek přispívají značně i soutěže rozšířené především mezi studenty. Práce mládeže se soustřeďuje do zájmových kroužků a pracovních brigád, mládež se aktivně podílí na plnění úkolů vytyčených VIII. sjezdem SED¹ a 9. zasedáním parlamentu FDJ.²

Druhá kapitola *Mládež a socialistická demokracie* seznamuje s účastí mládeže na řízení státu a hospodářství. (Mládež v NDR může být volena do místních zastupitelstev již od osmnácti let.) Téměř 20 % poslanců (tj. 41 000 mladých lidí) ve stáří od osmnácti do třiceti let působí v nejdůležitějších orgánech socialistické státní moci. Na pomoc mladým poslancům se uskutečňují různé akce, jako např. Dny mladých poslanců. Mládež se také aktivně zapojuje do socialistické soutěže všech pracujících k řešení národohospodářských úkolů. Na vykonávání státní moci se podílí FDJ svou frakcí v Lidové sněmovně a prostřednictvím tisíců poslanců v místních zastupitelstvech. Ve velkém měřítku se mládež zúčastnila diskuse o národohospodářském plánu na rok 1972/1973. V závěru diskuse při-

jala mládež mnoho důležitých konkrétních úkolů národohospodářského plánu za své a zavázala se je zodpovědně splnit.

Třetí kapitola s názvem *Vysoké výkony pro blaho národa* podává přehled o šíři činnosti mládeže ve všech oblastech národního hospodářství. Svým elánem, ideovým bohatstvím a tvůrčími silami zaujímá mládež jedno z prvních míst v plnění národohospodářského plánu na rok 1973. Plnění ekonomických úkolů zajišťuje formou mládežnických brigád, akcí „Jugendobjekte“, formou každoročně uskutečňovaných Veletrhů mistrů zítřka, kontrolních hlídek FDJ apod.

Důležitou oblastí života mládeže je výchova a vzdělání. Tímto tématem se zabývá čtvrtá kapitola. Nejvýznamnějším úspěchem socialistické společnosti je uzákonění práva na vzdělání. Jeho základem je zákon o jednotném socialistickém systému vzdělání, počínaje předškolní výchovou v mateřských školách, přes vysokoškolské studium a konče možnostmi dalšího zvyšování kvalifikace pracujících. Vzdělání je bezplatné a je uzákoněna povinná desetiletá školní docházka.

Nová sociální opatření pro mládež, jak zní i název další kapitoly, jsou také jedním ze znaků demokratické politiky NDR. Jde především o sociální opatření pro mladá manželství, studenty a učně, stejně tak jako pro mladé matky. Velký význam přičítá stát též soustavnému zlepšování učebních a životních podmínek školní mládeže.

Značný význam se přikládá i kulturnímu životu mládeže. Proto také v kapitole *Vysoká kulturní úroveň* je této problematice věnována značná pozornost. Charakteristické pro kulturní život mládeže NDR jsou i vzrůstající požadavky na vlastní aktivní kulturní a uměleckou činnost. K všestrannému rozvoji kulturních snah dochází i na venkově za spolupráce s vedením obcí a zemědělských družstev. Zvýšenou aktivitu v oblasti kultury bylo možno sledovat právě v době příprav X. světového festivalu.

V usneseních zasedání SED, vládních orgánů i FDJ je pamatováno i na všestranný tělesný rozvoj mládeže. To nám dokazují kapitoly *Sport — životní potřeba* a *Rekreace a turistika*. Důkazem toho, že sport v NDR je státními orgány značně podporován, jsou i úspěchy na Letních olympijských hrách v roce 1972. Také právo na rekreaci je pro mládež NDR zajištěno. Ročně se během prázdnin vystřídá v pionýrských táborech a rekreačních zařízeních více než 800 000 školáků, studentů a mladých dělníků. Také turistika je na úze-

¹ SED — Sozialistische Einheitspartei Deutschlands — Jednotná socialistická strana Německa.

² FDJ — Freie Deutsche Jugend — Svobodná německá mládež.

mí NDR značně oblíbená, a to nejen domácí. Jak kluby, tak i jednotlivci cestují do dalších, především socialistických zemí. Na základě vlastních poznatků o životě sousedních států se pak rozvíjí i silnější přátelství mezi mládeží NDR a ostatních zemí.

Jedním z nejdůležitějších úkolů vetyčených VIII. sjezdem SED, je další prohlubování spolupráce vládních orgánů s vedením FDJ. Tomuto tématu je věnována kapitola *Pomocníci a přátelé mládeže*. Zákonem o mládeži NDR ze 4. května 1964 zajišťuje socialistický stát jednotné uskutečňování socialistické mládežnické politiky ve všech oblastech společenského života. Úkoly realizace této politiky jsou zakotveny také v závěrech VIII. sjezdu SED. Na přípravě těchto úloh měla velký podíl také Ústřední rada FDJ. Důležitým nástrojem k uskutečňování politiky mládeže jsou každoročně vypisované Plány požadavků mládeže. Na návrh 9. zasedání parlamentu FDJ se uskutečnila v dubnu a květnu 1972 akce Masová kontrola Zákonu o mládeži, která proběhla ve spolupráci FDJ s FDGB³ a státními orgány.

Informativní publikace je doplněna grafy a obrazovými přílohami, jimiž je však poněkud snížena přehlednost textu.

Brožura opravdu dobře splňuje svůj informativní účel, protože podává mnohostranný obraz života mládeže NDR.

J. Polcová, J. Vágnerová

Falšivý proroci (Falešní proroci)

Moskva. Molodaja gvardija 1973. 176 s.

„Boj mládeže a boj o mládež“ — tak zní téma předmluvy sborníku statí moskevského nakladatelství Molodaja gvardija, který sestavil B. Daňuševskij. Sborník obsahuje kritiku „falešných proroků“ západní mládeže, sociologů a filozofů typu H. Marcuse, R. Garaudyho, E. Fischera, K. Kenistona aj. Protože názory těchto západních autorů byly u nás široce popularizovány v šedesátých letech, má uvedený sborník mimořádný význam i pro naše vlastní analýzy mládeže.

Již předmluva zdůrazňuje marxisticko-leninskou zásadu neodtrhovat mládež jako sociální kategorii od třídní struktury společnosti. Mládež nežije v abstraktním světě, její společenská aktivita je determinována zájmy a činností těch tříd, k nimž mládež patří, je ovlivňována zákonitostmi třídního boje, které mají v současnosti mezinárodní charakter. V. I. Lenin považoval mládež za důležitého činitele revolučního procesu. Pracující mládež a především mladé pokolení dělnické třídy je strategickou rezervou mezinárodního komunistického a dělnického hnutí. Proto otázka ideové a politické orientace dorůstající generace je i otázkou společenského pokroku, otázku budoucnosti společenského zřízení všech zemí světa.

Antagonistické světové soustavy stojí v principiálním protikladu v uspokojování základ-

ních potřeb mladé generace. Poslední léta se vyznačují nevidaným rozmachem politické aktivity mládeže kapitalistického světa, bojující proti ekonomickému útlaku a politickému bezpráví. Podle údajů OSN zachvátila vystoupení mládeže v roce 1969 50 zemí. Zvláštních úspěchů dosahuje mládež tam, kde se zapojuje do jednotného protimperialistického boje spolu s dělnickým a národním osvobozeneckým hnutím. Narůstání protimonopolistického, protiválečného a jiných hnutí sociálního protestu mládeže v různých zemích kapitalistického světa vyvolává vážné obavy vedoucích buržoazních politiků a ideologů. Ideologický boj o mládež nabývá proto dnes zvláštního významu.

Autoři sborníku se zabývají různými formami a směry, jimiž se dnes snaží buržoazní a revizionistická ideologie ovlivňovat mládež. Nalezneme zde především analýzu soudobého trockismu a jeho intrik vůči mládeži. Samostatná úvaha je věnována freudismu, dále křesťanskému existencialismu G. Marcela, názorům K. Kenistona, frankfurtské školy.

Zvlášť aktuální je zde podaná kritika maoismu, která přesvědčivě a na faktech ukazuje, jak maoisté ovlivňují mládež zejména v duchu antisovětlismu, jejich skupinky mládeže uskutečňují řadu provokací, které ve svém důsledku přinášejí jen škodu dělnickému hnutí a stávkovému boji.

Sborník končí kapitolami o buržoazní sovětologii a jejím překrucování dějin komso-molu v SSSR a závěrečnou studii, ukazující, že skutečnými přáteli mládeže v jejím boji proti imperialismu a vykořisťování jsou marxisticko-leninské strany. Mládež do 24 let představuje dnes přes polovinu všeho obyvatelstva naší planety, asi dvě miliardy lidí. Tvoří tedy značnou část dělnické třídy, rolnictva i inteligence. Dvacet milionů mladých lidí je dnes v kapitalistických zemích obecně do vojenských uniforem. Ve sborníku najdeme cenná odvolání na dokumenty mezinárodních porad i jednání jednotlivých komunistických a dělnických stran o mládeži. Najdeme zde i odkazy na klasiky marxismu-leninismu, fakty ze života a boje mládeže světa. V tom je uvedený sborník užitečný nejen pro propagandisty, ale pro každého, kdo chce porozumět dnešní mládeži, která se stále více stává aktivní součástí dělnického a demokratického hnutí.

Karel Bláha

O. Suchý. Z. Svancar: Mládež a kriminalita

Praha, Melantrich 1972, 272 s.

Vzhledem k tomu, že kriminalita mládeže je vážným a bolestivým problémem moderní civilizace, a přesto objektivní popularizující, ale odborně fundovaná práce o tomto jevu v naší literatuře chyběla, rozhodli se pracovníci *Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR* přístupnou formou přiblížit alespoň nejnaléhavější otázky široké veřejnosti.

³ FDGB — Freier Deutscher Gewerkschaftsbund — Svaz svobodných německých odborů.

V devíti kapitolách naznačujú cestu, ktorou se mohou odborníci, ale především vychovatelé, pedagogové, kriminologové a konečně i sociologové dát při studiu a zejména prevenci tohoto jevu. V knize najdou i rodiče dospívající mládež potřebnou informaci o vlivu rodiny a nejbližšího životního prostředí adolescentů.

V první kapitole rozebírají autoři příčiny kriminality, přičemž nejdříve podávají obligátní historický vývoj názorů na příčiny kriminality a některé jejich soudobé koncepty. Názorně ukazují rozdíly v příčinách kriminality v kapitalistických a socialistických státech a uvádějí celou řadu kladně působících faktorů socialistického společenského uspořádání, protože kriminalita je obecně neslučitelná s podstatou socialismu a nemá v této společnosti a jejím hodnotovém systému místo.

V dalších kapitolách popisují boj proti kriminalitě, který u nás probíhá ve dvou hlavních liniích. Jež spásou úzce souvisejí. Je to v první řadě prevence, tedy předcházení trestné činnosti, druhou linií je pak zacházení s mladistvými pachateli trestných činů a jejich náprava. Protože problém socializace a resocializace je v této oblasti nejdůležitější, věnují mu autoři také největší pozornost.

Jedinec nevyrůstá izolovaně a osamoceně, nýbrž ve společnosti, proto je nutné především zde hledat kořeny pozitivního formování mladé generace, ale i negativní vlivy, působící na vznik a růst delikvence mládeže. Na duševní vývoj dítěte působí struktura rodiny, její početnost a pokrevně příbuzenské vztahy v ní, sociální postavení rodičů, jejich morální a charakterové vlastnosti, vztahy mezi rodiči a způsob jejich manželského soužití a neméně důležité vztahy rodičů k dítěti.

Dalším činitelem v součtu sil kladně utvářejících životní zaměření osobnosti je vliv školy. Autoři podávají podrobnou deskripci práce pedagogů a hlavní popis jejich problémů, problém kázně, volného času žáků, volby povolání a poukazují i na jeden z nejožehavějších problémů — na feminizaci ve školství. Delikventní děti samy mají většinou snížený intelekt, špatný prospěch a nepravdivou docházku. Motivy krádeží jsou podle autorů většinou touha po věci a málo peněz, nedostatečná úcta k majetku, nepřátelství, nenávisť, alkoholické opojení atd.

Podrobně autoři rozebírají problém zájmové sféry a volného času mladistvých delikventů v souvislosti s kriminalitou. Narážejí zde na oblast, do níž spadá nutnost za pomoci výchovy připravit a naučit jedince volit obsah volného času; materiální příležitosti samy o sobě samozřejmě nestačí. V souhrnu je statisticky prokázána nízká úroveň zájmové sféry u delikventů, pasivní využívání volného času a sklon k pouze pasivní apercpci programů nabízených zábavními podniky a hromadnými sdělovacími prostředky. Autoři sami použili řady dotazníků s problematikou např. zájmové četby, struktury čtenářských zájmů, vztahu k učení atd. Celkové se na základě

empirických zjištění nemění názor, že fakticky projevovaná aktivita v mimopracovní zájmové sféře je v přímé souvislosti s delikvencí mládeže. Zde je pak ponechána otevřená otázka, jaké konkrétní faktory způsobují, že je stále velká část náplně volného času potenciálních delikventů utlumena.

Další kapitola je věnována problematice neméně závažné: co považují mladiství delikventi za smysl života. Při analýze problematické a vlastně nejpodstatnější otázky vztahu delikventů ke společnosti vystupuje do popředí i konkrétnější otázka, týkající se výběru volby povolání. Je zarážející, že většina odpovědí dotazovaných vyjadřuje jen povrchní postoj k životu, ke světu, ke společnosti, k druhým lidem a nakonec i k sobě samým. Uvedené příklady v každém případě nutí k zamyslení a podporují alespoň částečně tezi, že jedinec vybavený neúplným systémem hodnot a jim odpovídajících norem (nezřídka nehumánního a antisociálního obsahu) postrádá bezpečnou orientaci v životě a ve svém jednání.

Také problematika věnovaná výzkumu otázek vztahu k práci, názorů etických, politických a mravních přináší mnoho zajímavých a často překvapujících faktů.

Co s nimi a kam s nimi — je název závěrečné části, v níž autoři řeší problém angažovanosti celé naší společnosti v boji za odstranění jevu, který je stále stinnou stránkou socialistických interpersonálních vztahů. Toto téma je doplněno přehledem institucí a ústavů, které mají za úkol pečovat jak o prevenci při morálním narušení, tak také o přímé působení na výchovu delikventní mládeže.

E. Jalovecká, O. Šimková

Faltin M., Delikvencia dětí a mladistvých

Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo, knižnice Základné pedagogické a psychologické diela, 1972, 120 s.

Problém delikvence dětí a mladistvých se v posledních letech stává problémem celosvětovým a rostoucí podíl mladistvých na celkové kriminalitě nutí odborníky stále naléhavěji, aby se jím zabývali. Michal Faltin se ve své knize zaměřil na specifické znaky juvenilní delikvence na Slovensku po 2. světové válce, neboť i na Slovensku v „souladu“ se světovým trendem kriminalita mladistvých relativně stoupá a i zde tedy narůstá potřeba urychlené a účinné řešení problému. Zároveň se nabízí srovnání specifických rysů vývoje delikvence ve vysoce industrializovaných kapitalistických zemích a vývojem a příčinami delikvence v zemích socialistických.

Výchozím materiálem výzkumů, o něž je jádro knihy opřeno, jsou dva soubory mladistvých delikventů — jeden z r. 1948, druhý z r. 1965 — a dále kontrolní soubor nedelikventních jedinců rovněž z r. 1965. Poměrně značný časový odstup mezi oběma výzkumy — 19 let — dal autorovi možnost především statistického porovnání kvantity, ale i příznaků juvenilní delikvence v příslušných obdo-

bích, a ukázal, že příznaky ani příčiny delikvence mládeže nezůstaly stejné, že procházejí procesem změn v jisté závislosti na zásadních strukturních proměnách naší společnosti.

Pokud jde o jednotlivé části knihy, je věnována zvláštní kapitola příčinám juvenilní delikvence všeobecně, neboť v historii ani v současném stavu vědy o delikvenci mladistvých neexistovala a neexistuje jednotná a obecně akceptovaná teorie příčin delikventního chování dětí a mládeže. Autor tedy uvádí ve stručném historickém přehledu nejrozšířenější teorie a školy vysvětlující příčiny vzniku antisociálního chování u dětí a sám se přiklání k názoru některých současných teoretiků, že o delikventním chování jedince rozhoduje komplex faktorů biologických, psychologických a sociálních, tedy faktorů vnitřních i vnějších. Z vnějších faktorů pak působí na dítě nejsilněji vliv rodinného prostředí a vliv školy (socializační proces). Z tohoto předpokladu také vychází další členění knihy.

V další kapitole je uvedena charakteristika nejfrekventovanějších deliktů a jsou zde rozpracovány konkrétní případy s analýzou motivace přestupku i celkových příčin a vývoje antisociálního chování delikventa.

Další kapitola je věnována rodině jako základnímu činiteli v rozvoji osobnosti dítěte. Vliv rodiny na delikventního jedince je zde zkoumán zejména z hlediska hospodářské situace rodiny a jejich příjmů, bytových poměrů, zaměstnání rodičů a různých forem disociální rodiny. Korelaci mezi delikvencí dítěte či mladistvého a rodinnými vlivy, zjištěnou při výzkumech na Slovensku, srovnává autor s výsledky, ke kterým dospěli sociologové, psychologové nebo psychiatři v jiných zemích, a uvádí specifické odlišnosti působení jednotlivých faktorů rodinného prostředí na Slovensku.

Poslední kapitola pak podává obraz o postoji delikventů ke škole, o jejich chování a prospěchu ve škole a o možnosti školy pomoci narušeným žákům adaptovat se ve společnosti. V této souvislosti formuluje autor několik uvážlivě kritických poznámek na adresu současného školství. Neomezuje se však pouze na kritiku a v závěru knihy podává kromě shrnutí poznatků svých dlouholetých výzkumů také několik konstruktivních návrhů týkajících se prevence před narušením dětí a resocializace už narušených jedinců.

Jak prevence, tak resocializace musí probíhat v procesu výchovy, a právě tam by mělo být úsilí společnosti o pokles juvenilní delikvence více zaměřeno.

Vcelku tedy jde o knihu, která pro svůj specifický, ale nikoliv jednostranný a zužující pohled znamená pozoruhodné rozšíření literatury o delikventním chování mladistvých.

Jitka Dudová

M. Loš, Aspirace a šrodowisko (Aspirace a prostředí).

Warszawa, PWN 1972, 300 s.

Migrace vesnické mládeže do měst, aspirace vesnické, zvláště zemědělské mládeže a možnosti jejich realizace představují poměrně častý námět prací polských sociologů. Je to logické, neboť Polsko — i se svou postupující industrializací — představuje stále evropskou zemi s vysokým podílem obyvatelstva pracujícího v zemědělství.

Také M. Lošová se ve své práci, v níž nás seznamuje s výsledky svého výzkumu, zaměřila na vesnickou mládež a její aspirace, především vzdělávací aspirace. Ve svém výzkumu se pokusila o zachycení a vyjádření vlivu sociologických a ekonomických determinantů a psychologických mechanismů formování aspirací dětí rodičů pracujících v zemědělství.

V prvních dvou kapitolách knihy nazvané *Aspirace a prostředí* autorka polemizuje s řadou různých pojetí aspirací a velice správně poukazuje na omezenost těch psychologických pojetí, která chápou aspirace pouze jako fenomén čistě individuální a nepřihlíží k tomu, že individuální aspirace jsou výsledkem souhry faktorů osobnostních a faktorů společenských. Po podrobném rozboru výzkumů aspirací vesnické mládeže realizovaných v Polsku, nás M. Lošová seznamuje s výchozími hypotézami (vycházejícími již z vícerozměrného pojetí aspirací), dále s aplikovanými technikami a zajímavě vybraným vzorkem výzkumu, který byl uskutečněn v r. 1966–67 ve třech vybraných okresech tří hlavních zemědělských oblastí Polska. V každém z těchto okresů byly vybrány 2 vesnice, v nichž byly osmiletí žáci základní školy. Protože autorka nezajímala jen dichotomie město — vesnice, ale i dichotomie „zaostalá“ a „vyspělá“ vesnice, zařadila do svého vzorku z každého okresu vždy jednu vesnici kulturně a ekonomicky vyspělou a jednu vesnici s nízkou úrovní kulturního a ekonomického rozvoje. Společnými znaky obou vesnic bylo pouze to, že to byly obce čistě zemědělské a že nebyly pod přímým vlivem blízkého města a jeho průmyslu, kultury atp. Kritérii ekonomické a kulturní „vyspělosti“ a „zaostalosti“ byly jak stupeň mechanizace zemědělské práce, dosažované výnosy, zisk zemědělců, úroveň bydlení atp., tak i charakter a frekvence kulturních činností obyvatelstva jednotlivých obcí, počet kulturních a sociálních institucí v těchto obcích fungujících.

Základní výzkumnou technikou bylo interview. Autorka, studující aspirace celkem 261 dětí (13–15letých), provedla 783 interview s rodiči, dětmi, učiteli, pracovníky místních národních výborů. Svůj zájem soustředila především na stupeň vzdělávacích aspirací dětí a potenciální migraci dětí žijících v prostředí s různou ekonomickou a kulturní úrovní. Zajímala ji nejen úroveň jednotlivých rodin, ale především vliv úrovně celé vesnice na aspirace dětí. Studovala mechanismus vymaňování

z pout „konzervativního vesnického prostředí“, mechanismus rezistence vůči společenským tlakům, nutícím děti přijímat vzorce chování a rozhodování obecně přijímané a akceptované dospělým obyvatelstvem. M. Lošová potvrdila, že současná vesnická mládež má velmi silné tendence k odchodu, či přesněji řečeno k úniku z vesnice. Jen 19,5 % zkoumaných dětí se nechtělo trvale usadit ve městě, ale volily život na vesnici. Mezi těmito dětmi převažovali chlapci, jediné či nejmladší děti soukromě hospodařících rolníků — ve skutečnosti dezinovani pokračovatelé v práci svých otců. Rozhodnutí těchto mladých lidí zůstat na vesnici však Lošová hodnotí jako

výraz rezignace, jako výraz racionální transformace původních aspirací.

Výzkum, s jehož výsledky nás M. Lošová seznamuje, stojí na pomezí výzkumu psychologického a sociologického. Je typickým výzkumem sociálního mikroklimatu a má i typické klady a zápory výzkumů tohoto typu. Autorka si všímá různých aspektů sociálního života vesnické rodiny, provádí velice podrobný, někdy se zdá že až téměř samoučelný rozbor jejích jednotlivých stránek, pokouší se o typologii rodinné výchovy, avšak mnohdy, uzavřena téměř hermeticky do své mikroanalýzy, ztrácí spojení s „vnějším“ světem, s globální společností. *Eliška Freiová*

Milan Kyselý, Plánovanie sociálneho rozvoja podnikov v ČSSR

STÚDIE

Rychtařík, K.: Metodologie a věda

Dimitrov D.: Zákon premeny práce a fluktuácia

Faltan L.: Vplyv lokalizácie priemyslu na formovanie sídelnej siete Slovenska v období budovania socializmu

ZO SOCIOLOGICKÝCH VÝSKUMOV

Šarišský M.: K problematike adaptácie absolventov stredných a vysokých škôl vo VSŽ Košice

Bakša J.: K uplatňovaniu absolventiek VŠP v Nitre v poľnohospodárskej praxi

ZO SOCIOLOGICKÉHO ŽIVOTA

Sociologický časopis v ZSSR

II. celoštátna konferencia podnikových sociológov (B. Woleková)

Využitie sociológie a sociálnej psychológie v spoločenskej praxi (L. Macháček)

Mezinárodní symposium o výzkumu mládeže v BLR (V. Němec)

RECENZIE

Politika ako objekt sociologického výskumu (V. Chaloupka)

Robotnícka trieda a inteligencia v období vedeckotechnickej revolúcie (A. Martausová)

Formovanie a podstata systémového prístupu (S. Szomolányi)

Struktura spoločenského vedomí (J. Vlácil)

ANOTÁCIE

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydáva Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Jilská 1, 110 00, Praha 1, telefon 249-391, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vo-dičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, 656 07 Brno. Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v lednu 1975. Číslo vyšlo v dubnu 1975.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic and West Berlin JOHN BENJAMINS B. V., Amsteldijk 44, Amsterdam (Z.), Holland, Orders from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000 München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol. 11, 1975 (6 issues) Dutch Glds. 50,40.—

© ACADEMIA, Praha 1975.